

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Rita TŪTLYTĖ

XX amžiaus lietuvių literatūra. Europos katastrofos laikas: nacmečio literatūra

Paskaitų konspektas, pagrindinės temos, šaltiniai studijoms

Mokomoji medžiaga

Vilniaus
universiteto
leidykla

VILNIUS 2017

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti
Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto taryba
(2017 m. balandžio 10 d.; protokolas Nr. 11)

Recenzavo:

Prof. dr. Virginija ŠLEKIENĖ
Lietuvos edukologijos universitetas
Doc. dr. Birutė MERŽVINSKAITĖ
Vilniaus universitetas

Panaudotos iliustracijos iš
„Kunigui Lipniūnui – 100“, parodos bukletas;
monsinjoro Juozapo Antanavičiaus asmeninės kolekcijos;
žurnalo „Kūryba“, nr. 1–4.

ISBN 978-609-459-835-7

© Rita Tūtlytė, 2017

© Vilniaus universitetas, 2017

Turiny

Įvadas	5
Sociokultūrinė situacija	6
Laikotarpį apibūdinantys įvykiai	6
Spaudos apžvalga: kultūrinis gyvenimas	7
Literatūrinės komunikacijos formos	21
Vyriausioji karta	23
Jurgio Baltrušaičio lietuviškosios poezijos recepcija	23
Balys Sruoga: egzistencinių idėjų recepcija	28
Vincas Mykolaitis Putinas: meno reakcija į katastrofą	32
Religinės literatūros žanrai	40
Vidurinė karta	42
Bernardas Brazdžionis: gyvenimo klausimas ir atsakymai	42
Harmonijos horizontai	47
Jonas Aistis: kalbėjimas iš tolo	48
Antanas Miškinis: emocijų ir vaizdų klodai	51
Salomėja Nėris: poezijos tyla ir tylus pokalbis	57
Neoromantikų proza: sakmė, pasaka, parabolė	59
Kazys Boruta: mitas – ginties būdas	60
Jaunoji karta	62
Kartos branduolys ir likimas	62
Vilniaus įspūdis	65
Autoritetai ir bendrystės formos	67
Egzistencinės filosofijos recepcija	70
Kartos kūrybos bendrosios ypatybės	74
Vytautas Mačernis	82
Apibendrinimas	88

Įvadas

Laikotarpio savitumui suprasti svarbios dvi pagrindinės knygos: Vytauto Kubiliaus *Neparklupdyta mūza* (2001) ir Virginijos Balsevičiūtės *Vytautas Mačernis ir jo karta* (2000). Šias knygas rekomenduojama išstudijuoti savarankiškai. Pirmoje knygoje plačiai aptariama socioistorinė laikotarpio panorama – pristatomi svarbiausi to laiko įvykiai: karo pradžia, Birželio sukilimas ir Lietuvos valstybės atkūrimo paskelbimas, Laikinosios vyriausybės kebli situacija nacių okupacijos sąlygomis, holokaustas. Apibūdinama laikysenų amplitudė, vertybių branduolys; suformuluojama kultūros kaip svarbiausios atsparos reikšmė. Literatūrai skirtoje dalyje apžvelgiami pagrindiniai žanrai (poezija, proza ir drama) ir pagrindinės temos. Antroji knyga skirta jaunosios kartos formavimosi veiksniams – krikščioniškajai kultūrai ir egzistencinei filosofijai – aptarti ir svarbiausio kartos atstovo Vytauto Mačernio kūrybos analizei. Ryškinamas kartos bendrumas, kartu ryškinamas ir pagrindinių kartos autorių kūrybos pradžios savitumas. Knygos bus naudingos paskaitų temoms pildyti ir seminarų užduotims atlikti.

Mokymo medžiaga skirta susipažinti su vienu katastrofos laikotarpio reiškiniu – nacmečiu ir jo sociokultūrine situacija. Tai Vilniaus universiteto Filologijos fakultete dėstomo kurso „XX amžiaus lietuvių literatūra“ tema. Sociokultūriniai faktai rinkti iš įvairių šaltinių (periodikos, apžvalgų), naudotasi literatūros kritikų straipsniais; dažnai akivaizdi autorės matymo perspektyva.

Turinio sandara. Aptariamas laikotarpis turi aiškias istorinių įvykių nubrėžtas ribas – metas įsiterpia tarp dviejų sovietinių okupacijų, šios į aprašymą neįtraukiamos. Vis dėlto, kai aptarsime literatūros reiškinius, kartais

ribas peržengsime, ypač ieškodami reiškinių sąsajos su tradicija ar stebėdami, kokią tradiciją reiškinys formuoja.

Glaustai apžvelgiamoje nacmečio visuomeninėje ir kultūrinėje periodinėje spaudoje ieškoma užfiksuoto kultūrinio gyvenimo pulso. Dėmesys kreipiamas į rašytojų kartų kaitą, kartų bendrystę. Stebimos kultūros figūros literatūros lauke, jų sąveika, kaip veikia kultūros laukas. Susitelkiama ir prie rašytojų personalijų: sekami jų kūrybos posūkiai ar kūrybos recepcija, pristatomi svarbiausi šio laiko jų kūriniai. Analizuojama trijų poetinių kartų kūryba, ryškinamos poetinės programos. Šiuo laikotarpiu ryškiausia yra poezijos panorama; todėl ji aprašoma išsamiau. Greta matomi ir didieji prozos kūriniai – Kazio Borutos *Baltaragio malūnas*, Balio Sruogos *Dievų miškas*. Abu jie kiekvienas savaip yra peržengę aptariamojo laikotarpio ribas: Boruta romaną parašė nacmečiu, bet daug jį taisė ir išleido jau sovietmečiu; Sruoga, atvirkščiai, parašė romaną sovietmečio pradžioje. Nors ir nepriklauso aptariamam laikotarpiui, autobiografinis Sruogos kūrinys šiai temai svarbus todėl, kad perteikia skaudžią ir labai gyvą asmeninę nacmečio patirtį.

Mokymo medžiagoje apžvelgiamas ir savitas to laikotarpio kultūrinis kontekstas – krikščioniškos kultūros literatūrinė tradicija, egzistencinės filosofijos interpretacinis pateikimas. Svarbu atsekti jo išpaudus kūriniuose, poveikį menininkų laikysenai.

Medžiaga dalijama į keturis skyrius: pirmame apžvelgiama spauda ir kultūrinis gyvenimas, kiti skyriai skirti trijų kartų rašytojų kūrybai. Kiekvieno skyriaus poskyrių pradžioje pateikiamas planas (teiginiai), padėsiantis susikaupti, išiminti svarbiausius aspektus; poskyrio pabaigoje pateikiama cituota literatūra ir kiti apžvelgtai temai svarbūs leidiniai.

Sociokultūrinė situacija

TEMOS

- Laikotarpį apibūdinantys įvykiai
 - Spaudos apžvalga
 - Literatūrinis gyvenimas nacių okupuotoje Lietuvoje
 - Žurnalas *Kūryba*: turinys, programa ir jos reikšmė
 - Literatūrinės komunikacijos formos ir knygų likimas
-

LAIKOTARPĮ APIBŪDINANTYS ĮVYKIAI

Šio Europos katastrofos laiko tyrėjams verta atkreipti dėmesį į savitą Baltijos šalių istorinę patirtį, nes kitos Rytų, Vidurio ir Vakarų Europos šalys patyrė tik nacių okupaciją, o sovietinę armiją laikė išvaduojoja iš fašizmo. Baltijos šalių istorinė situacija kur kas komplikuočiau; šias nepriklausomas valstybes sovietų armija okupuoja pirmiausia – 1940 metų vasarą. Lietuva nustoja būti nepriklausoma valstybė, – ji tampa Sovietų Sąjungos dalimi, ideologiniu požiūriu skaldoma visuomenė. Žiauriai susidorojama su valstybės tarnautojais, žurnalistais, karininkais, Šaulių sąjungos nariais, kunigais, mokytojais, valdžia (jie įkalinami, daugelis sušaudomi, nukankinami); visuomenę sukrečia 1941 metų birželio 14 dienos pirmieji masiniai trėmimai, jų išgyvenimų aidas nacmečio tekstuose itin stiprus. Po lygiai metus trukusios pirmosios sovietų okupacijos (ir praėjus vos savaitei po masinių trėmimų) 1941 metų birželio 22 dieną sovietų okupuotą ir vertybiškai verčiamą degraduoti Lietuvą okupuoja nacistinė Vokietija. Naujoji šalies okupacija priimama dviprasmiškai: ir kaip išsivadavimas iš sovietų gniaužtų, ir kaip nauja, visai kitokios ideologijos okupacija. Viena ir kita imperija okupuoja Lietuvą pamečiui, atneša kančią bei pražūtį gyventojams; staigiai

ir brutaliai keičiama politinė šalies priklausomybė, diegiama skirtinga ideologija, į represijų ginas pakliūva jau kiti gyventojų sluoksniai (nacmečiu jau šaudomi buvę komjaunuoliai, žydai, kairieji eserai ir kt.).

Socioistorinės temos: valstybingumo naikinimas, holokaustas; kultūros represavimas (cenzūra, knygų deginimas – būdinga abiem okupantams, uždarytas universitetas); gyventojų vežimas darbams į Vokietiją (apie 30 tūkstančių) ir Rytų frontą; atsparos akcijos ir savarankiškumo formos.

SPAUDOS APŽVALGA: KULTŪRINIS GYVENIMAS

Dviem svetimoms armijoms – vienai iš rytų, kitai iš vakarų – perėjus per Lietuvą, aptariamam laikotarpiu siekiama atgauti nepriklausomoje Lietuvoje turėtas kultūrinio gyvenimo formas, net jei ir labai redukuotu pavidalu. Kultūrinio gyvenimo formos: teatras (dramos, operos, šokio), dailės parodos, simfoninio orkestro koncertai, kiekvieną savaitę Įgulos bažnyčioje atliekamas *Rekviam*.

Sovietai uždaro visus dienraščius ir žurnalus, naciai leidžia spausdinti tik vieną kitą. Spauda leidžiama ir nelegaliai. Pogrindžio leidiniai sklido iš dviejų šaltinių. Leidinius *Nepriklausoma Lietuva*, *Į laisvę*, *Lietuvos laisvės trimitas*, *Laisvės kovotojas*, *Laisvas žodis* leido patriotiškos organizacijos. Okupantams pavojų kėlė ir pavadinimai, ir dėstomos idėjos. Šie laikraščiai, anot Alberto Puskepalaičio, „formuodavo esamos okupacinės sąlygoje lietuvių galvosena, keldavo Lietuvos laisvės idealą, patardavo, kaip išvengti išvežimų darbams į Vokietiją“; jie spausdinti kokybiškai („1943 ar 1944 metais, tiksliai nebeatsimenu, Lietuvos Nepriklausomybės šventės proga man teko matyti net spalvotą (!) pogrindžio leidinį su trijų mūsų tautinių spalvų kraštu, o skaičiai ir kai kurios raidės buvo net paaukuotos. Toks slaptos spaudos pasireiškęs liuksusas reikalavo pasišventusių, gerai organizuotų ir patikimų spaudos žmonių vieneto“). Kitokie turiniu ir išvaizda buvo bolševikiniai provokaciniai lapeliai. Puskepalaitis sako, kad į bolševikinę spaudą vokiečiai mažai kreipė dėmesio, labiausiai juos gąsdino lietuvių patriotinė spauda. (Albertas Puskepalaitis iš: Anasas Lymantas, 286).

Oficialiąją laikyseną išreiškė dienraščiai: *Į laisvę* (1941–1942) ir *Ateitis* (1943–1944). Jų turinį prižiūrėjo karo komendantūra. Kiekvienas numeris privalėjo gauti žymą „karo cenzūros leista“, ir pirmame puslapyje parodyti lojalumą nacių okupantams. Dar laikotarpio pradžioje dienraštyje *Į laisvę* filosofas Juozas Girnius publikuoja ideologiškai angažuotus straipsnius („Idealizmas – gyvybės versmė“, 1941, 47; „Idėjiniai nacional-socializmo pagrindai“, 1941, 65), siekia užsitikrinti karo cenzūros palankumą toliau spausdinamai laisvai minčiai. Kituose puslapiuose pristatomos Europos politinės

Rytų fronto ir krašto naujienos. Antram okupantui pakeitus pirmąjį, kone pusmetį laikraštį užpildo emocijingi, skaudūs ir baisūs prisiminimai apie metus trukusią sovietinę okupaciją (apie žudynes Rainiuose, Pravieniškėse, Panevėžyje, prie Vilkaviškio ir Marijampolės; apie kalinių kelią į Červenę, apie pirmuosius masinius trėmimus), gausu dokumentuotų aprašymų, publicistikos ir prozos šia tema – vaizdelių („Mano tėvas vėl išeis arti“, „Paskutinis pasimatymas prie užkaltų vagonų“, „Paskutinės siaubo dienos kaimė“, „Metai bolševikų kalėjime“, „Metai tarybiniam universitete“ ir t. t.). Itin emociinga to meto poezija (Vincio Mykolaičio-Putino eilėraščiai „Tremtiniai“, „Prakeikimas“, „Žuvusiems partizanams“; Antano Miškinio „Dar ašaros byra ir byra“). Tai nuoskaudos tekstai. Emocijoms aprimus imta svarstyti, kokie pirmosios sovietų okupacijos padariniai, kokia padaryta materialinė ir dvasinė žala. Vis dėlto įvairiausių priešasčių sukiršintai, suskaldytai visuomenei labai reikėjo vėl rasti bendrą laikyseną. Faustas Kirša straipsnyje „Vaižgantas jungė visuomenę“ (1941, 32) rašo apie Vaižganto vaidmenį vienijant tautą („Vaižgantas buvo visuomenės lydinimo idėjos vergas“). Kirša teigia, kad tokiu sunkiu metu laikysenos reikia mokytis iš Vaižganto, siekti, kad „antriniai reikaliukai ir ambicijos nenusvertų rūpesčio tautos gyvybe ir likimu“.

Kultūros gyvenimo pulsas justi iš skilčių „Literatūros barai“ ir „Kultūrinė kronika“. „Kultūrinėje kronikoje“ pristatomi nauji spektakliai (Gerharto Hauptmanno „Prieš saulėlydį“, Jaunimo teatro „Brėmeno muzikantai“, Heinricho von Kleisto „Sukultas ašotis“), dailės parodos, muzikos vakarai, filmai, įvairūs renginiai, pranešama apie kuriamą Kazimiero Būgos muziejų, gan nemažai dėmesio skiriama muziejininkystei, žodyno leidimui.

„Literatūros barų“ skiltyje eilėraščius spausdina Bernardas Brazdžionis, Kazys Inčiūra, Faustas Kirša; prozą – Stasys Būdas, Pulgis Andriušis. Dienraštyje siūloma ir poezijos vertimų. Henrikas Nagys verčia Rainerio Maria Rilke'ės poeziją. Vienas reikšmingiausių vertimų – Kazimiero Binkio išverstas Edgardo Poe eilėraštis „Annabel Li“ (*I laisvę*, 1941, 101). Nors eilėraščio vertimui stinga precizikos, romantinė ištikimybės vizija, melodinga eilutės tėkmė („Ir dangaus angelai pavydėjo mums tai, / Kam nežemiškai mes taip myli. / <...> Ir mėnulio šviesa man vis primena ją / Mano skaisčiąją Annabel Li“) turėjo atgarsį jaunosios kartos kūryboje, žadino jos meninę vaizduotę: vizijas, atmintį, romantiką.

Kultūrinis gyvenimas tenkinasi kūrėjų gimimo arba mirties datų, rašytojų kūrybinio gyvenimo jubiliejais minėjimais, kitomis progomis rašytais straipsniais (apie suomę lietuvių bičiulę Mailą Talvio, indų poetą Rabindranathą Tagorę, vokiečių kompozitorių Ludwigą van Beethovną, rašytoją Johanną Wolfgangą Goethe'ę, naujausias latvių, suomių knygas, albanų literatūrą). Juozas Keliuotis pristato ką tik išleistą Jurgio Baltrušaičio lietuviškos poezijos rinktinę *Ašarų vainikas* (1942, 80).

Kai pritrūkstama literatūrinių naujienų, dėmesio skiriama ir folklorui, prisimenami papročiai: etnologinių temų pateikia Juozas Žlabys-Žengė (apie lietuvišką šokį, folkloro balades, vėles), etnografas Klemensas Čerbulėnas rašo liaudies meno temomis („Rūpintojėlis – tautos pergyvenimų atspindys“, „Lietuvių liaudies menas dainose ir giesmėse“, „Užgavėnių apeigų personažai“). Neramus laikas ir represuojamas kultūrinis gyvenimas skatino siekį palaikyti kultūros atmintį, puoselėti tradicijas tikintis, kad iš konservuojančios ir saugojančios laikysenos jėgų semsis ir naujos kūrėjų kartos.

Karo cenzūrai uždraudus dienraštį *Į laisvę*, imtas leisti kitas – *Ateitis* (1943–1944). Jo išvaizda vargana, o kultūrinis turinys gana menkas, bendradarbių, akivaizdu, mažai. Pirmuose puslapiuose vyrauja pranešimai iš fronto, politinės realijos, raginama tarnauti nacių kariuomenėje. Labiausiai susitelkiama į buities ir ūkio reikalus, spausdinama daug skelbimų, atspindinčių karo meto buitį (pamestas vienas kaliošas; dingęs sviestui pirkti leidimas); randasi buitinio humoro (Stepo Zobarsko humoreskos, karikatūristų šaržai).

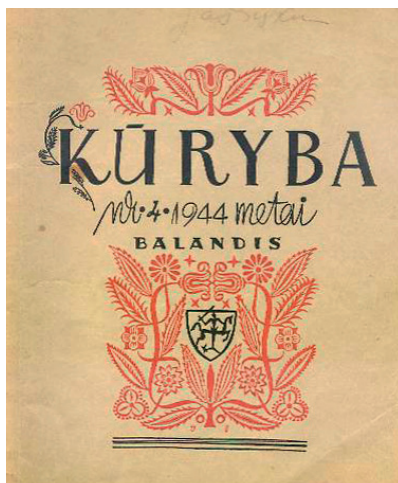
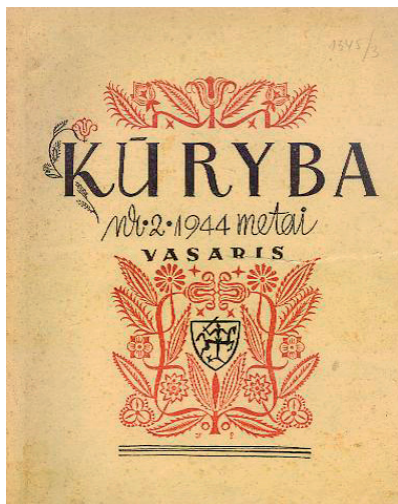
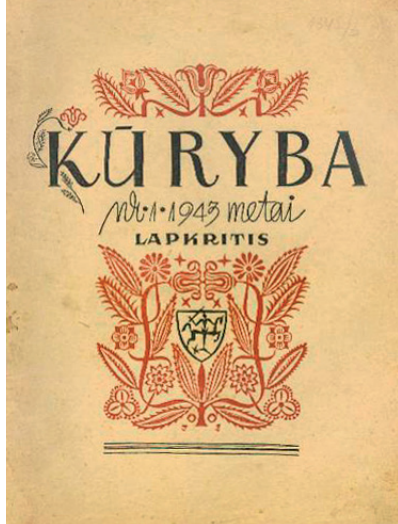
Kultūros žinių pateikiama skiltyje „Raštas ir menas“ (skiltis tai išnyksta, tai vėl atsiranda). Aprašoma teatrų veikla ir spektakliai (Kaune – Jaunimo teatro „Sniego karalienė“, „Hanelė“; Marijampolės dramos teatre rodytas Sofijos Čiurlionienės veikalas „Dvylika brolių juodvarniais laksčiusių“; Ukmergės teatras, Šiaulių muzikinis teatras), lietuvių tapytojų ir grafikų parodos. Į akiratį pakliūva gan dažni muzikos vakarai, nuolat vykstantys religinės muzikos koncertai. Kritikė Rita Aleknaitė teigia, kad Vilniaus filharmonija siekė saugoti jaunus muzikus. „Buvo moraliai palaikomi žydai. Rizikuojant administracijos saugumu maitinami kartu su J. Lenktaičio [Vilniaus muzikinio gyvenimo organizatorius – R. T.] leidyklos „Patria“ darbininkais (ypatingos reikšmės jų išgyvenimui turėjęs aktas), slapta įdarbinami gaidų perrašinėtojai“ (Aleknaitė, 59). Dėmesio skiriama ir liaudies menui (rašo etnografas, muziejininkas Antanas Rūkštelė: „Lietuvių liaudies meno dirbiniai“, 1943, 12, 36; pedagogas kanklininkas Justinas Strimaitis: „Apie senovinių kanklių muziką“, 1943, 39), istorijai ir archeologijai, Lietuvos miesteliams (Kražiams, Merkinei, Šiluvai ir kt.), kraštovaizdžiui. Beveik pusę metų spausdinamas ilgas straipsnių ciklas, pradėtas Mikalojaus Vorobjovo straipsniu „Pažinkime senąjį Vilnių“ (1943, 60), jis skirtas Vilniaus istorijai, kultūrai, architektūrai, bažnyčių istorijai. Kaip tik šiame dienraštyje (paraleliai ir *Kūrybos* žurnale) spausdinamos ir Marijos Alseikaitės-Gimbutienės pirmosios esė („Mūsų tėviškės alkū kalnai“, 1943, 48; „Mirusiųjų deginimas priešistorinėje Lietuvoje“, 91; „Milžinkapiai“, 117). Karas verčia užsiskliausti savo erdvėje, ieškoti joje jaukumo, gyvybės galių. Už šalies sienų dairomasi tik į artimiausius kaimynus: rašoma apie Suomiją kaip atsparos pavyzdį, apie Helsinkio universitetą, dėmesio sulaukia estų epas „Kalevipoegas“, poetė Marie Under, latvių literatūros premijos.

Lietuvos literatūrinis gyvenimas atspindimas itin silpnai, jis vos gyvas. Šeštadieniuose numeriuose referuojamos literatūros gyvenimo naujienos (pranešama apie Konstantino Balmonto mirtį, pristatomas lietuvių kalba išleistas antrasis Miguelio de Cervanteso *Don Kichoto* tomas). Literatūros skiltį užpildo esė apie XIX a. kultūros žmones. Įspūdis, kad gyvenimas sustojęs XIX a. Per pusantrų metų dienraštyje išdėstomas nepriklausomoje Lietuvoje Kauno Vytauto Didžiojo universitete Vaižganto skaitytas kursas apie XIX a. „deimančiukus“: Jurgį Bielinį, Ambraziejų Pabrėžą, Motiejų Valančių, Mikalojų Daukšą, Praną Vaičaitį, Silvestrą Gimžauską, Simoną Stanevičių, Antaną Strazdą, Kazimierą Jaunių ir kt.), vis ta pati kultūros atmintį konservuojanti laikysena. Meninės kūrybos dienraštyje itin mažai.

Vieną kitą prozos fragmentą, eilėraščių randame ūkininkams skirtuose laikraščiuose *Ūkininko patarėjas*, *Naujoji sodyba*, žurnale vaikams *Žiburėlis*.

Paminėtinos kelios vargano literatūros gyvenimo priežastys. Literatūra yra žodžio menas, o žodis – tinkamiausias ideologijos įrankis. Muzika, dailė yra abstraktesnės raiškos menas nei literatūra, tad visi totalitariniai režimai reikalauja „rašytinio“ lojalumo. Nepavykus jaunimo užverbuoti į Rytų frontą ir sudaryti lietuvių SS dalinio, okupacinė nacių valdžia imasi represijų: suima beveik penkias dešimtis inteligentų ir išveža į Štuthofą stovyklą, draudžia minėti valstybės šventes, gauda jaunimą darbams į Reichą. Rašytojai vengia viešumos, mažai arba apskritai nebendradarbiauja spaudoje, spausdinami eilėraščiai tų poetų, kurie jau mirę ir „dalyvaudami“ okupacinėje spaudoje yra nepažeidžiami (Adomas Mickevičius, Maironis).

Nors padėtis sunki, ima eiti kultūros žurnalas *Kūryba* (1943 m. pabaiga – 1944 m. vasara) – reikšmingiausias šio laikotarpio leidinys humanitarinei visuomenei. Teisininko, žurnalo *Vairas* ilgamečio redaktoriaus Stasio Leskaičio, nacmečiu tarnavusio kultūros reikalų direkcijoje, pastangomis gavus karo cenzūros leidimą nuo 1943 metų pradžios iki 1944 metų vasaros pasirodo penki numeriai (šeštasis surinktas spaustuviėje, bet nespėtas išleisti dėl sovietinės reokupacijos). Jo redaktorius – žurnalistas Juozas Keliuotis, sumanęs ir ilgus metus redagavęs vieną svarbiausių, moderniomis idėjinėmis ir estetinėmis nuostatomis pasižymėjusį nepriklausomos Lietuvos žurnalą *Naujoji Romuva* (1931–1940), jame telkęs įdomius žmones: dailininkus, filosofus, rašytojus, istorikus. Žurnalas *Kūryba* ir užmoju, ir kultūrologine kryptimi yra programinis ano žurnalo tęsinys, liudijantis kultūrinio gyvenimo tęstinumo poreikį. „J. Keliuotis vėl ima burti jaunuosius dailininkus ir rašytojus, skaitydamas kultūros istorijos paskaitas Kauno universiteto Filosofijos fakultete. Visi jie – H. Nagys, M. Katiliškis, E. Matuzevičius, V. Mačernis, B. Krivickas, M. Indriliūnas, P. Andriušis – sueina į „Kūrybos“ žurnalą <...>. Dar kartą trumpam atgyja šviesi kultūros dvasia, teigianti laisvą buvimą, netarnaujanti praeinančioms politinėms situacijoms

Žurnalo Kūryba nr. 1, 2, 4 (1943–1944) viršeliai

(J. Keliuočio tezė: dviejų imperializmų kare privalome likti neutralūs)“, – taip žurnalo pobūdį ir redaktoriaus nuostatas apibūdina Vytautas Kubilius.

Pirmojo numerio pirmame puslapyje redaktorius ir leidėjas spausdina būsimo žurnalo programą „Į kūrybą“, joje išdėsto svarbiausias nuostatas.

„Turbūt niekad savo istorijos amžiuose lietuvių tauta nėra perėjusi per tokį kritiško bandymo tarpą, koku jai yra dabar gyvenamasai metas. <...>. Išblaškyti, sužadinti, skaičiumi negausūs, turimomis pajėgomis ne per stamantrūs, mes lūkuriuojame likimo kryžkelės tamsoje, su savimi nešdamiesi visos žmonijos kultūrai brangius veldinius: savo senąją kalbą, lietuviškąjį žmogaus būdą ir visą didžiąją mūsų nežinomųjų prosenių sukrautą kūrybą.

Ir tosios naštos išsaugoti mums niekas nepadės. <...> Šitajai tiesai pagaliau mes drąsiai turime pažvelgti į akis; ir turime sutikti ją ne kaip savo silpnybės liudytoją, bet kaip tautinių pajėgų šaltinį, kurio gelumoje turi būti užgrūdinta mūsų valia. *Bėk, mano drauge, į savo vienvatvę! Aš matau tave didžiųjų žmonių triukšmų apkartintą ir mažųjų geluonių sugeltą*, sako Zaratustra.

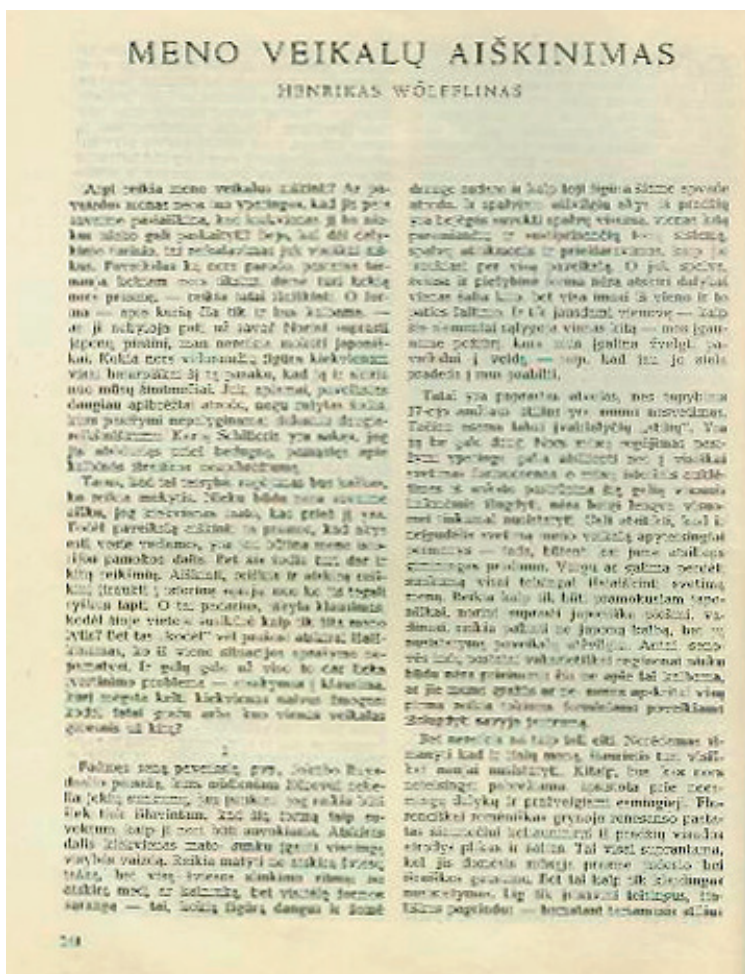
<...> Savo tautos atveju vienvatvę mes turime suprasti <...> kaip savo paveldėtą pareigą kiekvienam kūrybiniam audiniui gijų ieškotis lietuvių tautos charakteryje, bet ne vergišką skolinimąsi svarbių svetimybių. Iškelti tautinį originalumą ir išlaikyti jį kultūriškai aukščiausiai pakilusių tautų lygyje, rodos, yra vienintelis mūsų – kaip ir kiekvienos savarankiškos tautos – egzistavimo pateisinimas. <...> Su tokiu tikėjimu lietuvybe mes pasirodome šiuo

kritiškuoju metu ir visus tautiečius kviečiame į jos ateities kūrybos darbą – ir savo naudai, ir žmonių gėrybei.

Tokia kūryba yra visų mūsų pats didžiausias uždavinys.“

Programoje galime išskirti keletą svarbių teiginių:

1. Pirmiausia apibrėžiama valstybės padėtis: šiame didžiųjų valstybių kare esame vieniši, negalime tikėtis niekieno pagalbos. Vis dėlto Lietuvos valstybės vienišumas ir mažumas neturi kelti savigailos, atvirkščiai, turi auginti atsparumą, brandinti stiprią dvasią.
2. Atsparumo ir stiprios dvasios pagrindas yra kultūra. Esame turtingi ne geografinė erdve, o kitu požiūriu – turime kalbą, papročius, prosenelių kūrybą. Taigi svarbiausia šioje programoje yra kultūrinė laikysena, kūryba.

Henrikas Wölflinas, *Meno veikalų aiškinimas*. Iš: *Kūryba*, nr. 4, p. 244.

3. Iš to formuluojama trečioji programinė nuostata – ne mėgdžioti kitų tautų kūrybą, o savos kultūros kūrybiniu originalumu prilygti ar bent kultūriškai lygiuotis į kūrybingiausias Europos tautas. Taip grindžiama sąsaja su Europos kultūra, tradicijų tęstinumas ir Europos kultūros pažinimo būtinybė.

Programos laikomasi: žurnale jaučiamas europinis kontekstas, platus reiškinių matymo horizontai, pristatomi ir klasikiniai, ir naujausi Europos meno kūriniai (vokiečių renesanso dailininko Hanso Holbeino tapybos darbų reprodukcijos, Edvardo Muncho „Šauksmas“, „Autoportretas“, „Ant tilto“ ir kt.), straipsniai apie menininkus (Keliuotis rašo apie Oskarą Milašį, Jurgį Baltrušaitį, Friedrichą Hölderliną, Paulį Verlaine'ą, Edvardą Munchą), vertimai (Henrikas Nagys išverčia Rilke'ės, Hanso Carossos, Richardo Dehmelio, Aleksys Churginas Hölderlino poezijos). Rapolas Serapinas pateikia Heinricho Völfflino estetikos teorijos ištraukos vertimą.

V. Vizgirda, *Šienapjūtė Višakio Rūdoje*. V. Augustino nuotr. Iš: *Kūryba*, nr. 4, p. 211.

A. Gudaitis. *Senasis Vilnius*. V. Augustino nuotr. Iš: *Kūryba*, nr. 4, p. 212.

Plačiai pristatomas menų spektras panašus kaip žurnale *Naujoji Romuva*. Itin puikios dailininkų, skulptorių darbų nuotraukos (liaudies skulptūrų, liaudies raižinių, architekto Jono Virako Telšių (Rainių) kopyltėlės maketas, Alfonso Krivicko tapybos darbas „Turgaus muzikantai“, Vytauto Kasiulio paveikslai „Pas dailininką“, „Ponios B. K. portretas“, Jono Kuzminskio „Vilnius“, Adomo Galdiko „Panerių apylinkėse“, „Prie kopyčios“, Viktoro Vizgirdos „Vilniaus bokštai“, Antano Gudaičio „Senasis Vilnius“, Leonardo Kazoko „Kaimas. Žiema“, „Kaunas žiemą“, Rimto Kalpoko „Į bažnyčią“, „Židikų bažnyčia“, Jono Šileikos „Nemuno pakrantė“, Jono Mackevičiaus „Italija – Capri“, Petro Rauduvės „Ganykloje“, Telesforo Kulakausko „Ožkos“, Adomo

J. Surkevičius-Surkus. Dek. eskizas. M. Martinez de Siera *Lopšinės daina*. Iš: *Kūryba*, nr. 4, p. 235.

J. Vaitys. *Linarūtė*. A. Naruševičiaus nuotr. Iš: *Kūryba*, nr. 4, p. 235.

Varno „Pr. Mašioti portretas“, Marcės Katiliūtės „Motina su vaiku“, Telesforo Valiaus lino raizyns „Tragedija mūsų pajūry“, Antano Kučo lino raizyns „Lauke“, Juozo Mikėno skulptūra „Moteris su vaisiais“, „Poilsis“, Vytauto Kašubos skulptūra „Mieganti taika. Marmuras“, „Unė Baye“ [aktorė Unė Babickaitė – R. T.], Juozo Kėdainio „Tarkuotoja“, baletu scenografijos.

Spausdinami muzikologų, teatrologų darbai (Kazimiero Viktoro Banaičio „Stasio Šimkaus atminimui“, Stasio Pilkos „Petras Vaičiūnas ir lietuvių teatras“, Justino Vienožinskio „Mūsų dailės gairių beiėškant“, Julijos Maceinienės „Adomas Varnas“). Pasirodo straipsnių apie lietuvių kalbos tyrinėjimus (Petro Joniko „Lietuviškojo

A. Galdikas. *Prie koplyčios*. Iš: *Kūryba*, nr. 2, p. 83.

Juozas Mikėnas. *Dainius*. Gipsas V. Augustino nuotr. Iš: *Kūryba*, nr. 2, p. 66.

Jonas Šileika. *Nemuno pakrantė*. Borjero nuotr. Iš: *Kūryba*, nr. 2, p. 102.

Rimtas Kalpokas. *Į bažnyčią*. V. Augustino nuotr. Iš: *Kūryba*, nr. 2, p. 102.

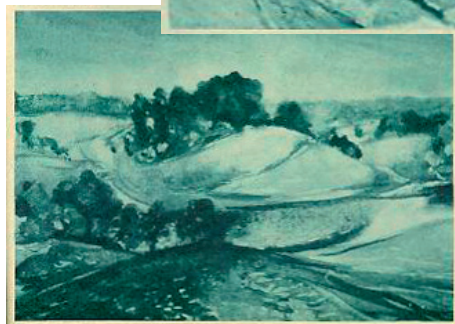
Liaudies skulptūra.
Iš: *Kūryba*,
nr. 1, p. 19.

Liaudies raižyba. Iš: *Kūryba*, nr. 1, p. 19

Leonardas Kazokas. *Kaimas. Žiema*. Borjero nuotr. Iš: *Kūryba*, nr. 2, p. 103.

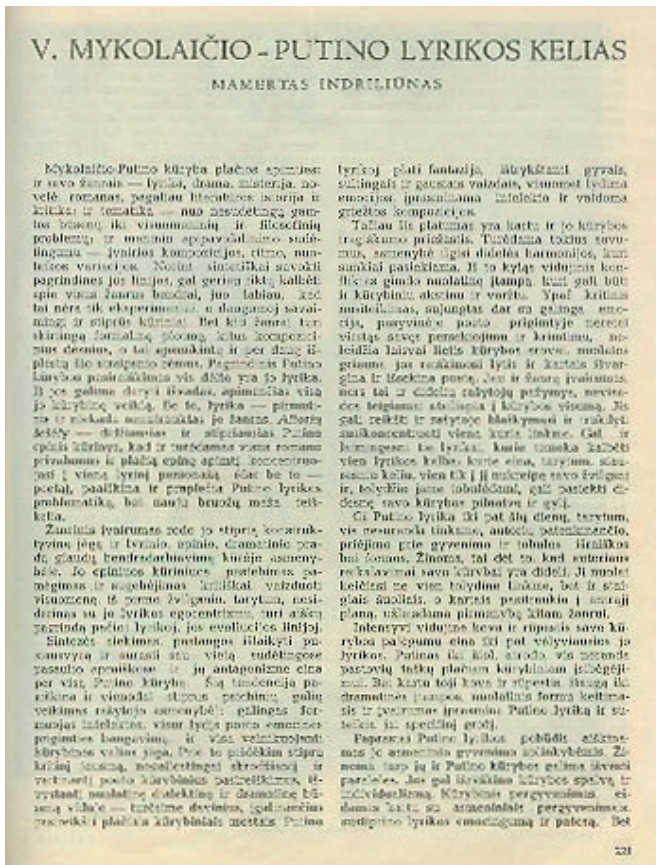
Liudas Vilimas. *Žemaitija. Piliakalnis*. V. Augustino nuotr. Iš: *Kūryba*, nr. 2, p. 103.

Arch. J. Virakas. *Telšių koplytėlė*. Dešinėje: A. Krivickas. *Turgaus muzikantai*. Iš: *Kūryba*, nr. 1, p. 20.

žodžių lobio rinkimas“, „Tarminis bendrinės kalbos pagrindas“), archeologijos radinius, istoriją ir priešistorę, etnologiją (Jono Balio „Ugnis ir jos gerbimas“, Marijos Alseikaitės-Gimbutienės „Baltai priešistoriniais laikais“, Jono Puzino „Iš Vilniaus pilių praeities“, Zenono Ivinskio „Senasis lietuvių tikėjimas“). Spausdinamos literatūros kritikos studijos (Jono Kuzmickio „Vaizganto palūžimas“, Antano Miškinio „Mykolas Vaitkus – grožio poetas“, „Žalios Rūtos – kan. A. Sabaliausko indėlis į mūsų kultūrą“, Juozo Keliuočio „Jurgis Baltrušaitis – minties ir pastangos poetas“, Broniaus Krivicko „Kančia ir džiaugsmas J. Aisčio-Aleksandriškio kūryboje“, Mamerto Indriliūno „V. Mykolaičio-Putino lyrikos kelias“). Akivaizdu, tautos atsparumas grindžiamas svariais kultūros tyrinėjimais.

Žurnale bendradarbiauja žymiausi poetai (spausdintos Vinco Mykolaičio-Putino poemos „Vestuvių muzikantas“, „Pro kryžių ūksmes“, Kazio Inčiūros „Danse macabre“, Antano Miškinio „Iš rudenio dainų“, Jono Aisčio „Šv. Sebastijonas“, „Mano motinos

Mamertas Indriliūnas. *V. Mykolaičio-Putino lyrikos kelias*. Iš: *Kūryba*, nr. 4, p. 221.

L. Truikys.
Rudens diena šilėlyje.

R. Kalpokas. *Židikių bažnyčia.* J. Stanišausko nuotr.

L. Kazokas.
Kaunas. Žiema. Borjero nuotr.

L. Uogintas. *Šv. Onos bažnyčia Vilniuje.* J. Stanišausko nuotr. Iliustracijos iš: *Kūryba*, nr. 4, p. 224-225.

legenda „Niekad netekėjo“, „Draugams“, „Skundas“, „Tėviškės žemelė“, Bernardo Brazdžionio „Atgailos giesmės“, Leono Švedo „Bethoveno penktosios simfonijos atgarsiai“, Jurgio Baltrušaičio „Girios melodija“, „Rauda“, „Gandrą lydinti“ ir kt., Kazio Bradūno eilėraščių ciklas „Pėdos arimuos“, Eugenijaus Matuzevičiaus pluoštas eilėraščių, Vytauto Mačernio pluoštas sonetų, Henriko Nagio eilių ciklas „Mano žemės paveikslai“). Spausdinama apsakymų, romanų ištraukų, dramų (Liudo Dovydėno „Klementijus Dūda“, Albino Vaitkaus „Šv. Juozapo alus“, „Tvanki naktis“, Jono Šukio „Vargo žmonės“, Kazio Umbraso „Verikas“, Juozo Paukštelio romano „Motina ir sūnus“ fragmentas, Viktoro Katiliaus „Dykumų karalius“, Broniaus Krivicko scenos vaizdelis „Pasaka apie karalaitę“, Mykolaičio-Putino drama „Operacija“). Literatūrinė kūryba, o ypač poezija (panašiai kaip dailininkų ar skulptorių kūrybos darbų iliustracijos) itin jautriai perteikia laiko dvasias, asmens nuotaikas baugiu istoriniu metu. Iš plačių, išsamių, įdomių kultūrinio gyvenimo kronikų, recenzijų galime sužinoti apie parodas, koncertus, spektaklius, išleistas knygas.

Žurnalas rodė, kad tautos kultūros gyvybė nenuslopinta: sukurta kultūrinės atsparos programa, matomas visų meno šakų spektras, sekama Europos meno panorama. Žurnalo reikšmė to laiko kultūrai (ir vėliau emigracijoje, ir sovietmečio pogrindžiui) yra didžiulė.

Panašiu metu kaip *Kūryba* pasirodo ir literatūros almanachas *Varpai* (1943, nr. 1 ir 2, Šiauliai; redaktorius – rašytojas Kazys Jankauskas, 10 tūkstančių egz.), skirtas literatūrai (yra keletas iliustracijų, kultūrinio gyvenimo apžvalgų). Nemažai vertimų (Stefano George'ės, Rainerio

JURGIS BALTRUŠAITIS

GIRIOS MELODIJA

Mārc katorai līlām akvā
Tava zār dābā, ir līlām gīgā...
Kārtina līlā — mēlēs — mēlēs...
Je pānēs — gīgēs ir pūļi līlās...
Vān, kāp žēlās, kāp pūļi gīgā —
Je kāpās pūļi kāp pūļi gīgā...

Bānās, je gīgēs tāk, je gīgēs...
Je mēs mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Gīgēs arēs, žēlās mēlēs —
Žēlās pūļi gīgēs tāk, je gīgēs...

Kāp je mēlēs pūļi gīgēs —
Žēlās žēlās pūļi gīgēs...

Daig, ka mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...

Mārc, ka zār dābā, ir līlām gīgā...
Gīgēs tāk, je gīgēs tāk, je gīgēs...

Kārtina līlā — mēlēs — mēlēs...
Je pānēs — gīgēs ir pūļi līlās...

Je kāp je mēlēs pūļi gīgēs —
Je kāpās pūļi kāp pūļi gīgā...

Bānās, je gīgēs tāk, je gīgēs...
Je mēs mē gīgēs tāk, je gīgēs...

Gīgēs arēs, žēlās mēlēs —
Žēlās pūļi gīgēs tāk, je gīgēs...

Kāp je mēlēs pūļi gīgēs —
Žēlās žēlās pūļi gīgēs...

Daig, ka mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...

Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...

RAUDA

Vān, ka mēlēs, kāp pūļi gīgā
Je kāpās pūļi kāp pūļi gīgā —
Žēlās, je gīgēs tāk, je gīgēs...
Vān, ka mēlēs, kāp pūļi gīgā...

Kāp gīgēs pūļi, je gīgēs tāk, je gīgēs...
Žēlās, je gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāpās pūļi kāp pūļi gīgā —
Je kāpās pūļi kāp pūļi gīgā...

Daig, ka mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...

TVANKI NAKTIS

ALBINAS VAITKUS

Kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...

Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...

Jurgis Baltrušaitis. *Girios melodija.*
Rauda. Iš: *Kūryba*, nr. 2, p. 67.

Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...

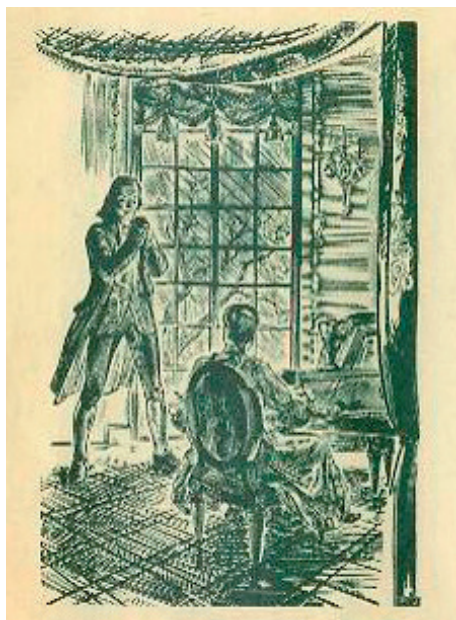
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...

Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...

Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...

Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...
Je kāp mēlēs, kārtina līlā
Je mē gīgēs tāk, je gīgēs...

Albinas Vaitkus. *Tvanki naktis.* Iš: *Kūryba*, nr. 4, p. 201.

V. K. Jonynas. J. W. Goethe „Jaunojo Verterio kančių“ iliustracija. Iš: *Kūryba*, nr. 4, p. 246.

P. Augius-Augustinavičius. „Eglė žalčių karalienė“ iliustracijos. Iš: *Kūryba*, nr. 4, p. 246.

T. Valius. *Tragedija mūsų pajūryje*. Iš: *Kūryba*, nr. 4, p. 248.

P. Rauduvė. *Ganykloje*. Iš: *Kūryba*, nr. 4, p. 248.

Maria Rilke'ės, Paulio Verlaine'o, Paulio Valery, Johanno Wolfgango Goethe'ės, Williama Shakespearo). Eilėraščių ir prozą publikuoja tie patys autoriai kaip *Kūrybos* žurnale; rašo ir nauji autoriai: Vincas Krėvė (romano „Miglose“ ištraukos), Balys Sruoga (dramos „Kazimieras Sapiega“ ištraukos) Antanas Gustaitis. Spausdinama Juozo Ambrazevičiaus studija „Maironio asmenybės portretas“, Antano Vengrio „Anykščių šilelio kompozicija“, pirmasis Algirdo Juliaus Greimo straipsnis „Servantesas ir jo Don Kichotas“, apžvelgiantis Miguelio de Cervanteso romano lietuvišką vertimą. Tai skaitinių almanachas.

LITERATŪRINĖS KOMUNIKACIJOS FORMOS

Viena šio meto kultūrinio gyvenimo ypatybių – nespausdintų tekstų (rankraščių, mašinraščių) sklaida visuomenėje. Iš jų paminėtini: Putino mašinraščiu plitęs eilėraščių rinkinys *Rūsčios dienos*, nuorašais sklidusi Mačernio poezija, dainų sąsiuviniai, laišakai. Kitas aspektas, svarbus šiam laukui suvokti, – dažnai rašomi ir dienoraščiai, nesvarbu, kad jie nepasiekia visuomenės. Juos rašo Jurgis Savickis, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Julija Maceinienė ir kiti ne itin su kultūra susiję asmenys (Igno Šeinaus dienoraščio pagrindu parašyta knyga *Raudonasis tvanas* vėliau išspausdinama Švedijoje). Dienoraščiai, rašomi sau, kol kas nepasiekia skaitytojų; vis dėlto dabar jie suprantami kaip svarbus laikotarpio dokumentas, atskleidžiantis asmens istorinę patirtį ir jausmus. Galima įžiūrėti ir bendresnę epochų griūtyse atsirandančią linkmę – gyvenimo atsitiktinumo elementui sustiprėjus, laikinumo, netikrumo atmosferoje vis labiau siekiama gyvenimą „užrašyti“, įamžinti. Taip turėtume vertinti ir pokario partizanų dienoraščius, dainas, tremtinių užrašus (dvylikametės mergaitės Akvilės Petronėlės Bliūdžiūtės Sibiro tremties dienoraštyje tik viena tema: kiek šiandien gavo ar negavo duonos; jis rašomas, kol mirštama) ir vėliau emigracijos pradžioje pasipylusią kasdienio gyvenimo „išrašymo“ literatūrą. Jurgis Savickis čia minėtinas kaip laikotarpiui suprasti svarbus autorius, nors tuo metu jis gyveno ne Lietuvoje ir jos spaudoje nerašė; nebuvo ir jo kūrybos recepcijos. Išbrauktas iš valstybei Tautų Sąjungoje (Ženevoje) atstovaujančių tarnautojų, rašytojas persikėlė į Pietų Prancūziją, turėjo čia vilą „Ariogala“, augino pomidorus ir triušius, kartkartėmis priimdavo lietuvių menininkus (Aistį, Liutkų), per karo suirutę įstrigusius Vakarų Europoje. Rašė dienoraštį, po karo jį išleido pavadinimu *Žemė dega*; jis itin svarbus šiam laikui įsivaizduoti.

Knygų leidyboje svarbiausią vietą užima klasika: Maironio *Pavasario balsai* (1942 m. išleisti 30 tūkstančių egz. tiražu), Kristijono Donelaičio *Metai* su Vytauto Kazimiero Jonyno grafika, Šatrijos Raganos *Sename dvare, Viktutė, Vaižganto Pra-*

giedruliai, Vinco Kudirkos *Satyros, Laisvos valandos* ir kt. kūriniai. Iš verstinių knygų minėtina Levo Tolstojaus *Ana Karenina*, Miguelio de Cervanteso *Don Kichotas*. Kitą grupę sudaro istorinių aktualijų knygos („mirties kolonos“, sušaudytos Červenėje netoli Minsko, dalyvio, atsargos karininko Jono Petruičio liudijimas *Kaip jie mus sušaudė*, 1942; Vinco Ramono *Dulkės raudonam saulėlydy*, 1943) ir dokumentai (apie Rainių žudynes – *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai*, t. 1, 1942).

Šiuo laikotarpiu itin justi, kaip keičiasi kartos: miršta garsūs nepriklausomos Lietuvos žmonės: filosofas Stasys Šalkauskis, Vilniaus krašto visuomenininkas Kristupas Čibiras, Ateitininkų sąjungos pirmininkas Pranas Dielininkaitis, dailininkai Pranas Eidukevičius, Antanas Samuolis (Šveicarijoje), Matas Menčinskas; gydytojai Vladas Kuzma ir Jonas Žemgulys, rašytoja, visuomenininkė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, rašytojai Konstantinas Jasulaitis, Pranas Mašiotas, Nepriklausomybės akto signataras vyskupas, visuomenės veikėjas Jonas Staugaitis, kompozitorius, vargonininkas ir dirigentas Stasys Šimkus, kalbininkas, knygyno savininkas Jurgis Šlapelis, poetas Kazys Binkis, egiptologė Marija Rudzinskaitė-Arcimavičienė, Katalikų Bažnyčios istorikas, Vytauto Didžiojo teologijos profesorius Jonas Totoraitis, aktorius ir režisierius Algirdas Jakševičius ir kt. Anapilin išeina beveik visa XX a. pradžios meno kūrėjų karta. Nacmečiu ryškėja trys kūrėjų kartos, kurių kiekviena šiuo laiku turi savo kultūrinės raiškos tradicijas. Vyriausiąją kartą reprezentuoja Jurgis Baltrušaitis, Balys Sruoga, Vincas Mykolaitis-Putinas.

L i t e r a t ū r a

Kubilius Vytautas, *Neparklupdyta mūza*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001

Bubnys Arūnas, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 1998

Jankevičiūtė Giedrė, „Lietuvos dailė vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“, *Menotyra*, t. 14, nr. 2, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002

Aleknaitytė-Bieliauskienė Rita, „Vilniaus filharmonijos veikla vokiečių okupacijos metais“, *Istorija. Mokslo darbai*, t. 68, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2007

Puskepalaitis Albertas, iš kn.: Anas Lymantas, *Man knietėjo pasakyti, kas gulėjo ant širdies*, Vilnius: Pradai, 2001, 286

JURGIO BALTRUŠAIČIO LIETUVIŠKOSIOS POEZIJOS RECEPCIJA

TEMOS

- Harmonijos, būties samprata (žmogus ir kosmosas);
vaizdinė jos raiška
- Moralinė filosofija: žmogaus žemėje paskirtis, ašarų ir
vargo prasmė
- Lyrizmo pobūdis (daina, giesmė, elegija)
- Baltrušaičio lietuviškosios poezijos recepcija
- Baltrušaičio poezijos refleksija egzistencinės filosofijos
kontekste

Baltrušaičio kūrybos refleksija pradėta nepriklausomos Lietuvos laikų periodikoje. Sruoga, studijų metais Maskvoje globotas Baltrušaičio, straipsniuose vis atsigręždavo į Baltrušaičio kūrybą, ir rusišką, ir lietuvišką, ypač gėrėjosi eilėraščiu „Ramunėlė“, įžvelgė jame lietuvio pasaulėjautos esmę. 1939 metais baigęs diplomatinę tarnybą Maskvoje ir išėjęs į pensiją Baltrušaitis išvažiavo gyventi į Paryžių, rengėsi išleisti lietuviškų eilių rinkinį. Publikavo poemą *Įkurtuvės* (1941), vėliau keičiantis okupacijoms kūrinį leidyba sutriko. Poetų Balio Sruogos ir Antano Miškinio rūpesčiu Baltrušaičio lietuviškos poezijos rinktinė *Ašarų vainikas. I dalis* pasirodė 1942 metais.

Lietuviškoji poezija poetinės pasaulėjautos požiūriu artima rusiškai simbolistinei. Žmogaus būtis suprantama kaip didžiosios visumos dalis – kaip giesmė, susidedanti iš akordų; kaip Amžių ugnies maža kibirkštėlė. Baltrušaičiui dalis ir visuma yra neatsiejamos ir vienodai svarbios, kiekviena akimirka verta pagarbos, nes ji – visumos dalis.

Vyriausioji
karta

Reiškiamas susitaikymas su žemiškojo gyvenimo skirtimi (gimti, gyventi ir nepažinti visatos, nesuprasti ryto ir nakties mįslės, išnykti):

Nes tu žmogau, taip skaudžiai nežinai,
Kas – valandai, kas trunka amžinai;
Kur tu lašeli, jūros vandeny,
Drebėti siūstas ir iš kur eini...

(Baltrušaitis, 90)

Baltrušaičio pasaulėjautą apibūdina ir pasirinktas moto iš Dante'ės, ir epigrafas iš Biblijos (Apokalipsės): „Šiuodu yra du alyvmedžiu ir du žibintuvu, stovinčiu Viešpaties akivaizdoje.“ Pagrindinė Baltrušaičio mintis apie žmogaus gyvenimą yra tokia: žmogaus gyvenimo prasmė yra užbaigti kurti save neužbaigtame kurti Dievo pasaulyje. Ši mintis artima krikščioniškajam egzistencializmui. Moralinės filosofijos požiūriu rašoma apie ašarų naudą žemiškajame gyvenime, plėtojama mintis apie dvasios kraitį kaip viso gyvenimo užduotį: „Verpk kaip voras, vark kaip bitė / Kad užverptum pilną ritę“ (Baltrušaitis, 178). Baltrušaitis kančios ir vargo matmenis įterpia į gyvenimo turinį ne kaip atsitiktinumo faktą, o kaip gyvenimo būtinybę. Apie tai jis yra rašęs autobiografijoje: „Man labai sunku kalbėti apie žymius mano gyvenimo įvykius <...> beplintant ir begilėjant gyvenimui, pamažu ir patvariai suprasdamas visą jo prasmę ir tikslą, aš pats vis mažiau beapsiimu skirti mažą nuo didelio, vis mažiau begaliu gyvus siūlus skirstyti į tai, kas svarbu ir kas nesvarbu <...>. Aš nežinau vieną vienintelį nepaprastą įvykį – tą mano žmogiškąjį gyvenimą nuo lopšio iki karsto, šią paslaptinę minčių ir aistrų, žinojimo, tikėjimo ir vilties audinį, kur buvo yra ir bus per daug skausmo, kur buvo, yra ir bus per daug džiaugsmų...“ (Baltrušaitis, 328). Gyvenimas suprantamas kaip šių dalykų pynė, išreiškiamas muzikiniiais žanrais ir terminais, jie atsispindi ir eilėraščių pavadinimuose („Lūšnos daina“, „Vakaro giesmė“, „Dienos sutartinė“, „Akordai“, „Vakaro varpai“, „Klajoklio melodija“). Dauguma jų orientuota ir į religines giesmes, psalmes, bažnytinės muzikos įspūdį.

Sruoga parašo įvadinį straipsnį Baltrušaičio rinktinei *Ašarų vainikas* ir atkreipia dėmesį į simbolistinę rusiškosios jo lyrikos ypatybes: individo sąsają su kosmosu, būties rūpestį, moralines ištaras; lietuviškajai lyrikai pristatyti naudoja ankstesnių savo straipsnių medžiagą, kartu aktualina poeto poezijos supratimą katastrofų meto požiūriu. Pažymi, kad tėvynė duoda Baltrušaičiui „gausios medžiagos dėstyti jo susitaikančiai, visa atleidžiančiai, visa priglobiančiai poetinei filosofijai“ (Sruoga, 2002, 8, 345). Laiko grėsmės akivaizdoje jis parafrazuoja Friedricho Nietzsche'ės žodžius:

„– Statykite [savo] namus ant Vezuvijaus, siųskite laivus į nežinomas marias! – mefistofeliškai kvatojosi kadaise Nietzsche. Žmones jį bepročiu laikė. <...>. Ne, ne beprotis buvo Nietzsche, jis tikrai, žmonių menkystos skausmu paspringdamas, vaitojo:

– Statykite [savo] namus ant Vezuvijaus... Mokykitės gyventi pavojuje!

Ramioje buityje, rūtelių darželyje visi esame gudurūs, bet kas moka gyventi ant Vezuvijaus; kas moka gyventi pavojuje <...>?

Pavojaus metas gimdo heroizmą, gimdo žygius, kuriuos dainiai per ilgus amžius dainuoja. Pavojaus metas moko drįsti ir laimėti.“

(Sruoga, 2002, 8, 342–343).

Sruoga iš karo metų atmosferos perima atsparos mokymo idėją, visuomenę angažuoja rūsčiam gyvenimui katastrofų akivaizdoje; čia veikia ir Juozo Girniaus egzistencinės filosofijos, kaip stiprybę ugdančios, interpretacijų laukas. Šią egzistencinės filosofijos aktualinimo paradigmą Sruoga randa pats sau netikėtai, intuityviai atsiliėpdamas į tvirtos žmogaus laikysenos būtinybę.

Baltrušaičio poezijos rinkinio pasirodymą lydi žymių kultūros asmenų recenzijos, studijos. Jose autoriai poeziją aptaria iš tradicinės lietuviškos pasaulėjautos ir besirutuliojančios egzistencinės filosofijos perspektyvos. Baltrušaičiui mirus (1944) žurnale *Kūryba* (1944, 2) Keliuotis išspausdina keletą Baltrušaičio eilėraščių ir savo straipsnį „Jurgis Baltrušaitis – minties ir pastangos poetas“ (žr.: Keliuotis, 258–276). Baltrušaičio poeziją jis pristato tuo metu madingomis egzistencinės filosofijos sąvokomis, pristato ir amžiaus pradžioje jo kūryboje kritikų pastebėtą žmogaus tobulėjimo programą. Pagal ją gyvenimas interpretuojamas kaip septyni užsimiršimai ir jų nugalėjimas: „[p]irmoje pakopoje asmuo stovi pasaulyje be klausimų ir atsakymų <...>, antroje pakopoje įgyja individualią sąmonę ir pastebi, kad visata jam svetima, <...> nori suvokti egzistencijos prasmę. Tai egzistencijos filosofijos tarpsnis, apie kurį šiais laikais tiek daug kalba Heidegeris ir kiti. <...>. Septintoje pakopoje susiliejiame su visata randa vidinės laisvės. <...>. Jis dabar mato dar nebaigtą kurti žmogų nebaigtai kurti pasauly. Žmogaus uždavinys mesti nusiminimą, išsižadėti maištavimo, išsilaisvinti nuosavo mažumo ir džiaugsmingai imtis kūrybos darbo, baigti sukurti savo asmenybę, baigti visatos kūrimą, kuri Dievo pradėta, bet neužbaigta. <...>. Kūrybinio žmogaus pašaukimo vykdymas – štai žmogaus gyvenimo viršūnė, jo aukščiausia pakopa.“ Keliuotis nepristato savo minties kontekstų (Viačeslavas Ivanovas, Sörenas Kierkegaardas), o mąsto apie egzistencinės filosofijos išryškintus aktualius gyvenimo klausimus, pristato Baltrušaičio poezijoje išvelgtą ir tuomet itin aktualią mąstymo kryptį apie gyvenimo prasmę.

1947 metais Vokietijoje išleisti į lietuvių kalbą išversti simbolistiniai Baltrušaičio eilėraščiai (*Žemės pakopos – ziemnyje stupieni: elegijos, giesmės, poemas*. Iš rusų k. vertė Jonas Valaitis, Tiubingenas; Urbonas, Kapočius). Tai nedidelio formato kišeninė emigranto „maldaknygė“ kietais viršeliais, nors vertimas gana prastas.

1948 metais pasirodo Baltrušaičio poezijos rinktinė JAV (Jurgis Baltrušaitis, *Poezija*, Bostonas: „Darbininkas“; Kun. P. M. Juras, 1948). Spaudai rinktinę parengęs ir jai įvadinį straipsnį parašęs Jonas Aistis iškelia du aspektus: kosminės darnos ir pažinimo liūdesio. Kaip ir Sruoga, Aistis lygina Baltrušaičio poeziją su Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kūryba visatos poetinio mąstymo požiūriu. Anot Aisčio, Baltrušaičio liūdesys nesąs nihilistinis, o kaip tik suimamas žmogiškosios egzistencijos turinį, užduotį bei prasmę. Sielvartas ir džiaugsmas visada ieškas pusiausvyros, o vi-satą (augmenis, gyvūnus, žmones) vienijantis brolybės jausmas paguodžias žmogų. Baltrušaičio poezija teigianti, kad kiekviena buitįs, kad ir kokia ji būtų menka, turi prasmę ir tikslą. Aistis iškelia ir moralės filosofijos aspektą, ir krikščionybės tekstų svarbą: „Evangelijos buvo jo mėgstamiausia knyga, <...>, dažnai kartodavo šį Evan-gelijos posakį: „Apsivilkite meilės drabužiu.“

JAV emigracinėje spaudoje vyresniosios kartos literatūros kritikas Jonas Grinius (Jonas Grinius, „Du lietuviai – didieji europiečiai J. Baltrušaitis ir O. Milašius“, *Aidai*, 1954, 7) parodo šių kūrėjų sąsajas su Lietuvos ir Vakarų Europos kultūra (abu diplomatai, rašę svetima kalba). Kritikas į jų kūrybą žvelgia ir iš krikščioniškosios kultūros, ir iš egzistencinės filosofijos perspektyvos, gina krikščioniškojo egzistencializmo pozicijas, ginčijasi su ateistiniu požiūriu: „J. Baltrušaičiui žmogus nėra į žemę vėjo nusviestas lapas, kaip galvoja ne vienas mūsų niūrusis egzistencialistas, bet kaip Dievo siųstas bendradarbis. Jo gyvenimas nėra beprasmis klaidžiojimas: žmogui skir-ta užbaigti pasaulio ir gyvenimo rūmus.“ Matome, kad Jonas Grinius tęsia Sruogos, Keliuočio, Aisčio rutuliotas mintis, įtvirtina Europos katastrofos metais išryškėjusią Baltrušaičio interpretacinę linkmę – siekį jo poeziją skaityti krikščioniškojo egzis-tencializmo paradigmoje. Visi minėti straipsnių autoriai – Sruoga, Keliuotis, Aistis, Grinius – įžvelgia tokią būtiną žmogui laikyseną: gyvenimo prasmės teigimą, asmens užduotį kurti save, susitaikyti su egzistencine duotybe, turėti išminties ir ištvermės.

Kita svarbi mintis, kurią teigia Baltrušaičio kūrybos recepcija katastrofų metu, – gimtosios žemės, namų temos aktualinimas. Kubiliaus nuomone, lietuviškoji Baltrušaičio poezija yra šiek tiek senoviška, ji primena XIX a. poetų – Antano Baranausko, Andriaus Vištelio, Prano Vaičiaičio – vaizdus, sakymo būdą, užsifiksavusius atmintyje iš vaikystės (lūšna, kryžius prie kelio, šulinio svirtis, skurdas). Archajinio Lietuvos kaimo paveikslas kuriamas iš atminties, todėl jis ir konkretus, ir drauge kiek literatū-riškas, emblemiškas. Baltrušaitis: „Aš ypatingai mėgdavau klajoti pagal lietuviškus

kaimo kelius su pasvirusiais, nuo blogų orų pajuodusiais kryžiais, kurių daugybė versdavo mane vaizduotis seną ir skaudų žmonijos ėjimą į Golgotą“ (Baltrušaitis, 314). Gimtųjų namų, gimtinės, kaip būties vietos, tema Baltrušaitis susisiečia su tuo metu populiarėjančiomis Martino Heideggerio idėjomis, su visuotine karo metų nuotaika: nestabilumo nulemtu užuovėjos ieškojimu, programiniu asmens susisaistymu su prigimtaine kultūra, sava žeme. Baltrušaičio kūrybos sklaida ir refleksija šiuo chaoso ir politinių pervartų metu turėjo ir kitą svarbią dimensiją – santūrumo, ištvėrmės. Į karo metų literatūrą Baltrušaitis ateina kaip reikalinga atrama (nors tuo metu svarstyta, ar Baltrušaitis į lietuvių literatūrą įsiliejo ne per vėlai: Sruoga Baltrušaičio lietuviškos poezijos pasirodymą sutiko entuziastingai, ją vertino; Keliuotis žvelgė atsargiai, Aisčiui poetas atrodė kiek pavėlavęs).

L i t e r a t ū r a

Baltrušaitis Jurgis, *Poezija*, Vilnius: Vaga, 1967 (ten pat – įvadinis Vytauto Kubiliaus straipsnis)

Daujotyte Viktorija, *Jurgis Baltrušaitis. Monografija [Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. – Literatūra. XVII (1a) [Lietuvių literatūra]*, Vilnius: Mintis, 1974 (sk. „Arčiau prie žemės“)

Keliuotis Juozas, *Meno tragizmas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, 258–276

Sruoga Balys, *Raštai: septyniolika tomų, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*, t. 8, Vilnius: Alma littera, 2002

TEMOS

- Bendrystės su Baltrušaičiu pamokos. Mokytojas ir mokinys.
 - Atsparos paieškos meno kūrinuose. Egzistencinių idėjų recepcija.
 - Štuthofio kalinys. Gelminė psichologija „Pavasario giesmėje“.
 - *Dievų miškas*: katastrofos pasaulis moralės filosofijos požiūriu
-

Šiuo laikotarpiu svarbi rašytojo laikysena, literatūrinio lauko veikimas. Sruoga visada buvo liberalių pažiūrų, tolimas religinei kultūrai, filosofijos metmenims; labiau kairysis nei dešinysis, maištingas ir nepaklusnus. Daug impulsų kūrybai ir visuomeninei laikysenai teikia bendrystė su Krėve. Pirmosios sovietų okupacijos metais parašė dramas: „Apyaušrio dalia“ (skirta Maskvoje vykusiai meno dekadai) ir „Kazimieras Sapiega“. Pastarojoje dėmesys sutelkiamas į masių sukilimą, čia ieškoma herojų.

Nacmečiu Sruoga parašo minėtą Baltrušaičio lietuviškos poezijos rinktinės įvadinį straipsnį. Turime kiek išsamiau aptarti abiejų rašytojų – Sruogos ir Baltrušaičio – bendrystę. Studijavęs Maskvoje ir globotas Baltrušaičio, Sruoga palankumą ir dėkingumą mokytojui išsaugo visą gyvenimą. Tikėtina, kad Sruoga perima ir dalį Baltrušaičio amžiaus pradžios interesų: ničeizmą, gyvenimo autentiškumo siekį (tai tolimas Söreno Kierkegaardo minčių aidas). Baltrušaičio bendrystė su XX a. pradžios garsiais Europos dramaturgais ir aktoriais Sruogą lenkė į teatro lauką, jam suteikė dramos estetikos sampratos pagrindus. Šios patirtys tapo nereflektuojamu, pačiam sunkiai išvelgiamu kultūrinės laikysenos stuburu. Sruoga reiškiasi kaip itin savitas fenomenas, tačiau egzistuoja vidinė patirtis, išsipaudusi neištrinamai kartu su visu kultūrinio lauku. Baltrušaičio aplinkos įtaka čia svarbi, paradigminė. Sruoga įvairiomis progomis primena humanitarinei visuomenei apie Baltrušaitį. Baltrušaitis buvo laidininkas Sruogai įeiti į rusų humanitarų aplinką, o Sruoga tapo laidininku, kuris Baltrušaitį įvedė į lietuvių literatūrą. Sruogą ir Baltrušaitį siejo rusų literatūros pažinimas, XX a. pradžios Maskvos ir Europos kultūrinis gyvenimas. Nors Sruoga žavėjosi Baltrušaičiu, buvo svetimas jam psichine duotybe. Sruogą valdė emocijų smūgiai, prieštaros, gyvenimo tirštuma, o Baltrušaitis poetinį pasaulį kūrė iš gyvenimo dėsnių refleksijos, išmintingo susitaikymo su jais būtinybės. Puiki su Sruoga Štuthofe kalėjusio Leono Puskunigio išvalga: „Man atrodo, jog Baltrušaitį jis taip mėgo todėl, kad šis turėjo savybių, kurių trūko pačiam Sruogai“ (*Balys Didysis*, 1997, 320–321). Baltrušaitis buvo Sruogos didysis mokytojas, domėjosi jo kūrybos keliu, jį skatino.

Savo ruožtu Sruoga jautė išipareigojimą Mokytojui ir rūpinosi jo *Ašarų vainiko* leidimu. Gavęs Mokytojo ir mokinio bendrystės pamoką Sruoga pats imasi Mokytojo vaidmens. Vadovauja studentų kopimui į Alpių kalnus; orientuodamasis į Baltrušaitį, porevoliuciniais metais Maskvos teatrinio lavinimosi sekcijoje skaičiusį aktoriams pas-kaitas, pats Kauno Vytauto Didžiojo universitete (1926–1940) ir Vilniaus universitete (1940–1943) veda garsųjį teatro seminarą studentams; tokį seminarą organizuoja net Štuthofe („randa ir būreliui pavadinimą „Aitvaras“, pats nuo to laiko savo auklėtinių vadinamas Didžiuoju Aitvaru“, – *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, 1996, 28).

Sruoga domėjosi austrų kultūrologo Jozefo Nadlerio tyrinėjimais apie kraš-tovaizdžio reikšmę asmens pasaulejautai. Šio tyrinėtojo mintis pasitelkęs skaito ir lietuviškąją Baltrušaičio poeziją, tokia kryptimi Sruoga mąstys Štuthofe rašytoje dramoje *Pavasario giesmė*. Namų kaip užuovėjos tema taps neoromantikų poezijos branduoliu, šią temą savitai rutulios jaunoji karta, po karo išleidusi antologiją *Žemė*.

Svarbūs ir Sruogos laišakai iš Štuthofa. Patyręs žmogaus nuvertinimą lageryje, Sruoga pasigenda Baltrušaičio raminančios išminties, tvirtumo. Laiške iš Štuthofa (1943.VI.14) žmonos jis prašo: „Atsiųsk taip pat Baltrušaičio knygutę – jo eilėraščiai mane paguos.“ Tame pačiame laiške cituoja XX a. pradžios vokiečių poeto Stefano George'ės eilėraščių:

Ką aš dariau,	Was ich tat
Ką kentėjau,	Was ich litt
Ką aš galvojau,	Was ich sann,
Kas aš esu?	Was ich binn:

Kaip koks rūkas,	Wie ein brand (Rauch)
Kuris išnyksta,	Der verraucht,
Kaip koks garsas,	Wie ein sang, (Klang)
Kurs nutyla!	Der verklingt!

(Sruoga, 2014/1, 130–131)*

Akivaizdu, kad XX a. vidurio žmogų ištikusiai humanizmo krizei Sruoga atsparos ieško ankstyvuojų periodu susikurtame literatūriniame lauke: simbolistų būtiškuose klausimuose, poetinėse ištarmėse apie žmogaus skirtį. XX a. pradžios meno filosofinį turinį, tą jo dalį, kuri asmeniškai jaudina ir „veikia“ kaip literatūrinė patirtis, Sruoga

* Laiške žmonai Sruoga George'ės eilėraščių *Nacht-gesang I* („Nakties giesmė I“; vertė Vanda Sruogienė) cituoja gana laisvai. Čia originalas cituojamas iš vokiečių poeto rinkinio *Der Teppich des Lebens* („Gyvenimo kilimas“).

įterpia į XX a. vidurio egzistencinio galvojimo lauką. Kaip tik šitokia XX a. pradžios meno užklausa apie individo gyvenimo prasmę poetas mąsto ir apie XX a. vidurio žmogaus egzistencinę situaciją.

Gavęs siuntiniu knygą ir išsiskaitęs į Baltrušaičio poeziją, vasaros gale (1943. VIII. 15) žmonai rašo: „Aš išmokau žiūrėti į pasaulį su išminties šypsena, aš vėl galiu minioje būti vienas, aš vėl gyvenu ritmų, nuostabių garsų ir spalvų pasauly“; po savaitės (1943. VIII. 22): „Aš dažnai išgyvenu lyriško pakilimo momentus – ir nelaimėj galima rasti laimę: filosofškai lyriškoj pasaulėžiuroj, su ramia išmintim žvelgiant į įvykius!“; po mėnesio (1943. IX.26): „Nelaimėj reikia būti išdidžiam“ (Sruoga, 2014/1, 136, 138); dar po kelių mėnesių (1943. XII.26): „<...> rasiu savyje vidinių jėgų, kad galėčiau *kantriai* [išskirta R. T.] pakelti visus likimo kvailumus“ (Sruoga, 2014/2, 130). Šiuose apmąstymuose atpažįstame ryškias Baltrušaičio poezijos poveikio atošvaitas (net jei pripažintume ir kitas implikacijas). Štuthofe Sruoga surengia Baltrušaičio poezijos vakarą, kaliniams jis padaro įspūdį (*Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, 1996, 366).

Štuthofe Sruoga rašo straipsnius „Teatro romantika“, „Apie estetinę ir antiestetinę tikrovę“. Juose, kaip jam įprasta, siekia ginti meną nuo banalaus tikrovės imitavimo, į mąstymą įtraukia vieną Baltrušaičio esė „Aukojimo menas“ (kurią pats buvo vertęs) idėjų – tik menas, nepaisant visų revoliucijų, tarnauja nuolatiniam gyvenimo perkeitimui, stebuklui. Formuluoja romantinio meno užduotį – nugalėti karo chaoso ir lagerio siaubingą kasdienybę. Jis sako: „Mūsų kūryba privalo paguosti žmogų. Paguosti aukštesne prasme. Mūsų menas turi pažadinti širdyje viską, kas priklauso amžinybei. Po karo žmogus turi pabusti žmogumi“ (Sruoga, 2006, 11, 551).

Tarnaudamas Štuthofe lagerio raštinėje, Sruoga užsirašydavo pastabas apie lagerio tvarką, viršininkus, kaupė medžiagą, kurią varomas iš Štuthofe kalinių kolonoje, kad ir sunkiai paeidamas, vis tiek nešėsi. Naciams pasitraukus iš Lietuvos, Sruoga sugrąžinamas į Lietuvą ir per vasarą iš tų užrašų parašo prisiminimų knygą apie nacistinį lagerį. *Dievų miške* vaizduojamas ne tik lagerio gyvenimas, rašoma ir apie žmogaus nelygstamą vertę, ir apie žmogaus menkumą, apie tai mąstoma iš paniekinto individo situacijos. Kita vertus, pasakotojas išlieka nyčiskai maištingai išdidus, ironiškai fiksuojantis, kaip nyksta žmogiškumo matmuo. Individo nelygstamos vertės žlugimą, gyvenimo tikslo ir prasmės horizonto naikinimą Sruoga vaizduoja groteskiškai, ironiškais komentarais, taip rutuliodamas Jurgio Savickio prozoje paties išvelgtą „mefistofelišką“ žmogiškosios egzistencijos vaizdavimo tradiciją.

Moralės filosofijos požiūriu svarbu autentiškas savo situacijos supratimas; autentiška egzistencija yra siekinys ir žmogaus rūpesčio turinys (Kanišauskas, 2009, 259). *Dievų miške* iš konkretybės, iš *Dasein*, iš *būties myriop* situacijos, kuri romane labai raiški, užklausiama apie savo gyvenimo vertę ir prasmę: kas esu aš, kas yra žmogus,

kas yra jo orumas, jo niekšybės ribos, jo žvėriškumas. Greta groteskiškų paveikslų, ironijos, *moralės filosofijos* požiūriu kūrinys matome ir Baltrušaičio poezijos harmonizuojančią dvasią bei gyvenimo ištvėrmės programą. *Dievų miške* svarbiausias moralinis principas yra ne maištas, o ištvėrmė („nedemonstratyviai stojiška autoriaus laikysena suartina *Dievų mišką* su Vakarų egzistencializmo literatūra“, – Pabarčienė, 2001, 13). Šis baltrušaitiškasis (gal ir ibseniškas) laikysenos sandas, niekad netapęs Sruogos nei pasaulėjautos centru, nei kūrybos tema, knygoje slypi giliai kaip žmogiškumo stuburas. Sruoga jautė šį „uolos“ imperatyvą. Nors savo esme buvo maištininkas, bet kaip antrąją trūkstantą savo sielos pusę turėjo ištvėrmės, harmonijos ilgesį ar tiesiog nujautė jų tolimus horizontus, stiprinančius asmens laikyseną. Šiuo požiūriu Sruoga nėra artimas Albert`o Camus maištaujančiam žmogui, kuris absurdo pasaulyje mato tik dvi galimybes – maištą arba savižudybę. Sruogai gyvybiškai svarbi baltrušaitiškoji ištvėrmės paradigma. Ją būtų galima apmąstyti kaip pamatinį lietuvių pasaulėvokos sandą, XIX ir XX a. literatūroje turintį skirtingus pavidalus. Tai leistų peržiūrėti ir galbūt koreguoti lietuviškojo nuolankumo paradigmą, t. y. atskirti pasyvųjį asmens buvimą nuo individo sąmoningos nuostatos išverti sunkias situacijas, susiklosčiusį likimą, išbūti absurde kaip egzistencinėje duotybėje ir išsaugoti savo žmoniškumą. Sruoga *Dievų miške* kvestionuoja pačią filosofiją, jei ji netarnauja žmogiškumui (tokia knygoje yra „budelių filosofija“, „vagių filosofija“). Jis atmeta filosofines ir kultūros teorijas, kurios netampa gyvenimo praktika.

L i t e r a t ū r a

Balys Sruoga mūsų atsiminimuos: Balio Sruogos 100-ajai gimimo sukakčiai. Sud. Vanda Sruogienė. 2 leid., Vilnius: Regnum fondas, 1996

Sruogaitė Dalia, *Atminties archeologija: [atsiminimai]*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012

Sruoga Balys, Laiškai iš Štuthofo, *Metai*, 2014, nr. 1, 126–139; nr. 2, 126–140

Tūtlytė Rita, „Balys Sruoga ir Jurgis Baltrušaitis: vienos paradigmos ieškojimas, arba Simbolistų būties rūpestis katastrofos akivaizdoje“, *Žmogus ir žodis*, Vol 18, No 2, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2016

Viliūnas Giedrius, „Gelminė psichologija *Pavasario giesmėje*“, *Darbai ir dienos*, 3, (12), Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1996, 215–217

TEMOS

- Rinkinio *Rūsčios dienos* leidybos ir platinimo istorija
- Aktualijų eilėraščiai pasaulėvaizdžio ir poetikos požiūriu
- Nakties eilėraščiai. Muzikinis mąstymas.
- Katastrofos patirtis ir baladės žanras

Rinkinio *Rūsčios dienos* (Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, V, 1990, t. 1, skyriai „Nežinios paslaptis“, „Priešaušrio atgarsiai“) spausdinimo ir platinimo istorija verta nuotykių filmo. Putinas, surinkęs eilėraščius apie patirtą sovietinį siaubą ir jau nacių okupacijos metais parašytus, planuoja leisti rinkinį; 1942 metais atiduoda jį į spaustuvę, bet karo cenzūra spausdinti uždraudžia. Leidyklos darbininkai apie 100 atspausdintų egzempliorių slapta išneša iš spaustuvės; taip randasi bibliografinė retenybė tapęs leidinys (dalis šių eilėraščių vėliau išspausdinami Putino *Raštuose*). Nepavykus išleisti rinkinio, Putinas eilėraščius perrašo rašomąja mašinėle, papildo naujais eilėrašciais ir paskleidžia skaitytojams. Mašinraščiai ir jų atspaudai keliauja iš rankų į rankas.

Putino poezija atrodo neįprasta, atsiradusi iš reakcijos į istorinius įvykius. Aktualijų eilėraščiams būdinga gamtos vaizdas – kodas, konkrečios istorinės realijos, tiesus ir emociingas vertinamasis reagavimas. Tokių skausmo tekstų, kaip šie Putino eilėraščiai, pilna karo metų periodika. Vienas simptomiškiausių šio tipo eilėraščių – „Raudonspalvėj liepsnoj“ (Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, I, 333) – pradedamas gamtos vaizdu, perteikiami žemdirbio (sėja, neakėti dirvonai) ir jo gyvenimo aplinkos ženklai, dirbančios ir kuriančios tautos vaizdai:

Vidudienio saulė, ir vėjas, ir karštis,
Ir pragaras rūkstančiais dulkėm keliais.
Laisvėjančiais polėkiais kilti ir veržtis
Išgąsdinti paukščiai sparnų neišskleis.

Vėlyvo pavasario dygstančią sėją
Nudegino kaitros, nurinko varnai.
Sausi rytų vėjai dirvonus akėja,
Apnuoginti liūdi laukų akmenai.

Ir tu, mano gimtas žaliuojantis kaime,
Skambėjęs dainų šimtastygiais aidais,
Keliesi su rūpesčiu, guodies su baime,
Kaip įnamis tėviškės kloniais bastais.

Žiauri ir pikta raudon spalvė liepsna
Išdegino tavo laukus ir gėlynus,
Ir moteris, vaško žvake nešina,
Nelauktai aplanko gentis ir kaimynus.

Mūs dienos kaip tankios kalėjimų grotos –
Ir laisvės aušra jom negreitai nušvis.
Nebylios kalėjimų sienos rasotos...
O Viešpatie, kokia klaiki ta butis!

Eilėraščio pradžios neutralus gamtos vaizdas (saulė, vėjas, laisvi paukščiai) antrame posme tampa kelių prasmių užuomina: saulė virsta deginančia kaitra, vėjas – Rytų vėjais, kurie nudegina gimtoje žemėje pasėtus daigus. Aiškėja, kad plėtojama gamtos vaizdu (kodu) kalbama apie Lietuvos sovietinę okupaciją, kurios nuorodų, t. y. nuorodų į Lietuvos vieškeliais plūstančią sovietinę armiją, turi ir pirmo posmo gamtovaizdis – „pragaras rūkstančiais dulkėm keliais“. Saulės, kaitros motyvas (nuoroda į 1940 m. vasarą) perkoduojamas vis intensyvesniu vaizdu – „žiauri ir pikta raudon spalvė liepsna / Išdegino tavo laukus ir gėlynus“. Įtraukiamas ne tik gamtos, bet ir gimtosios kultūros kodas: kaimo žmogus, savo sodyboje jautėsis kaip visatos namuose, dabar pasijuntą esąs įnamis, bastosi kaip benamis, tampa kaliniu; dar neseniai susijęs su aplinka ir kosmosu dainų aidais ir jaukumu, dabar žmogus kelia ir gula su rūpesčiu ir baime. Eilėraščio vaizdas kuriamas opozicijomis, jos vis ryškinamos ir papildomos keliais pagrindiniais motyvais – saulė, kaitra, liepsna tampa ne gyvenimo, o mirties, katastrofos, „Stalino saulės“ metaforomis. Daugėja mirties įvaizdžių, vienas jų yra mirties personifikacija (arba gedėtoja): gyvą, dirbantį ir dainuojantį kaimą aplanko moteris, nešina vaško žvake. Šio eilėraščio saulėta diena – Mykoliaičio-Putino myluojančios vasaros ir gyvenimo vidudienio saulės kontrastas; dienos (kalėjimų grotos) – laisvo paukščio skrydžio kontrastas. Eilėraščio pabaigoje figūrą TU pakeičia MES, atodūsis, suvienijantis bendrą visų patirtį. Tai nuoskaudų, istorijos aktualijų eilėraštis, savo intencijomis itin artimas dienraščiuose pasklidusiai lietuvių poetų kūrybai. Eilėraštis simptomiškas ir poetikos požiūriu: stilistiniame audinyje atsiranda, anot Jono Lankučio, „daug natūralių objektyvios tikrovės spalvų ir detalių“ (Lankutis, 228);

kalbama gamtos, gimtosios sodybos kaip įprastos kultūros vaizdais – apeliuojama į visuomenės mąstymo stereotipus, savo kalbėjimu siekiama aido visuomenėje, taip išreikšti visų jausmą, susikalbėti. Kubilius tokio pobūdžio Putino eilėraščiuose mato atgimstant Antano Baranausko, Maironio vaizdinius, intonacijas ir patį pavergtos tautos, pavergto žmogaus supratimą ir vaizdavimą.

Nacių okupacijos patirtis baugi: „Tikrovės maišatis, gyvenimo trapumas, žudynių absurdas, beatodairiškas žmogiškumo niokojimas bloškė poetą prie minties, kad visa žmogaus egzistencija – tai „vien žvaigždžių sapno paslaptis“ („Kelionė“), – sako Lankutis (Lankutis, 240). Eilėraščių cikle „Žiema“ tiesiai apie baugų laiką neužsimenama. Čia veikia gamtos ir pasakos kodai, kuriama išorinio balto žiemos grožio ir žmogaus širdy įsigaužusios juodos klaikumos opozicija, būdingi ir Putino poezijos motyvai (keleivis, kryžkelės, aušros laukimas). Po sniegu pasislėpusios žemės kančia, sielvartu persiima ir žmogus, dvejojantis, skylantis į neryžtingą pesimistą ir svajotoją, einantį regėjimų link. Kryžkelės baltose lygumose jis, mažutis taškelis, sustoja apsispręsti – patiria nuolatinę egzistencinę situaciją („Jo laukia ir pūgos, ir žygiai, / O žengti į naktį baugu“ (Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, I, 350). Lankutis teigia, kad „karo išvakarėse Mykolaitis-Putinas atgijo kaip egzistencinio tragizmo lyrikas“ (Lankutis, 232). Dabartis išgyvenama ne tik politinių pasikeitimų požiūriu, o ir humanizmo žlugimo požiūriu.

„Bijau nakties“ (Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, I, 344) – vienas iš nakties, sutemų temos eilėraščių. Jame ryškus poeto kūrybos kontekstas: kuriamas ankstyvosios Putino lyrikos žvaigždėtos nakties (joje asmuo jaučia savo ir visatos ryšius, gali svajoti ir klausti) kontrastas. Šio eilėraščio naktis yra ir tamsi gamtos naktis, ir asmens dvasios sutema praradus ryšį su kosmosu, ir istorijos bei kultūros sutema. Prasmės sandai opoziciškai komponuojami žvilgsnio aspektu (pirmame posme – žvilgsnis į dangų, antrajame – žvilgsnis į žemę) ir nakties interpretacijos požiūriu (šviesi naktis, visa reginčios akys – naktis akla, nematanti, nuasmeninta). Sakymas tiesmukas („Bijau nakties – ne tos nakties žvaigždėtos / <....> / Bijau nakties, kuri tyliai klatinga / Atšliaužia pagiriais pakalnių rūkuose / Ir baimės geluoniui į širdį sminga“), ir kartu varijuojama – sakymo procesas yra vienos minties variacija.

Kito nakties eilėraščio „Diena jau baigiasi“ (Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, I, 362–363) poetika yra atkreipusi kritikos dėmesį. Viktorija Daujotytė (Daujotytė, 133, 181–183) jame įžvelgia vaizdo tapybiškumą, muzikinę sakymo struktūrą. Eilėraštyje tarsi nieko nevyksta, tik nuolat fiksuojama viena akimirka: diena jau baigiasi – artėja naktis.

Diena jau baigiasi. Visi dažai nublanko.
Ir paukščiai suglaudė nuvargusius sparnus.
Tik rūstaudamas vėjas tranko
Purve lietaus lašus.
Rūsti naktis ateina –
Rūsti juoda.

Kiekvieno posmo pradžioje vis grįžtama prie to paties įspūdžio – „diena jau baigiasi“: nutyla prieš naktį gamta, blanksta spalvos, gausėja šešėlių, kylo nežinios jausmas. Daliniu kartojimu, stabdymu, išsižiūrėjimu sukuriama įtaiga. Vaizdo ir minties kaita kūrinyje panaši į muzikinę variaciją (einu... stebiu... matau... jaučiu...). Judesys ir grimzdimas į naktį vyksta vis grįžtant prie tos paties įspūdžio („diena jau baigiasi“), kuris telkia metaforines prasmes („Diena jau baigiasi. Naktis iš lėto slenka. / Naktis juoda, naktis rūsti. / Į nieką ji pavers ir didelį, ir menką“). Suvokiame, kad kalbama ne tik apie gamtinę, bet ir apie epochos naktį. Ribos akcentą, nuolatinį ribos jutimą svarbu pastebėti ne tik poetikos požiūriu. Ribos išgyvenimas čia formuluojamas kaip egzistencinės pasaulėjautos ženklas.

Europos katastrofa ir egzistencinės idėjos formuluojamos ir baladiškaisiais eilėraščiais. Baladės žanru realizuojama baugi nuojauta, išsakomas istorinės situacijos dramtizmas, nerimas dėl žmogaus ir tautos ateities. „Lėlių baladėje“ (Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, I, 351–352) dvasinė savijauta perteikiama išoriniu siužetu, kuriame dalyvauja sąlyginės figūros. Baladė – dviejų dalių: pirmojoje vaizduojamas išorinio, paviršutiniško gyvenimo blizgesys – porceliano figūrų šokis, infantilios svajonės. Pasakojama lengvu, žaismingu ritmu:

Žalsvi atspindžiai, melsvi šešėliai,
Rodyklė – pusėj dešimtos.
Jauku svajoti porceliano lėlei
Ant pagalvės minkštos.

Nepasakoma aiškiai, kas ir kur vyksta, kokia tai tikrovė. Antroje dalyje dingsta ir žaismingas ritmas, ir buduarinis jaukumas. Porceliano lėlės aristokratės pasirodo esą kortų malkos figūros: damos, valetai. Gracingas šokis dabar atrodo jau nebe šokis, o tik judėjimas kažkieno rankose. Grėsmės nuojauta pereina į minties lygmenį: koks tai žaidimas, kas ką lošia, kas tas didysis žaidėjas, kurio rankose kortų malka? Lošiama su žmogumi, tauta? Baladės siužetui svarbi ribinio laiko nuoroda: šokis ribinėje situacijoje, nuo pusės dešimtos iki dvyliktos nakties, virsta maišoma kortų malka. Gūdaus vidurnakčio išgyvenimas – viena svarbiųjų šio laikotarpio Putino pasaulė-

jautos dominančių. Riba baladėje yra brėžiama tarp *šiapus ir anapus*. Ji simboliška. Šiapus – jaukus kamerinis, žaislinis pasaulis, o anapus jaukaus, kamerinio pasaulio, už lango, – šėlstantys vagabundai, mūsų istorinio laiko nuoroda.

Anapus dūžis... Šėlsta vagabundai?
Anapus riksmas: kraujo ir mirties!
Anapus pūgos suokia klaikų skundą,
Pagiežos skundą – kerštą ir pagundą –
Rodyklė – dvyliktoj nakties.

Anot Lankučio, „Lėlių baladėje“ porceliano lėlės žaismas užsibaigia pusiau pasakišku, pusiau realiu reginiu, kuris atspindi viso pasaulio maišatį klaikiame gyvybės ir mirties šokyje“ (Lankutis, 239–240).

Laiko baugumas išsakomas ir varpų skambesio, skambančio varpo motyvais. Ankstyvoje kūryboje varpai girdimi kraštovaizdyje, intelektinėse vizijose. Nacmečio eilėse varpas tampa poetinio vaizdo dominante: jis susieja gyvuosius ir mirusiuosius, juo pagerbiami žuvusieji Birželio sukilime ir visose kančių vietose; varpo gausmu formuluojamas klausimas: ko verta žmogaus gyvybė, gyvenimas? Eilėraščio „Dingo“ (Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, I, 365–368) esmė – garso girdėjimas, garsu reiškiamas nerimas: laiko riba skelbiama laikrodžio dūžiais; ribinį laiką muša ir varpas, – jo garse ryški prapulties semantika: „Ding-go, din-go, din-go.“ Varpo gausmo turinys nurodo ne tiek gyvenimo ar laimės praeinamybę („Ir aš žinau, kad dingo ne trumputė / Manos buities begęstanti minutė, / Ne laimės pažadų menka sekundė, / Kur nykstamais sapnais krūtinę gundė“) – varpas gaudžia apie istorinį laiko siaubą, kurį sunku nusakyti konkrečiu vaizdu (veikia ir vidinė cenzūra, ir paties rašytojo kūrybos tradicija – simbolizmo mokykla). Varpo gausmas telkia bendruomenę, kalbėtojas iš AŠ formos pereina į MES („Sustojome ties griūvančiais griuvėsiais, / <...> / Pabudome audroj skeveldrų lauže“). Skambančio varpo (ir vargonų) gausmas lydi pažeistos žemės vaizdus (želia tik usnys, varputis, seka baugūs šešėliai, keleivis eina nebe pro kryžkelės Rūpintojėlį, o pro kryžių eiles) – kuriamas įspūdis, kad taip nebūtin palydimas visas tautos gyvenimas. Bet pabaigoje ryškėjantis gyvųjų ir mirusiųjų pokalbis lemia laikyseną – būti su gyvaisiais ir mirusiais, ir už juos taip pat – būti.

Gyvųjų ir mirusiųjų pokalbis Putino karo metų poezijoje yra esminė pasaulėvaizdžio dalis. Apie žmogaus žmogiškumo paniekinimą eilėraščio „Pro kryžių ūksmes“ (Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, I, 375 – 379) kalbėtojas mąsto klausydamasis iš po gimtosios žemės arimų grumsto kylančio mirusiųjų kreipimosi („Žmogau, bičiuli, drauge ar kaimyne, / Ar priešė, kurs mane nukovei, / Už ką pūvu drėgnam aš kapinyne, / Kieno didybei, šlovei? / Sunki kančia manoji ir ilga – / Už ką?... Už ką?..“

Už ką?..“); girdi iš tolybių sklindančius išstremtųjų balsus – graudų skundą; šiems balsams atsako maldinga prie kryžių stovinti minia, giedanti susitaikymo giesmę ar šnabždanti maldą (Atleisk jiems, Viešpatie, kaltes, palaimink, suteik poilsį), jos žodžiams atitaria geros, šviesios vėlės (balsų, skirtingų nuomonių dialogas-giedojimas kiek primena Goethe'ės *Fausto* pabaigą). Iš įvairių balsų „surenkamas“ MES. Gyvieji prisiima pareigą laisvei, kūrybai, džiaugsmui. Tai rūstus, deklaratyvus, programinis, manifestinis humanistinių nuostatų tekstas.

Kita vertus, Putino karo metų eilėse sustiprėja skaudūs, gyvenimo prasmės klausimą keliantys apmąstymai („Gimimas ir gyvenimas“), suvokiama nepakeliama našta ir gyvenimo klausimo nuovargis („Pailsau“); ryškėja ironijos geluonis („Ankšta šita žemė! Bet vietos visiems pakas“, eil. „Mirtis“).

Poemos „Marche macabre“ pavadinimas orientuoja į viduramžiais (bažnyčių freskose ir kitur) populiarių „mirties šokio“ motyvą ir jo variacijas meno istorijoje (plg. Cammille'io Saint Saënso „Danse macabre“, Charles'io Baudelaire'o „Danse macabre“). Poemoje šaržuotai ir metonimiškai vaizduojama, kaip maršo ritmu žengia muzikos instrumentai: „žengia misingis ir varis, / Klarnetai, fugos ir ragai“ (Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, I, 353). Ritmingai, tvarkingomis eilėmis žengia orkestras. Lankutis teigia, kad čia karo ir mirties paveikslas, kuriame „susikerta priešingos jėgos: tranki, žvanganti kapelmeisterio muzika, vedanti paskui save „šaunius pulkų pulkus“, ir iš griuvėsių kylanti suluošintų žmonių minia su savo kančiomis ir prakeikimais (Lankutis, 242). Daujotytė šį kūrinių laiko ryškiausiu karo metų kūriniu, ji teigia: „[T] ai pasaulis be žmogaus laisvos valios, be pasirinkto skausmo ir kančios. Paniekintas skausmas ir kančia <...> atima iš žmogaus būtį, todėl karo ir mirties pasaulis pažymėtas tik žmogaus metonimijomis“ (Daujotytė, 132), orkestrą sudaro ne grojantys žmonės, o metaliniai negyvi instrumentai. Jų „muzika“ – ne harmoninga sutartinė, o aklos, grėsmingos jėgos beprasmis mechaniškas judėjimas. Eilėraštyje griežtu ritmu pabrėžiamas beširdės metalo jėgos nemąstantis judesys. Groteskiškas vaizdas kelia šiurpą, nes jame nėra žmogaus, nėra žmogiškumo dimensijos, tik metalas. Žengiantis instrumentų orkestras – įvaizdinta pati mirtis.

Grįžtame prie minties, kad Putinui šiuo laiku svarbus muzikinis temos sprendimas; kritika kalba apie Putino eilėraščių muzikinę kompoziciją, temos muzikinį varijavimą. Daujotytė susieja Putino polinkį į filosofavimą ir muzikines kūrinių struktūras: „Griūvančių žmogaus būties pamatų tvirtinimas tarsi perduodamas vidaus galių reiškėjai – muzikai. <...>. Iki karo metų Putino daugiau filosofuota muzikos temų, asociacijų lygmeniu. Baugios nuojautos, spėjimai ir nedrąsios viltys dabar kondensuojasi ir tampa muzikos struktūromis, savitu muzikiniu filosofavimu“ (Daujotytė, Putinas, 132–133).

Tai matyti ir poemoje „Vestuvių muzikantas“ (Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, I, 358–361). Siužetas romansinis (vienišas muzikantas groja vestuvėse), vis dėlto siužeto

sąlygiškumas, auganti įtampa, pasakos ir tikrovės susipynimas, nakties tyloje pasigiriantanti muzika kreipia į baladės žanrą, baladiškumą, kuriuo čia išsakoma nepaaiškinamo pasaulio paslaptis. Kūrinyje plėtojami du kontrastingi vaizdai: vienišas muzikantas ir linksma, akimirkos šventę gaudanti minia. Muzikantas yra ir čia, su minia, ir kažkur kitur, jis netelpa šiapus ir kasdienoje, intuityviai jaučia gyvenimo visumą, jo tėkmę, metafizikos matmenį ir išgroja jį savo melodija. Muzikanto ir minios temos tai susiliečia, tai tolsta viena nuo kitos. Nerūpestingas vestuvių šurmulyš lydimas lengvo ritmo, melancholiško, kiek ironiško interpretavimo: „Ir opa-pa, ir o čia-čia, / Tokia lemtis, tokia dalia.“ Tie du motyvai – laimingos, triukšmingos minios ir vienišo svajotojo muzikanto – svarbūs mąstant apie žmogaus gyvenimą, akimirkos ir amžinybės, laiko tėkmės aspektus. Čia savaip svarbi muzikinė temų plėtotė: minios ir smuikininko „partijos“ atliekamos skirtinga leksika ir skirtingu ritmu. Smuiko „partija“ išsakomas neišpildomas laimės ilgesys, vidinio gyvenimo linija. Anot Lankučio, poemoje „žmogaus gyvenimo visuma, jo egzistencijos ritmas, o kartu ir reali laiko dvasia išreiškiama meninio tikrovės stilizavimo būdu“, ryškia muzikine stilizacija (Lankutis, 243–244).

Visada jautrus filosofinei žmogaus problematikai Mykolaitis-Putinas šiuo istorinių katastrofų laiku artėja prie egzistencinės filosofijos temų, idėjų. Viena jų – ribinės situacijos išgyvenimas. Ankstesnės kūrybos subjekto situaciją – klajonę, mąslų klausimą prie Rūpintojėlio papildo kita: buvimas tarp gyvybės ir mirties, dienos ir nakties, šiapus ir anapus, tarp chaoso ir dermės. Ypač išryškinama ir dramatiškai suvokiama pasirinkimo situacija ir pasirinkimo nebuvimas, vientvės, asmens atskirumo apmąstymai. Viena vertus, išlaikoma pagrindinė kierkegoriška nuostata – kalbėti iš konkrečios patirties, suvokiant gyvenimo autentiškumo vertę. Kita vertus, apie žmogaus patirtį kalbama ne tiek iš ego pozicijų (kaip ankstyvojoje lyrikoje), o labiau apibendrintai kaip apie žmogaus būties duotybę. Gyvenimas interpretuojamas būties netvarumo, gyvenimo myriop, baimės, skausmo, kančios (pagal Karlą Jaspersą, tai viena iš ribinių situacijų) motyvais, išsakomais gana abstrakčiai. Egzistencijos mąstymas, apskritai būdingas Putino lyrikai, šiuo laiku savo pavidalais ryškėja kaip atliepas į karo grimasas ir egzistencinės filosofijos aidą Lietuvoje.

Daujotyė (Daujotyė, *Putinas*, 132) yra pastebėjusi iš filosofijos lauko ateinančią kitą paradigmą – Immanuelio Kanto moralinio imperatyvo atšešėlį eilėraštyje „Jie negirdi“. Moralinis imperatyvas čia esąs skausmingo mąstymo argumentas: kalbėtojas baisesi, kad moralinis imperatyvas neveikia į karą įsivėlusiuųjų širdyse ir protuose („Jiems nebėr viršuj dangaus žvaigždėto“).

Aktualijos, tiesmukas žodis nėra Putino poezijos savybė, bet karo metais ji ryškėja kaip reakcija į siaubą.

Jau nebe mūsų aptariamam laikotarpiui priklausytų dar vienas svarbus katastrofos epochos Putino kūrinys – dviejų dalių ciklas „Vivos plango, mortuos voco“

[gyvuosius apraudu, mirusiuosius šaukiu – R. T.]. Pradėtas 1943 metais, jis baigtas rašyti pačioje laikotarpio pabaigoje – 1944 metų birželį. Kultūrologė Meilė Lukšienė prisimena: „Tada jau artėjo bolševikų frontas. Buvo aišku, kad jie tuoj užplūs. Nacių letena tolo, tačiau stalinizmas artėjo į mus, nepraradęs nė trupinio savo nuožmumo ir savo jėgos, tik dar labiau sustiprėjęs, nes dabar ir Vakarų palaikomas. Jo atėjimas kėlė lig šiol nepatirtą siaubą“ (Lukšienė, 465). Poetas perskaitė šį ciklą 1946 metais dailininko Antano Žmuidzinaučiaus bute Kaune tik artimiausiems kolegoms – grįžusiam iš lagerio Sruogai, Lukšienei. Šioji prisimena: „Tada dar nebuvo girdėjusi „Vivos plango, mortuos voco“ <...>. Neatsimenu nei ką dar Putinas skaitė, nei kaip Balys reagavo, nei kaip išsiskyrėme. Liko grimztantys į tamsą pilni skausmo ir susikaupimo abiejų poetų veidai, dviejų didelių mūsų kultūros asmenybių pasauliai, kurie diktavo ir du skirtingus atgarsius, pergyvenimus. Skirtybės didelės. „Vivos plango...“ ir „Dievų miškas“ abu apie tą pačią epochą: nei Sruoga prabilti Putino herojišku būties gelmėn einančiu tragizmu, nei Putinas sruogiška tragiška groteska negali. – Kitokios abiejų vidinės struktūros. [Tačiau būna tokių istorijos lūžių], kada bendrasis tautos vardiklis pajuntamas ypač aštriai ir raiškiai. Jis suartina iš pažiūros tolimiausius vienas kitam žmones.“ (Lukšienė, 466).

Minėtas Putino kūrinys svarbus tuo požiūriu, kad savitai ženklina nacių okupacijos pabaigą ir išreiškia nuojautą, kad ir toliau žmogaus vertė, laisvė bus niekinama visa siaubo jėga. Ciklas – nevirties būsena, mirusiųjų šaukimasis. Ciklui būdinga nacmečiu susiformavusi Putino poetika: rūstus ir kietas kalbėjimas, aiški pozicija. Pirmoje ciklo dalyje pasmerkiamas visų užkariautojų niekingumas ir amžina kaltė (Kaino ženklas kaktoje), antroje dalyje šaukiamasi mirusiųjų, kurie išliko stiprūs ir „prievartai paklusti neišmoko“. Anot Lankučio, „tai patys rūščiausi posmai tuometinėje Mykolaičio-Putino kūryboje“ (Lankutis, 243). Šiam ciklui galioja ir manifestinio, oratorinio eilėraščio modelis, ir religinės poezijos kontekstai. Invokacija susisiečia su Bernardo Brazdžionio „Šaukiu aš tautą“ ir yra „bendroji vieta“, nurodanti į tas Psalmes, kur žmogus iš žemės pakraščių šaukiasi Dievo. Putino eilėraštis yra rūščios psalmės variacija ir žmogaus nevirties balas.

Literatūra

Mykolaitis-Putinas Vincas, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1989

Daujotytė Viktorija, *Putinas: pasaulėvaizdžio kontūrai*, Vilnius: Tyto alba, 2003

Lankutis Jonas, *Vinco Mykolaičio-Putino kūryba*, Vilnius: 1986

Lukšienė Meilė, *Jungtys*, Vilnius: Alma littera, 2000

Lietuvių literatūra vokiečių okupacijos metais pasaulėžiūrinės atramos ieško religinėje kultūroje. Itin justai religinės literatūros žanrų trauka (giesmė, malda, litanija, psalmė, rekviam). Kubilius šią linkmę laiko svarbia ir ryškia: „Karo metais atgimė ir paplito klasikinės ir bažnytinės poezijos žanrai – himnai, odės, maldos, giesmės, choralai“ (Kubilius, 192). Nacmečiu funkcionuoja visa apimantis religinių žanrų laukas. Šioji kryptis ryški vyresnės kartos poetų kūryboje. Baltrušaičio rusiškąją lyriką Sruoga vadina mintytojo maldomis, nors maldų, psalmių, giesmių „girdime“ ir lietuviškoje Baltrušaičio poezijoje, gausiai spausdinamoje dienraščiuose. Bendrą karo atmosferą perteikia ir aktualinami Mikalojaus Konstantino Čiurlionio paveiksiai, kuriuose vaizduojami kryžiai peizaže, nesibaigianti minia, nešanti karštą, kosminės vizijos, nuteikiančios apmąstyti žmogaus ir visatos ryšį.

Putino kūryboje religinės literatūros žanrai (negalime teigti, kad jų pavyzdžių daugiausia turime iš aptariamojo meto kūrybos) – psalmė, pranašystė, regėjimai, šaukimasis Viešpaties. Putinui svarbi bendra krikščioniškos kultūros imtis: pasaulėvaizdis, žodynas, simboliai ir, žinoma, orientacija į religinės literatūros žanrus. Ryški psalmės parafrazė yra ir vidurinės kartos poeto Brazdžionio eilėraštis „De profundis“. Jo šio laikotarpio poezijoje daug maldos, giesmės poetinių variacijų („Ryto maldoj“, „Ir tarė Viešpats“, „Asperges me“, „Ave Crux“, „Apreiškimas“, „Rarotų giesmė“, „Užgimimo gloria“, „Esi, dangau“).

Šiame tarpsnyje į religinės poezijos lauką kaip simbolinis gestas intensyviai yra įtraukiamas varpų skambėjimas (varpas skamba ir gimus, ir mirus, skamba kviesdamas į mišias, per atlaidų procesijas, skamba ištikus nelaimėi). Inčiūros poemoje „Dance macabre“ (*Kūryba*, 1943, 1) dabarties siaubas vaizduojamas kaip audra, laužanti medžius ir smilgas, kaip griaučių šokis. Dabarties siaubo alegorija („Šokit griaučiai, atsigaukit savo šoky – / per pasaulį Dievo rūšcios audros kriokia – / šokit šokit, šokit šokit!“) išreiškiamą varpo skambesio imitacijomis ir folklorinio skambesio turiniu: „Vargas jums! Vargas jums! / Sapną prievarta sudrums, / kruvinais apglobs sparnais, / pavers buitį pelenais, / upių vandenį sudrums, / paukščius iš lizdų išstums – / vargas jums! Vargas jums!“ Sakinio ritmas, skambesį imituojantis pranašavimas paibaigoje išsipildo ir turinio lygmeniu – audra kilo. Tačiau krikščioniškosios kultūros paradigma pasaulėvaizdyje pasiūlo išgelbėjimo viltį: „Anta lauko, anta pliko / per šią Dievo audrą nykią / kaip gi varpinė paliko? / <...> / Varpas gaudžia ten ilgai“ / <...> / – Kilk iš dumblo, lauko smilga, / kilkite ir kitos žolės, – / kas dangaus šviesos pasilgo, / Viešpats audrą atitolins.“ Inčiūros poemoje atpažįstame ir krikščioniškosios kultūros, ir stiprų literatūrinės tradicijos veikimą: iš Baltrušaičio poezijos kaip „mažųjų

gyvenimo“ simbolis perkeliamas smilgos motyvas; varpo skambesio reikšmę meninio pasaulėvaizdžio sistemoje atpažįstame ateinat iš Mykolaičio-Putino poezijos.

Religinės poezijos tradicija svarbi ir pokariu; į visus pasviečius išblaškyti rašytojai, patyrę skaudų likimą, lieka arti šių krikščioniškosios kultūros (ar siauriau – bažnytinės poezijos) žanrinių atmainų: Sibire Miškinis rašo eilėraščių ciklą „Psalmės“, scenografiškai išpūdingus, mišių liturgija ir visuotine malda pagrįstus eilėraščius. Religinės literatūros žanrus Sibire kalintis Kazys Inčiūra jaučia kaip sakymo pagrindą. Meniniame vaizde sutampa mums įprastas kraštovaizdis ir bibliniai simboliai (klonis, ašarų pakalnė, išrinktųjų kalva, lelija). Parabolinis mąstymas primena Evangelijų sakymo būdą. Teksto gelmėje glūdinti gegužinių, birželinųjų ir *Visų Šventųjų* litanijų emocinė atmintis modeliuoja poetinę raišką: išryškinami prašymai, kreipiniai, išvardijimai, apibūdinimai („lelijos žiede įstabus <...>, lelijos žiede nuolankus“), paskutinių eilučių bei frazių kartojimas. Vyrauja kanoninės litanijos, psalmės formos, jose mažai individualaus emocinio subjektyvumo, vaizdo savivalės. Inčiūros poezija skleidžiasi tradiciškai suvoktos krikščioniškosios kultūros lauke tradiciniais tos kultūros žanrais.

Krikščioniškoje kultūroje svarbią pasaulio sandaros sampratą bei vaizduotės kryptį emigracijoje savaip tęsia Kazys Bradūnas, Birutė Pūkelevičiūtė, Antanas Jasmantas (Maceina), Leonardas Andriekus. Kiek kitaip – ekspresyviai ir „atvirkščiai“, „negatyvumo teologijos“ principu – litanijų, maldų žanrus perrašys „bežemių“ kartos maištingasis autorius Algimantas Mackus. Bet paradigma ta pati – tam tikros kultūros žanrų atmintis. Griūnant tradicinei kultūrai, pasiekus žmogaus paniekinimo dugną, religiniai žanrai tampa svarbiu kalbėjimo būdu ir asmenine būtiškąja atrama. Žanrinė atmintis tampa kūrybiška, turininga.

Literatūra

Kubilius Vytautas, *Neparklūdyta mūza [Naujosios literatūros studijos]*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Vidurinė karta

BERNARDAS BRAZDŽIONIS:
GYVENIMO KLAUSIMAS IR ATSAKYMAI

TEMOS

- Religinės poezijos žanrinės atmainos
- Balsas ir jo kultūrinės prasmės
- Gyvybės adoracija, dviprasmiška žmogaus figūra pasaulio kūrinijoje

Didele kūrybos dalimi Brazdžionis perima vyresniosios kartos pasaulėvaizdžio kontūrus – (Dievo ir žmogaus pokalbį, laiko tėkmės egzistencinį mąstymą), religinės poezijos žanrines atmainas – ir susieja su savosios, t. y. vidurinės, kartos poetiniu pasaulėvaizdžiu. Nacmečiu poetas išleido rinkinius *Šaukiu aš tautą* (1941), *Iš sudužusio laivo* (1943). Poezijos rinktinė *Per pasaulį keliauja žmogus* (1943), išleista 10 tūkstančių tiražu, buvo viena skaitomiausių to laiko poezijos knygų (išpirktas visas tiražas!). Vėliau ilgus sovietinės okupacijos metus slėpta palėpėse nuo budrios akies. Panašiai kaip Adolfo Šapokos *Lietuvos istorija*, ji buvo brangiausia prarasto valstybingumo, prarasto pasaulio emblemų ir mąstymo būdo relikvija. Dėl šios reikšmės Brazdžionis po penkiasdešimties emigracijos metų, Atgimimo pradžioje, atvykęs į Lietuvą buvo sutiktas džiūgaujančių šimtatūkstantinių minių.

Dar pirmosios sovietinės okupacijos metais, kai naujoji valdžia siekė patraukti garsiausius poetus į savo pusę, Brazdžionis atsisakė rašyti poemą apie Staliną, išsisuko motyvuodamas, kad yra geresnių už jį poetų, taip pat gavusių Vyriausybės premiją (kaip žinome, tokią poemą turėjo parašyti Salomėja Nėris). Brazdžionis dirba Kauno Maironio

muziejaus direktoriumi, redaguoja kultūros leidinį *Literatūros metraštis* (1942); daug spausdina poezijos periodikoje. Jis prisiima pareigą kalbėti apie visuotinai svarbius dalykus, siekia kalbėti už visus ir visiems. 1941 metų manifestiniais eilėraščiais (visai kaip Putinas) jis raiškiai kreipiasi į visuomenę, žadina jos sąmoningumą, siūlo jai, kokia turi būti laikysena, ir vertybines nuostatas – nesuvedinėti sąskaitų, nekeršyti, laikytis krikščioniškojo mokyimo.

Poetiniu žodžiu visuomenė telkiama, kad pasijustų vieninga, rastų savy jėgų atsilaikyti chaose. Sunkių valstybei istoriniu laikotarpiu poetas sąmoningai perima poeto pranašo, vaidilos vaidmenį. Kubilius Brazdžionio eilėraščius „Šaukiu aš tautą“ (parašytą per pirmąją sovietinę okupaciją) ir „Aš čia – gyva“ vadina neoromantine ideologija, kurioje atpažįstame romantizmo paradigmą. Panašiai į visuomenės sąmonę įaugęs ir eilėraštis „De profundis“ (Brazdžionis, 265). Jame (kaip ir kituose) svarbus šaukiančiojo balsas, sklindąs iš siaubo bedugnės Dievo link. Psalmė – kreipimosi į Dievą žanras – perkeliama į individualios poezijos erdvę; tekstas turi kelių balsų partijas: aiškų Aš balsas intensyviai, asmeniškai šaukiasi Dievo („Iš gilumos šaukiuos Tavęs, o Viešpatie, / Iš gilumos susopusios širdies“) ir MES balsas (minios, tikinčiųjų bendruomenės, tautos), kuris atitaria, aiškina šaukimo priežastį: „Bedaliai stovime, / Išgirsk vaitojimą, / Klausyk raudojimo / Vaikų tavų“). Viena vertus, tai imituota senoji psalmė; kita vertus, tai šiuolaikinio žmogaus skausmo balsas kartu su krikščioniškosios kultūros žmogaus apibrėžtimi.

Balso požiūriu svarbus ir minėtas eilėraštis „Aš čia – gyva“ (Brazdžionis, 175), kuriame taip pat girdime du balsus: klausinėtojo balsą ir tėviškės, tėvynės Lietuvos balsą. Svarbu, kad balsas čia ir klausinėjantis, ir atsiliepiantis. Pradžioje klausimas, nukreiptas į abstraktą („Kur tu tėvyne, kur tu, Lietuva?“, „Ar tu gyva, ar negyva?“), yra be atsako; kai ši tėvynė įgyja konkrečius atpažįstamos aplinkos, gyvenimo pavaldus, tada „iš tamsos, iš nakties, ir iš šešėlių“, pasigirsta paskiri balsai, jie rodo kelią, veda keliautoją, kol pavirsta pergalingu choru. Klausinėtojas provokuoja gyvybę pasireikšti, nes nuo gimtosios aplinkos gyvybės priklauso jo paties egzistencinis jaukumas. Klausimo ir atsakymo pagrindu atkuriamas sąryšingas, „gyvenamasis pasaulis“. Darniai dramaturgiškai ir retoriškai sukomponuotą kūrinį vienija gūdaus vidurnakčio klajonių po gimtąjį kraštą sužeto punktyras. Vienos detalės nurodo tarsi dabartinį kraštovaizdį (jame atpažįstame simboliškai konotuojamą istorinę situaciją (tamsi naktis it kapas, gruodas, žiburėliai kaip skausmo ašaros), kitos detalės – maironiškąjį kraštovaizdį (Dubysa ir jos krantai; daina pakrantėse). Dvilypiu eilėraščio vaizdu apeliuojama į klasikinę lietuvių poezijos tradiciją ir jos įprasmintą santykį su gimtaine; balsas klausinėja ne tik „tikros“ gimtinės, Lietuvos, bet ir maironiškos tradicijos, kultūrinės atminties, sąmonės.

Lietuvos kraštovaizdis eilėse randasi kaip gyvybės idėjos ženklas. Gyvybės idėja skleidžiama keliais lygmenimis: gyvybė yra žemės, tautos bei žmogaus fizinė ir dvasinė gyvybė.

G y v y b ė

Aš tave girdėjau vėjo
Begaliniam gaudime,
Aš tave tyloj girdėjau,
Tartum balsą po žeme.

Aš tave mačiau palaukių
Nepažįstamoj gėlėj.
Iš tavęs kaip upė plaukė
Sidabriniai spinduliai.

Kas tu? Kas tu? Kas tu? – klausė
Girios, lygumos, kalnai,
Ir naktis juoda juodžiausia
Klausinėjo – kas jinai?

O aš ją girdėjau vėjo
Begaliniam gaudime,
O aš ją mačiau rugsėjo
Mirštančios gėlės sapne.

O aš ją mačiau palaukių
Nepažįstamoj gėlėj.
O iš jos kaip upė plaukė
Sidabriniai spinduliai.

(Brazdžionis, 294)

Gyvybės adoraciją matome ir minėtame eilėraštyje „Aš čia – gyva“. Stiprėjant katastrofos pojūčiui, stiprėja ir gyvenimo ar malonės gyventi jausmas. Brazdžionis šį aspektą ryškina įtaigia retorika.

Pateikiami keli poeto eilėraščiai, simptomiški kalbamuojų požiūriu; juose daug gyvenimo grožio, džiaugsmo dėl pasaulio mirgėjimo, dėkingumo pasaulio Kūrėjui:

Viešpaties žingsniai

Ant uolos balta gėlė žydėjo –
Nei lietaus, nei saulės jai.
Kaip sidabro lašas ji visa tebevyrpėjo –
Viešpatie, tai tu ten praėjai.

Ant šakos paukštelė ten čiulbėjo!
Nei namų, nei šilko jai.
Kaip sidabro lašas ji visa tebevyrpėjo –
Viešpatie, tai tu ten praėjai
(Brazdžionis, 221)

Atgailos giesmės. 2. Kryžkelės paguoda

O Viešpatie, argi ne Tu tuos kedrus sodinai?
Ne iš Tavo gelmių mūs upės srovę semia?
Argi ne Tavo galvą puošia, Viešpatie, kalnai?
Argi ne Tu vainikais papuošei tą žemę?

Argi ne Tu sausus palaistei vynuogynus?
Argi ne Tu lakštingalą giedot išmokei?
Argi ne Tavo išmintį regiu žvaigždynuos?
Ar vasaros džiaugsme girdžiu ne Tavo juoką?

Argi ne Tu laukų lelijoj rytą gyveni,
Argi ne Tu jos žiedą tamsią naktį saugai?
Argi ne Tu kaip burtininkas sėdamas eini, –
Ir mūsų mažos dienos amžių metuos auga!

O Viešpatie, argi ne Tu jaunystę dovanojai
Ir potvynius, kad eitų upės iš krantų?
Danguj atėmęs rojų, žemėje sukūrei rojų –
Argi ne Tu?
(Kūryba, 1943)

Gražus ir amžinas pasaulis matomas Dievo rankose. Iš to jausmo kyla nuostaba ir pasigėrėjimas gyvenimu kaip stebuklu, žmogaus egzistencijos prasmės, paskirties žemėje apmąstymai. Kita vertus, katastrofų laikas verčia permąstyti ne tik pasaulio kūrinijos grožį, bet ir žmogaus dviprasmišką vietą jame. Žmogus Brazdžioniui regisi

ir kaip Dievo kūrinys, ir kaip pasaulio griovėjas, kaip naktyje paklydęs žemės vaikas, silpnas, griauantis gražųjį pasaulį, nesuprantąs didžiojo Kūrėjo sumanymo.

V a i k a i

Vaikai mes amžių upės žydinčioj pakrantėj,
Vaikai pasaulio girios glūdumoj –
Kai pasibaigs vidudienio didžioji šventė,
Kas liks tuščioj pakrantėje, kai grįšime namo?

Vaikai mes Viešpaties auksiniuos soduos,
Vaikai tamsiam kely vidur tamsios nakties,
Žaislai – žiedai, žaislai – padangių žvaigždės rodos,
Žaislai – kalnai, žaislai – skausmai širdies.

O tu, didi Ranka nežinomų kelių likimo,
Ir amžių upę, aukso sodus irgi mus laikai...
Iš tavo meilės čia gyvenimo stebuklas gimė
Ir mes, – sugriaut atėję jo, – mirties vaikai.

(Brazdžionis, 281)

Pasaulio harmonija yra dviprasmiška: žmogus – Dievo vaikas – yra sukurtasis stebuklas, bet žaisdamas jis griaua kitą Dievo stebuklą – pasaulį. Poetui žmogus yra Dievo vaikas, žaidžiantis ir nežinantis, kaip jis baisiai žaidžia. Saugančios rankos motyvas, ateinąs iš Rainerio Maria Rilke'ės poezijos, čia svarbus, harmonizuojantis; eilėraščio meninėje sistemoje jis yra žmogaus griovėjo motyvo atsvara. Eilėraščiu išskleidžiama vidinė sukurtojo pasaulio įtampa ryškina žmogaus dvilybę prigimtį: būti sukurtuoju stebuklu ir būti jo griovėju.

L i t e r a t ū r a

Brazdžionis Bernardas, *Poezijos pilnatis*, Vilnius: Lietuvos kultūros fondas, 1989

Nastopka Kęstutis, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, 168–180

Venclova Tomas, „Bernardas Brazdžionis“, *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, Čikaga: Lituanistikos institutas, 1992, 79–100

Kubilius teigia svarbią mintį: „Literatūra buvo įtraukta į tautos savigynos strategiją. Rašytojas žinojo, kad šiuo nežinios ir nevilties laiku jo žodis žmonėms reikalingas“ (Kubilius, 122). Kelis kultūrinės savigynos variantus jau matėme. Klasikinio realizmo tradicijos požiūriu Kubilius aptaria karo metų periodikoje spausdinamus romanų fragmentus, apsakymus. Kritiko nuomone, būtent kaimas, gimtoji sodyba per suirutę tampa pagrindine pasaulėjautos atrama, vaizdavimo vieta ir saugiausia vieta sąmonei. Kūriniuose išsakomas prierašumas prie gimtosios vietos, savos žemės meilė. Vaizdo centre atsiduria sodyba, jos kiek idealizuota aplinka, turinti sukurti atsvarą aplink siaučiančiam chaosui, netikrumui, nepastovumui. Sodyba – vienintelė vieta, kur žmogus yra saugus ir jo darbai turi prasmę: jie suprantami ne tiek buitiškai, kiek ontologiškai – darbai prilygsta apeigai ir pasaulio kūrimui.

Poetai neoromantikai labiausiai susitelkia prie šios temos. Svarbus išlieka lietuviškasis kraštovaizdis; jis suprantamas kaip vertybė, juo grožimasi, prie jo mintyse glaudžiamasi, jo ilgimasi (Jonas Aistis, Salomėja Nėris). Poezijos tektais išsakoma susisaistymo su kraštu būtinybė, priesaika jo nepalikti, noras sugrįžti; veriasi asmeniškai, beveik intymus santykis su gimtąja žeme. Kad ir kur būtų nublokšti (per karą Miškinis ir Brazdžionis gyveno Lietuvoje, Aistis – Prancūzijoje, Salomėja Nėris – Rusijoje), neoromantikai orientuojasi į lietuvių lyrikos tradiciją, laikosi savo jau atrastų eilėraščių pavidalų. Puoselėjamas iš Kudirkos, Maironio perimtas patriotinis nusiteikimas, atviras emocingas išsakymas, kurį ypač stiprina karo ir nežinios situacija. Šios kartos poetinio kalbėjimo ypatybė – emocinga retorika.

L i t e r a t ū r a

Kubilius Vytautas, *Neparklūpyta mūza [Naujosios literatūros studijos]*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001

TEMOS

-
- Aktualijų poezija
 - Asmeniškoji lyrika: prisiminimo prisiminimas
 - Poetas ir giminė: prarasties meninis mąstymas
-

Poetas, dar nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje gavęs Prancūzijos švietimo ministerijos stipendiją, išvažiuoja į Grenoblį studijuoti, rašo darbą apie viduramžių Provanso literatūrą. Sovietams okupavus Lietuvą, giminėn nebegrižta (negrižta ją okupavus ir naciams). Rašo daug aktualių eilėraščių apie prarastą laisvę, išsako nuoskaudą, pasižadėjimus, kalba MES vardu, aktualina Kudirkos, Maironio patriotinės poezijos retoriką. Vis dėlto ne šie eilėraščiai lemia to laiko Aisčio poezijos esmę. Poetas parašo intymių asmeniškųjų eilėraščių, kuriais tarsi grįžta prie savo poezijos branduolio – emocijų niuanso, sakymo graudulio, vaizdo semantinio slankumo; prie gyvenimo grožio ir trapumo išsakymo. Šioje lyrikoje svarbi asmeniška patirtis, iš atminties kylanti situacija. Eilėraščiuose „Vėlinės“, „Mano motinos legenda“, „Draugams“ prisimenami visuotinai nereikšmingi, bet asmeniškai svarbūs dalykai. Eilėraštyje „Vėlinės“ prisimenamas Kauno kapinėse Vėlinių vakarą ištikęs graudžiai šviesus vaikystės prisiminimas apie mirusią mergaitę; kitaip formuluojat, poetinį sakymą persmelkia prisiminimo prisiminimas, kuris nurodo į jausminę patirtį, tai, kas išlieka svarbu individualaus gyvenimo tėkmėje. Eilėraščio „Mano motinos legenda“ centru tampa tolimas vaikystės prisiminimas, grįstas vidine patirtimi: pasakotojas, būdamas mažas, ejęs su motina pažiūrėti Nemuno ledonešio, bet pamatęs ne tik ledonešį, vaiko nuojauta suvokęs ir slapta motinos emociją – džiaugsmą, dar kai ką itin asmenišką. Esminis motinos vidujiškumo pamatymas susisieja su ledonešio įspūdžiais ir kaip vientisas prisiminimas lydi kalbantįjį; pabaigoje itin atsargiai supinamas ir pavasario vaizdas, ir motinos asmeninės nuotaikos pajautimas (sakoma: „Man ir šiandien tie vandenys spindi“).

Eilėraštyje „Draugams“ jaunystės draugų ir paliktų namų ilgesys, jautimas, kaip skrieja laikas, o kartu liūdesys yra ne vien asmeninės emocijos, visa tai įgauna bendrą matą – iškyla kaip visų savo kraštą palikusiujų graudulio daina, kaip kultūrinė emocija – emigrantų „smuklėse graudžiai dainuotas Nemunėlis...“.

Aiščio poezija atsigręžia į asmenišką patirties svarbą, smulkmenos reikšmę. Patirtos emocijos visumiškas išsaknijimas asmenybėje – tai gelminiai dalykai, formuojantys pasaulėjautą.

D r a u g a m s

Kiekvieną vėlų rudenį svetur keliaujant,
Lyg lapai lydintys retėdavo tolydžio...
Pasigendu tartum gimtinės žemės saujos
Šiandieną aš Miškinio, Binkio ir Rimydžio...

Tą paskutinįkart lietus ik kaulų merkė,
Įsunkdamas tamsios nakties siaubingą rūstį...
Atsimenu, kaip tąsyk vienas girtas verkė,
Jog laisvė imanti iš mūsų rankų sprūsti...

Kur jūs, mano draugai, įtūžusio likimo
Siūbuojančių bangų staigiais verpetais einat?
Ir kaip jūs nukalbat bangų nuplautą smėlį?

Ausyse skamba man anie žodeliai kimūs,
Anos graudingosios gimtosios žemės dainos
Ir smuklėse graudžiai dainuotas Nemunėlis...

(Aistis, 248)

V ě l i n ě s

Jos buvo rūškanos, sentimentalios,
Tos paskutinės mano Vėlinės Kaune –
Su apšviestais nugeltusiais berželiais,
Su lapais čežančiais, su plaukiančia minia...

Ramiai liepsnojo žvakės ir indeliai,
O pakasynų maršas vario krūtine
Dejuodamas graudino medžių viršūnes
Ir ašarino miglą nuo šakelių...

Be jokio tikslo eidamas per spūstį –
Nebuvo nieko ten lankyt nei liūsti –
Prisiminiau mergaitę, mirusią kadais...

Plaukais lyg tie gelsvi berželių lapai, –
Gražiai gėlėm papuoštą smėlio kapą
Su širdį veriančiais raudojimų aidais...

(Aistis, 249)

Spalvingas ruduo

Ateidavo jisai puošnus lyg Kubla chanas
Su purpura, auksiniais raštais išsiūta,
Ir, eidams su žiauria ir paklusnia svita,
Nutrempdavo laukus ir širdį, ganant...

O šiaurūs viesulai, gruodai ir šalnos
Nunuogindavo nusiminiusius medžius,
Šakas iškėlusius maldavimu graudžiu –
Dangopi šauktiesi sukopusius ant kalno.

Atsimenu save – skurdžiausią piemenėlį –
Prie plazdančios galilaukėj žabų ugnelės,
Kai aš sunkios vaikystės rudenis ganiau...

Kai šaltis spaudė ašaras skaudžiai užgėlęs,
Nenujaučiau tada, kad be tėvynės gelia
Už rudenį, šalnas, už gruodą kruviniau...

(Aistis, 250)

Literatūra

Aistis Jonas, *Katarsis*, Vilnius: Vaga, 1988

Kubilius, *Jonas Aistis: gyvenimas ir kūryba*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999

TEMOS

- Aktualijų poezija
 - Sodžiaus kultūra – poetizavimo pagrindas
 - Nesutaikomos emocijos: melancholija ir ironija
 - Bendrystės gestai ir tekstai
-

Pirmųjų nacių okupacijos dienų Miškinio eilėraščiai itin emociingi, juose rusena viltis atkurti Lietuvos valstybę. Eilėraščiu „Dar ašaros byra ir byra“ (Miškinis, 1, 154) atsi- gręžiama į sovietinės okupacijos skriaudas; jos pristatomos kaip lietuvių tradicinės kultūros pažeidimas (išniekinti kryžiai ir Rūpintojėliai), kaip žmogaus ir žmoniškumo naikinimas (masinės tremtys). Skausmas grindžiamas sodietiškos kultūros, draskomo šeimos lizdo vaizdiniais, kurie tradicinėje kultūroje yra mąstymo pagrindas, todėl suprantami ir paveikūs:

Dar alpsta ištroškę vaikeliai,
Miršta tvankiuos traukiniuos.
O tėvas, išbėgęs ant kelio,
Rauda vienuos marškiniuos

„Mes čia būsim visi“ – įtaigus melodeklamacinis eilėraštis, pagrįstas ilgų ir trumpų eilučių derme, skirtinga vaizdo perspektyva: ilgosios eilutės kuria šviesų, guodžiantį krašto vaizdą („Ties šilkinėm linguojančiom giriom, <....>, Ties beržais, kur pavasaris gieda“), trumposios kuria MES poziciją („Mes prie savo laukų <....>, Mes prie savo kapų <....>, Mums rugienos kuždės“).

Mes čia būsim visi
Ties laukais, ties kapais ir ties kryžiais.
Ir didžiam liūdesy
Širdimi į laukus atsigrįžę.
(Miškinis, 1, 156)

Kalbėtojas kartojimais kuria raiškų ritmą, MES vardu telkia visuomenę – būti drauge su visais, pajusti visuomenę siejančius saitus, būti savo kraštovaizdyje, savo

kultūroje. Ir pati kultūra, ir kalbėtojo MES laikysena emociškai poetizuojama, kaip tik šioje poetizacijoje, grožintis savo kraštu ir išipareigojant jį mylėti, randama atspara.

Šioje medžiagoje jau užsiminta, kaip periodikos publikacijomis (apie miestelius, piliakalnius, sodiečių meno kultūrą, kūrybišką dvasią, apie savo kraštui dirbusius šviesuolius) visuomenėje stiprinamas savos žemės, savo krašto – kaip vienintelio – jausmas, keliama gelminių kūrybinių tautos galių idėja. Visa tai ugdo atsparos laikyseną, tampa bendra visuomenės sąmonės „vieta“. Miškinis spausdina esė liaudies kultūros ir folkloro temomis: į dvisavaitinį laikraštį *Ūkininko patarėjas* rašo esė „Tėviškė mūsų poezijoje“, pasakoja joje apie Binkio, Putino, Aisčio, Inčiūros eilėse išskylančius tėviškės vaizdus; dienraštyje *Ateitis* spausdina ciklą apie folkloro meninį savitumą („Lyrizmas mūsų tautosakoj“, nr. 82; „Realybė tautosakoj ir literatūroj“, nr. 943, „Humoras mūsų tautosakoj“, nr. 109). Esė „Lyrizmas mūsų tautosakoj“ poetas rašo apie sodžiaus žmogaus gebėjimą jausmus reikšti išpūdingais vaizdais, cituoja juos („Oi, ant tų kalnelių bajorai žydėjo; ten mūsų brolelis žirgelį balnojo“; „Kad primanytau, savo mergelę aukso žiedelin įlietau, ant pirštelio nešiotau“; „Aušta aušrelė į rūtų daržą, teka saulelė į lelijėlę“, „Oi eisim, eisim, mes čia nebūsime, labiau sudžiūsime, kaip lendrelės svyruosime“). Ir aiškina: „Savo sielai, ypač savo ilgesiui ir liūdesiui išreikšti mūsų žmogus ieškojo poetinių priemonių ir formulių: jas surasdamas stebino klausytoją tiek, kad tasai jau nebeužmiršdavo. Tokios dainos paplisdavo ir darydavosi jau visos tautos nuosavybė. <...>. Įprasta mūsų žmonių dainuotinės poezijos kultūra, nuo amžių išsišaknijusi ir nusistojusi, iš karto nusako grožio pajautimo laipsnį ir saiką“ (Miškinis, t. 2, 76–78).

Tokio poetizavimo principo jis laikosi ir poezijoje. Poetizavimas jam – savita meninė gintis nuo karo tikrovės. Poetizuotų vaizdų klodą sudaro gamta. Kalbėtojas itin jausmingai gėrisi gamtos galia ir grožiu: baltu Kalėdų sniegu (Snaigės tėviškėj“, „Artojų Betliejus“), žydėjimo stebuklu („Svajonė soduose“, „Iš svetur“). Gamtos rato stebėjimas teikia harmonizuojančios išminties – viskas praeis, pasikeis, laikas viską nuplaus; svarbiausia – išsiklausyti, išžiūrėti į savo žemę, ja džiaugtis, ją mylėti. Šios temos eilėraščiai yra peizažiniai, džiugūs.

Gamtos ir sodžiaus kultūros poetizavimo linkmė yra svarbi ir kitu požiūriu. Miškinio kūryboje ryškėja vaizdų branduolys, vėliau tapsiantis Sibiro eilėraščių pasaulėvaizdžio dominantėmis. Viena jų – savo krašto grožyje, gyvoje kultūroje veikianti motina, kantriai laukianti paklydusių ir toli nublokštų savo vaikų. Ji yra sodžiaus kultūros centras, ji saugo papročius, elgesio normas, harmonizuoja chaosą. Su šia figūra siekiama dialogo – atminty, sapne, fantazijoje. Eilėraštis „Regėjimas“ (Miškinis, 1, 165), rašytas pirmosioms masinėms tremtims atminti, nelyginant paties poeto likimo pranašas. Sūnus mato tarsi sapną: iš pirmosios sovietinės okupacijos

tremties vietų, Kazachstano, Karagandos, pas savo vaikus grįžtančią pėsčią motiną,
girdi jos žodžius – priesakus:

– Nėra marių nei tolybių neribotų,
Kas man ilgesį ir mintį pažabotų!

– Nėr kalnynų, paties Dievo sustatytų,
Kad jie mano, mano meilę sulaikytų.

Ji nei sudega, nei skęsta vandenuose,
Tai atėjus čia laukuose vaidinuosi.

Čia milžinkapiai, berželiuose gegulės,
Čia tėvelis ir motulė mano guli.

– Žvaigždės didelės keliones pranašauja,
Atėjau paimt gimtosios žemės saujos...

Žvelgiu – tolsti neaprėpiamam kelyje,
Stambios ašaros po kojų lyja lyja ...

Džiaugsmą žydintį nuo veido jos nutrynė,
Tai ne žvaigždės andai krito sidabrinės.

Ir ne topoliai šlamėjo pakelėje,
Ne žvaigždes dangun Dievulis pakylėjo.

Tai ten tavo drąsios mintys susipynė
Ir atklydo šviest per sutemas tėvynėj.

*

Ir svyruodama nuėjo, nuskubėjo,
Tik ant kelio akmenėliai suskambėjo.

Tik milžinkapiuos berželiai gaust pradėjo,
Tiktai ašara per smėlį nuriedėjo.

O kur pėdos, ten lelijos baltos žydi...
Ten kryžiuojas mūsų nuodėmės ir žygiai.

Kuriamas tarsi archetipinis, pavyzdinis motinos laikysenos provaizdis. Miškinio dėmesio centre – ne istorinės griūties vaizdai, o gimtosios kultūros gyvybinė ir moralinė jėga kaip reakcija į okupaciją.

Panašus šiuo požiūriu eilėraštis „Vėl ruduo“: kalbantysis, įsigaužęs į rudenio rūką, mato motiną, rymančią prie lango ir laukiančią vaikų. Rudenio neįtakojama kyla klausimai: kur tavo vaikai, ar jų sulauksi? Ir apskritai: „Ko sulauksi, tamson žvelgdama?“ Rudens neįtakojamas, tamsa, išklydę vaikai rodo į karo suirutę, bet ne suirutė čia svarbiausia. Svarbus motinos atsakymas, kasdieniškas, bet ir archetipiškas: „Parymosiu, budėsiu lig ryto / Nes nelaimė netruks įsibrauti.“ Taip du skirtingų sričių vaizdai – karo sutema, dargana ir nuolat, tiksliau – amžinai, namie prie lango rymanti ir savo vaikų laukianti ištikimoji motina – kuria pasakojimo įtampą, numato vertybinę vertikalę. Motinos motiniškumas niekaip kitaip neargumentuojamas, ji sėdi ir tiesiog laukia; net ir sutemoms leidžiantis. Ji čia ir sąlyginis asmuo, ir visos tradicinės kultūros, jos saugojamų vertybių simbolinė figūra. Vėlinių išgyvenime (eil. „Vakaras“) svarbus bendruomenės susitelkimas, gyvųjų ir mirusiųjų sąveikos jausmas, o svarbiausia – motinų skausmo ir meilės jėga, veikianti kaip tradicinės kultūros sauga ir gydomoji galia („Kur motinų ašaros krista, / atgyja sausa šaka... / Kas vakaras vaikščioja Kristus / Ir surankioja jas visas“, 166).

Kitoks eilėraščių, kuriuose ironiškai, skaudžiai reaguojama į žmogaus degradaciją, reiškiamas skepsis dėl žmogaus laikysenos, stilius („Pagieža jums iškraipė veidus“, „Pavasario draugai“). Eilėraštis „Rauda“ (Miškinis, 1, 167) – žanrų ir stilių įvairovė: raudos ir kibaus priekaišto, raudiškųjų intonacijų ir familiaraus tono. Eilėraštis turi skirtingo stiliaus registrus; pirmoje dalyje melancholiškai kreipiamasi į mylimąją arba į Lietuvą (tokia dvilypė figūra būdinga visai Miškinio meilės lyrikai ir patriotinei poezijai): „Tavo akys tokios liūdnos, bet ir šviesios / Ar ilgai dabar tuo liūdesiu žydėsi?“; antroje dalyje ironiškai, priekaišto žodžiais kreipiamasi į visuomenę, bendruomenę:

Nematot? Ką gi tai reiškia?

Žvelkite iš arti –

Degina, šaudo, traiško

Ant motociklų girti.

O sakėt – gėris nenyksta,

Skelbėt oriai, rimtai;

Išminčiai ir humanistai,

Jūs dabar – ką į tai?

Eilėraščio konstrukcija emocijų sąmyšį sudėlioja į prieštaringas emocijas, ryškina jų įtampą.

Karo laiką poetas mato iš „mažojo žmogaus“ perspektyvos; jam svarbu artimoji aplinka: gimtinė, šeima, draugai, jų likimas ir laikysena. Eilėraštyje „Improvizacijos“ kalbantysis savo parapijos bažnytelės šventoriuje šnekasi su klevais ieškodamas teisingo sprendimo: „Užgriuvo skausmas – širdį skelia; / Ji krūpčioja lyg paukštė pagauta... / Meldžiuos, kad neiškryptume iš kelio / Ir aš, ir tu, ir jis – visa tauta“). Privačių atsiminimų svarbą stebėjome Aisčio poezijoje. Miškinis eilėmis taip pat išsako prierašumą prie konkrečių asmenų. Palyginti su Aisčio poezija, Miškinio atsiminimai labiau siejami su kartos kultūrine laikysena, bendrystės patirtimi. Aistis ir Miškinis, studijų metu nepaprastai žavėjęsi Vaižgantu, po jo mirties dedikavo jam straipsnius, rašė emocingus eilėraščius; žavėjosi ir Binkiu, kuris buvo jų poetinių klajonių vadas, mokęs skleisti poeto aurą ir kasdieniame gyvenime. Ši bendrystė svarbi ir įsipareigojimų prasme. Binkiui mirus (1942) Miškinis draugą palydi eilėraščiu, stilizuodamas jo poetiką, primindamas eilėraščių motyvus („Taip! Visa, čia, žemėje, mainosi, eina, praeina ir nyksta, / O kartais kukli aguonėlė ir gėlės iš šieno nevysta. / Taip! Nulekia gulbės ir gervių keliu dyvinuoju – / Poezijos žody pražyde daiktai, net ir akmens dainuoja.../ <...> / O lieka pavasaris, neišdainuotas pavasaris lieka, / Kuris prikelia pumpurą, paukštį pragystantį, žemėje slięką“, Miškinis, 1, 161–162); draugo mirties metinių proga rašo straipsnį („Matomas ir nematomas Binkis“); vėliau, gūdžiu pokariu, ketindamas ištraukti į rezistencinę kovą, eis prisiekti prie Binkio kapo. Šios kartos poetus sieja stipri bendrystė ir įsipareigojimai, panašiai kaip Baltrušaitį ir Sruogą.

Šiltas Miškinio santykis ir su Salomėja Nėrimi. Prieškariu abu dirbo toje pačioje Kauno gimnazijoje, vertino vienas kito poeziją. Po karo Nėris iš Rusijos grįžta į Lietuvą, ją sergančią Miškinis lanko, mirusią palydi (buvo palaidota Kaune miesto sode prie mūrinės sienos), o ištremtas į Sibirą apgaili jos politines klaidas gaudžiu priekaištu – eilėraščiu. Eilėraštis „S. Nėriui“ (Miškinis, 1, 187–188) rašytas jau pokariu, Sibire, nepriklauso mūsų aptariamam laikotarpiui, bet jame taip pat matome mąstymą apie savo kartos poetų likimus:

Už ką taip jau puošė Tave, seserėle,
Ar kad apkerėjo raudona gėlė?
Atvežė, paliko paskui patvorėly,
Patvorėly vieną amžinai gulėt.

Ar svyruos berželis, ar kukuos gegulė,
Ar pavasarėlis Tau pašvies anksti.
Daug brolelių Tavo patvorėliuos guli,
Patvorėliuos guli, paukščiams išmesti.

Kai tau laimę piršo, aukso kalnus siūlė,
Mūsų širdys tvino, kepo su kraujais.
Mes tada apstulbom – kurgi tu, sesule,
Kurgi, seserėle, argi tau su jais?
<...>

Ne pasmerkimas, o skausmas dėl klaidų ir pagaila. Atkreipkime dėmesį į nuolat kartojamą kreipinį – *seserėle*. Jis į kalbėtojo sąmonę ateina iš tradicinės kultūros lauko, glaudžiais ir atlaidžiais šeimos santykiais grindžiamų bendruomenės gyvavimo dėsnių.

Literatūra

Miškinis Antanas, *Rinktiniai raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1991

Miškinis Antanas, *Rinktiniai raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1996

Tūtlytė Rita, *Antanas Miškinis*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997

TEMOS

- Nėries poezijos įspaudas nacmečio meninėje komunikacijoje
- Pasaulio horizontai, tapatybės pavidalai
- Gimtieji namai kaip gyvybė: santykio ieškojimas

Tai poezija iš kitos geografinės platumos ir ideologiškai kitos pasaulio pusės – iš sovietinės Rusijos. Lietuvoje nacmečiu Nėries poezija nespausdinama, ji uždrausta. Su Lietuva Nėris neturi jokių ryšių. Nedalyvaudama šio laikotarpio literatūros lauke poetė vis dėlto jame dalyvauja ne tiesiogiai, o savo kūrybos atmintimi. Jos kūrybos įspūdis, gyvas iš rinkinio „Diemedžiu žydėsiu“, poemos „Našlaitė“, 1940 metais išleistos poemos „Eglė žalčių karalienė“ (ilustruota puikiais Pauliaus Augiaus-Augustinavičiaus estampais), veikia nacmečio poetų meninę vaizduotę. Putino eilėraščių cikle „Žiema“ ataidi Nėries „Senelės pasakos“ vaizdas „balta balta – kur dairais“; panašiai galime išgirsti aidą ir Miškinio eilėraščio „Snaigės“ frazėje „brisis per pasakas baltas“. Cituoto Miškinio eilėraščio „Mes čia būsime visi“ frazės žodynas „Ir didžiam liūdesy / Širdimi į laukus atsigrįžę“ bei ištikimybės priesaikos gestas mena Nėries poemos „Eglė žalčių karalienė“ pabaigos frazę: „Mėlynam liūdesy / Rymosiu laukdama“; kito cituoto Miškinio eilėraščio „Regėjimas“ frazės „čia tėvelis ir motulė mano guli“ mena poemoje „Našlaitė“ įrašytą šeimos branduolio kaip kultūrinės saugos nuojautą; taip pat intonacijų graudumą. Brandžiuoju savo laikotarpiu Nėris pateikė tokių įtaigių sąskambių ir poetinio pasaulio jaukumo vaizdų, kad jie neišdildomai nusėdo į skaitytojų sąmonę. Ne paskiri motyvai, įvaizdžiai svarbu, o įteisintas harmonizuojantis žvilgsnis į gyvenimą, jo šerdies pajautimas.

Rusijoje rašyti Nėries eilėraščiai nesisieja su to laiko Lietuvos kultūrinėmis aplinkybėmis. Visai kaip Baltrušaitis, Aistis, Savickis (gyvenantys Prancūzijoje), ji taip pat mato Lietuvą iš toli, mezga emocinį santykį su palikta bendruomene ir gimtąja žeme, yra to laiko dalyvė, katastrofos liudininkė.

Rinkiniu *Prie didelio kelio*, kuris turi dramatišką penkiasdešimt metų trukusią redagavimo ir leidybos istoriją, Nėris atsiskleidžia kaip labai lietuviška, iš literatūrinių tradicijų auganti poetė. Kalbėtojai svarbu archetipiškai suvokti save gimtosios erdvės dalimi (būti gimtinės arimų slieku, mėlyna rugiagėle rugiuos) ir taip kurti harmoniją, įsiterpti į mitinį pasaulėvaizdį. Kaip ir Maironis, ji su nepaprasta įtaiga kuria poetinius kraštovaizdžius. Jos žodyje atpažįstame namus, savą erdvę – nuo debesėlio, laukų ta-

kelio iki šiluogužės, arimų akmens. Žodis kaip veiksmas (išsisakyti, liudyti, užkalbėti, užkeikti) – pati svarbiausia rašymo intencija. Nėriai lietuvių kalba, lietuvių poezijos tradicija ir tautosaka tampa namais. Eilėraščių intonacijos ataidi iš našlaičių dainų, raudų, lopšinių. Poetė žodžiu dainuoja, rauda, sūpuoja, glaudžia, myluoja:

Kad nuo akmenėlių
Kojelės nevargtų,
Aš būtau žolelė
Prie tavo kojelių.
(Nėris, 25)

L i t e r a t ū r a

Nėris Salomėja, *Prie didelio kelio*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994
Daujotytė Viktorija, *Salomėjos Nėries ruduo*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla,
1995

Karo metų periodikoje ryškėja viena prozos tendencijų, ateinanti iš nepriklausomos Lietuvos literatūros. Tai poetinis realizmas (būdingas Antano Vaičiulaičio, Nelės Mazalaitės kūrybai), linkstantis į literatūrinės pasakos, sakmės, parabolės žanrines atmainas. Katastrofų laiku šis poetikos principas stiprėja, jo pagrindu kuriamas kontrastas laiko siaubui, įvykio brutalumui, vienkartiškumui, egzistenciniam žmogaus vienišumui atremti. Tokiems tekstams skaityti reikalingas istorinis karo brutalumo kontekstas, kitaip kūriniai netenka dalies prasmės, atrodo keistai puošnūs ir abstraktūs. Tokia žanriškai neapibrėžta yra Mazalaitės novelė „Kaip senoje pasakoje“, joje susipina literatūrinių pasakų Pelenės personažas, Johano Wolfgango Goethe'ės baladės „Girių karalius“ ir sakmių apie vėles siužetai; toks yra ir Juozo Grušo apsakymas „Gluosnio pasaka“, kurio sąlyginis siužetas (legendos stiliumi pasakojama apie laiko tėkmę patiriančius seną gluosnį, trobelę, vienišą žemės sūnų) yra gyvenimo tėkmės parabolė; Jurgis Jankus novelėje „Palaiminti“ žmonių likimą pasakoja į tikrovę atkeltoomis Adomo ir Ievos figūromis ir kt.

Tai, kas šioje karo metų prozoje yra už teksto, Antanas Škėma emigracinėje prozoje „sukelia į tekstą“. Šiuos du būties aspektus – būties paslapties, puošnumo, paraboliskumo ir buities siaubo, drastiškumo, bjaurumo – jis hiperbolizuoja, pačiame tekste pateikia ir kaip pasakojimo, ir kaip pasaulėvokos konstrukciją. Karo metų proza, kaip jau buvo užsiminta, linksta arba į aktualiąją tematiką, kliaujasi dokumentiniais faktais, yra arti realijų, arba atsiriboja nuo tiesmukų realijų, poetiškai ir paraboliskai apmąsto žmogaus gyvenimą ir jam skirtą žemiškąją lemtį; taip ieško atspirties karo brutalumui. Žanras padeda peržengti tikrovę, kalbėti sąlyginio vaizdu ir siužetu.

TEMOS

- Romano rašymo istorija: impulsai, sumanymas
- Mitas – ginties būdas

Kai skaitome romaną, neįsivaizduojame jo rašymo laiko nei socioistorinio konteksto, kuris vis dėlto romane svarbus. Nacmečiu Boruta dirbo Vilniuje Mokslų akademijos Literatūrinio muziejaus vedėju, gynė jį nuo išplėšimo, buvo okupacinės valdžios nu-
baustas. Išgyveno skaudžią šeimos dramą. Kaip garsiam antifašistui, kiekvieną dieną jam grėsė pavojus. Nepaisydamas grėsmės, slėpė žydų vaikus.

Romano *Baltaragio malūnas* istorija ilga, nesutelpanti į nacmetį. 1938 metais išleidęs folklorinį romaną *Mediniai stebuklai* apie dievdarbį Vincą Dovinę, rašytojas renka medžiagą kitam, bet vis nerašo; užmeta ir vėl prisimena, ir vėl užmeta. Pagaliau po kelionės su Sruoga į Paūdruvės kraštą, pagautas įkvėpimo, kūrinį parašo per kelias savaites ir 1942 metais baigia. „Perskaitė Sruogai, o tas profesoriškai pasiraukė – kas čia per žanras: pasaka, padavimas, romanas... Boruta dar ilgai vargo, perdirbinėdamas ir taisydamas rankraštį. Tik 1944 m. pradžioje romanas buvo užbaigtas“ (Kubilius, 192). Išleidęs kūrinį, sukritikuotas vėl dirba – rašo realistiškesnį romano variantą. Taigi turime žinoti, kad yra kelios romano redakcijos.

Borutos *Baltaragio malūnas* priklausytų poetinei prozai. Jos linkmė gavo impulsų iš prieškariu populiarios skandinavų literatūros, kurioje išpūdį darė žmogaus egzistencijos ir tautos dvasios gelmės pajautimas, gebėjimas tautos dvasią išreikšti ir iškelti kaip tautos tvirtybės ramstį, būtį grįsti žmogaus ir gamtos bendru ritmu. Įsimintinas Selmos Lagerlöf kūrinys *Sakmė apie Gestą Berlingą* galbūt įkvėpė Borutą ieškoti tautos dvasios, stiprių prieštarų asmenybių, aktualino mituose, pasakose ir literatūroje (pvz., Goethe'ės *Fauste*) tokių dažną žmogaus sutarties su velniu, puolusio angelo motyvą. Tai literatūrinės tradicijos pėdsakas. Vis dėlto Borutai esminis impulsas rašyti tokio žanro kūrinį – gimtojo krašto padavimai. Kritika romane išvelgia romantinę pasaulėjautą, mitologijos klodus, epo užmojį; taip pat tautos ginties aktualizavimą. Borutos yra sakęs: „Kai prislėgė klaiki okupacija, grasindama mus sunaikinti, mano ausyse vėl sužvengė prosenelio obuolmušiai, keldami pasipriešinimą ir atkaklumą, o vaizduotėje vėl atgijo Baltaragis“ (Boruta, *Kultūros barai*, 1984, nr. 12, 50).

Gimtąją kultūrą Boruta suvokia kaip nepažeistą, mato jos visumą ir giluminius sluoksnius. Romano veikėjo žodžiai „gyvenimas bus kaip obuolys, kol turėsi žirgus“

perteikia sveiko ir saugaus pasaulio sampratą. Palyginimas „gyvenimas... kaip obuolys...“ nurodo jų panašumą, tapatumą – jie ovalūs, turintys augimo jėgos, abiejų galima ragauti ir abiem skonėtis. Tai gyvybingo gyvenimo metafora, turinti ir būties modelio reikšmę. Gastonas Bachelard'as (Bachelard, 504–510) sako, kad ir kasdienėje, ir metafizinėje kalboje netikėtai atsiveria tikroji reikšmė; taip pat esą ir poetų kalboje – viena vienintelė eilutė atveria vidinę būties tiesą. Sekdami Bachelard'u, kuris interpretuoja Jasperso teiginį „Visa būtis savyje atrodo apvali“, galime sakyti, kad apvalume koncentruota gyvybė, maksimalus vientisumas: pasaulio vidurys ir aplink jį veikiančios kosminės jėgos, gelmė ir išorė, dangus ir žemė. Tas, kas jaučia savos būties centrą ir būties „apvalumą“, mato ir pasaulio „apvalumą“. Antra Borutos frazės dalis „...kol turėsi žirgus“ išreiškia heidegerišką *būties* – *su* idėją. Borutos romano meninis modelis yra žmogaus būtį saugančios, mitinių galių turinčios kultūros „ornamentas“. Karo akivaizdoje kultūrą jausti kaip „apvalią“, kaip apgaubiančią mūsų būtį atrodė svarbu. Po karo emigracijoje poetas Algimantas Mackaus kalbės apie katastrofą patyrusį jau „neornamentuotą“ pasaulį ir „neornamentuotą“ kalbą, jų skeveldras. Svarbus pasirodys savo kultūroje ragaujamo vaisiaus skonis, kurio niekas kitas negali atstoti, kaip ir būties apvalumo: „Minkštas ir apvalus primestos ironijos sapnas: / čiulpi apelsiną, išbrinkusį saulėj, / nes toks g a l ė j o būt / ir t a v o žemės skonis“ (Mackus, 126).

L i t e r a t ū r a

Bachelard Gaston, *Svajonių džiaugsmas*, Vilnius: Vaga, 1993, 504–510
Kubilius Vytautas, *Kazio Borutos kūryba*, Vilnius: Vaga, 1980, 193
Mackus Algimantas, *Ir mirtis nebus nugalėta*, Vilnius: Vaga, 1994

* * *

Vanda Zaborskaitė, vertindama vyresniosios ir vidurinės kartų kūrybą, išskiria tokius aptariamojo meto reikšmingiausius kūrinius: „Istorinio laiko lūžis nutraukė Nepriklausomybės dvidešimtmečio apmąstymus. Bet Antrojo pasaulinio karo metais jie dar gyvi prarastos nepriklausomybės šešėlyje. Manau, kad svarbiausi šios temos tekstai yra: Salomėjos Nėries „Prie didelio kelio“ (praradimo gėla), V. Mykolaičio-Putino „Pro kryžių ūksmes“ (vilčių ir tikėjimo abstraktumas) ir Balio Sruogos „Dievų miškas“ bei laiškai iš Štuthofo (tautos moralinio vertingumo, kūrybiškumo iškėlimas ir tuo paremtas pasitikėjimas ateitimi)“ (Zaborskaitė, 210).

Jaunoji karta

TEMOS

- Kartos branduolys ir likimas
 - Vilniaus įspūdis
 - Autoritetai ir bendrystės formos
 - Bendrosios kūrybos ypatybės
-

KARTOS BRANDUOLYS IR LIKIMAS

Kartos branduolį sudaro žuvę jauni arba emigravę rašytojai: Vytautas Mačernis (žuvo); Alfonsas Nyka-Niliūnas, Kazys Bradūnas, Henrikas Nagys, Paulius Jurkus, Leonas Švedas emigravo į Vakarų; Mamertas Indriliūnas, Bronius Krievickas liko okupuotoje sovietų Lietuvoje, išėjo į partizanus ir žuvo miške. Galima minėti ir platesnį ratą. Dalis jaunųjų poetų, pavyzdžiui, Gediminas Jokimaitis, Paulius Drevinis, buvo ištremti į Sibirą, grįžę sunkiai rado vietą sovietinėje Lietuvos kultūroje (Pranutė Aukštikalnytė-Jokimaitienė tapo folkloriste), kiti nebesugrįžo – mirė Sibire (Juozas Jurkus). Kai kas – Kazys Umbrasas, Bronė Vildžiūnaitė, Eugenijus Matuzevičius, literatūros mokslininkė tapusi Vanda Zaborskaitė – išvengė akivaizdžių represijų (nors neakivaizdų spaudimą jie visada jautė), dalyvavo oficialioje sovietinėje kultūroje; kai kas vietos kultūros lauke taip ir nerado (Zita Pundziūtė dirbo Klaipėdos ligoninėje sanitare, rašė knygą „Sanitarės užrašai“, bet jos neišleido). Šiai kartai priklauso dailininkai, skulptoriai: Viktoras Petravičius, Telesforas Valius, Vytautas Kašuba; aktoriai, režisieriai: Vaclovas Blėdis, Juozas Miltinis, Donatas Banionis; kunigai ir klierikai: Alfonsas Lipniūnas, Kazimieras Vasiliauskas.

Aukštikalnytė Atgimimo pradžioje yra sakiusi: „Man atrodo, kad mūsų karta, visada vadinama tragiška karta (tai

iš tiesų teisybė), o kai kas ją pavadina ir prarastą kartą. Su šiuo pavadinimu tikrai nenorėčiau sutikti. [Kad ir kaip] bebuvo kankinama, kaip bebuvo blaškoma, šaudoma, marinama, žudoma, mūsų karta vis dėlto liko gyva. Sunku dabar pasakyti, kas būtų buvę kitaip. Mes spėjame, kad visi šitie žuvę ir kentėję žmonės būtų atsiskleidę, būtų daug plačiau kūryboj pasireiškę, bet vis dėl to man atrodo, kad, žiūrint ontologiniu žvilgsniu, kiekvienas likimas yra prasmingas ir, matyt, prasminga ta kančia, matyt, prasminga ir mirtis. Ir man atrodo, kad mes dabar prikeliame savo mirusius, jeigu mes nušluostom dulkes nuo jų primirštų veidų <...>“ (Pranutė Aukštikalnytė-Jokimaitienė, *Sietynas*, VII, 1989). Juozas Tumelis siūlo šią kartą vadinti herojišką kartą.

Katalikybė – viena Ateitininkų sąjungos ir jų studentų meno draugijos „Šatrija“ mąstymo sudedamųjų dalių. Indriliūnas norėjo daugiau laisvės bendrauti su Dievu pagal savo sielos poreikius. „Jei jūs mane paklaustumėte, koks gi buvo pagrindinis jų nusiteikimas Dievo atžvilgiu <...>, geriausiai nusako šie F. Dostojevskio žodžiai: *Aš labai noriu tikėti ir man labai sunku tikėti*“ (Vasiliauskas, *Sietynas*, VIII, 1989). Kubilius mano, kad katalikybė jaunųjų kūrėjų darbuose iškyla kaip dvasinių vertybių teigimas (jie prasmingai vartoja sąvokas *siela*, *amžinybė*). Toks katalikybės suvokimas siejasi su S. Šalkauskio, A. Maceinos filosofija (Kubilius, *Sietynas*, VIII, 1989).

Graži, įsimintina šios kartos bendrystė. Humanitarai, literatai važiuodavo vieni pas kitus į Kauno ir Vilniaus universitetus klausytis paskaitų, į literatūros vakarus, keliaudavo pėsčiomis į draugų tėviškes pasisvečiuoti arba pasislėpti nuo grėsmės. Karo frontui šią kartą išsklaidžius, dalį jos sunaikinus, Nagys emigracijoje rašys eilėraštį „Nepasakyti žodžiai ir neparašyti laišakai draugams, kurie niekada nebegriš“, jame išsakys brolystės jausmą, ištikimybę visų jaunystei, išdidžiai laikysenai. Bradūnas sumanys ir išleis kartos kūrybą reprezentuojančią antologiją *Žemė*; po penkiasdešimties metų vos grįžęs į Lietuvą pirmiausia aplankys Indriliūno, Mačernio kapus.

Viena paradigminių figūrų galėtų būti Mamertas Indriliūnas. Pirmųjų kursų studentas, anot Aukštikalnytės-Jokimaitienės, jis buvo „subtilus, arti prieinantis prie poezijos <...>, linkęs daugiau į filosofinius apibendrinimus“. Indriliūnas prieškariu studijavo Kauno universiteto Teologijos-filosofijos fakultete, čia dėstė Maceina, Šalkauskis, Ambrazevičius (Humanitariniame – Mykolaitis-Putinas, Krėvė, Sezemanas). 1938 metais *Ateities* žurnale Indriliūnas išspausdino esė „Žmogaus išsilaisvinimas mene“ (*Ateitis*, 1939, lapkritis, 222). Joje rutulioja Mykolaičio-Putino idėją, kad menas yra žmogiškoji kūryba, parafrazuoja Nietzsche'ės mintis apie mene žaidžiančią žmogaus sielą. Rašo apie žmogaus gyvenimui būdingą ilgėsį, iš kurio gimsta menas, gebantis atvaizduoti žmogaus sielą. Meną laiko visišku žmogaus išsilaisvinimu ir krikščioniškos meilės dalimi („Mene žmogus pajus, kad ir artimas nešiojasi tokią pat širdį, trapią, kenčiančią, neramią“). Jis seka Aisčio kūrybos psichologijos išvalgomis, kaip kūrėjo kančia virsta estetiniu kūriniumi, Keliuočio estetikos straipsniais. Menas,

anot jo, praveria duris į aukštesnį gyvenimą, į kitoje tikrovėje esančią tiesą, leidžia pažinti grožį. Jis rašo: „Menas perdirbs tikrovę, išrinks iš jos, kas vertinga, susintezuos, sukomponuos, perkels į idėjų pasaulį, atmieš kūrėjo sielos pergyvenimais ir pateiks naują tikrovę.“ Jo kūrybinį augimą lydi šviesi ir intensyvi būties meilė. Zaborskaitė prisimena, kaip Indriliūnas 1939 metais išvertė Williamo Yeatso eilėraštį „Innisfree sala ežere“, jį užbūrusį šviesia pasaulėjauta („Tenai iš samanų ir molio lūšną sulipdyčiau, / Aplinkui ją auginčiau pupų lysves, turėčiau bičių avily / Ir taip gyvenčiau vienišas tarp malonaus dūzgimo bičių“) (Zaborskaitė, *Sietynas*, VII, 1989).

Diplominiame darbe „V. Mykoliaičio-Putino lyrikos kelias“ (išspausdintas žurnale *Kūryba*) savo tyrimą jis grindžia kūrybos psichologijos ir estetikos teorijomis, modernaus meno ypatybėmis; aprašo Putino lyrikos branduolį: dramatinio šaknį (savigrauzą ir harmonijos siekį), kūrybinę valią ir fantaziją, sintezės siekį. Pastebi Maironio tradiciją, bet mato ir esminius lietuvių poezijos pokyčius. Eilėraščius vertina simbolinio vaizdavimo, grožio, intelektualinės jėgos, kūrybos vientisumo požiūriu. Indriliūno darbas deda Putino poezijos analizės pagrindus ateities kritikams.

Išlikusiuose užrašuose (Mamertas Indriliūnas, „Užrašai, pabiros mintys“, *Sietynas*, VIII, 1990) atpažįstame to meto intelektualinės aplinkos autoritetus (Kierkegaardą, Jaspersą, Dostojevskį, Berdiajevą, Nietzsche'ę). Mąstoma apie skausmą ir džiaugsmą, maištą ir atgailą, klaidą ir jos suvokimą; apie liūdesį kaip gyvenimo palydovą. Suvokiamas kančios būtinumas („Kančia reikalinga mums. Reikia ja maitintis, reikia ieškoti tragizmo, nes jis atvers gyvenimo gilesnę prasmę“). Tai visos kartos pasaulėjautos bendrumas (Mačernis, pavyzdžiui, panašiai formuluoja poezijoje („Neatimki, Dieve, iš manęs klydimo teisės; savo sielą... tamsia nelaime maitinau“). Indriliūno rankraščių nėra išlikę. 1944 vasarą atūžiant frontui Indriliūnas slapstėsi savo sodyboje, vėliau, vos du mėnesius papartizanavęs, 1945 metų pradžioje žuvo. Kun. Vasiliauskas sako: „Nepaprastai gaila, kad pokario sudėtingoje situacijoje jiems [turi galvoj Indriliūną ir Krivicką – R. T.] teko išeiti į mišką. Sunku įsivaizduoti Indriliūną einantį su šautuvu. Jis gi buvo žmogus, nuolatos paskendęs savo susimąstymuose. <...> Esu tikras, kad jis net paukštelio savo gyvenime nėra užgavęs“ (Vasiliauskas, *Sietynas*, VII, 1989). Aukštikalnytė-Jokimaitienė sako: „Man atrodo, kad iš tų visų draugų pats tragiškiausias likimas kaip tik ir buvo Mamerto Indriliūno. <...> visada nepaprastai apgailim Mačernį ir mums atrodo, kad ankstyvas Mačernio žuvimas toks beprasmis, <...> Mačernis (aišku, tai yra baisiai tragiška) visu savo gyvenimu ir savo visa kūryba buvo priėjęs tam tikrą ribą, po kurios tikrai kažkas turėjo įvykti. Turėjo būti lūžis, jis turėjo pasukti visai nauju keliu ir savo kūryboj ir visam gyvenime. Ir ta mirtis, atrodo, buvo viena iš išeičių. Mačernis jau buvo atskleidęs save talentingais kūriniais, o Mamerto kūrybos kreivė dar visą laiką ėjo aukštyn, jis dar nebuvo susiformavęs“ (Aukštikalnytė-Jokimaitienė, *Sietynas*, VII, 1989).

Per visą Nepriklausomos Lietuvos laikotarpį (1918–1940) visuomenė gyveno prarastos sostinės Vilniaus ilgesiu ir prarasto miesto aktualinimu: įsteigiama sąjunga Vilniui vaduoti, leidžiami atvirukai, paskelbiamas šūkis „Mes be Vilniaus nenurimsim!“, mokyklose po rytmetinės maldos duodama priesaika išvaduoti Vilnių. Taip ugdoma visuomenės istorinė sąmonė. 1939 metais Sovietų Sąjunga okupuoja Lenkiją, ima dalyti tuometinę jos teritoriją ir Lietuvai gražina Vilnių tikėdama, kad Lietuva įsitrauks į karą su Lenkija. Lietuva diplomatiškai to išvengia, netgi priima iš okupuojamos Lenkijos pasitraukusius karininkus. Vilniaus atgavimas kelia ir entuziazmą, ir negeeros ateities nuojautą (populiarus kupletų autorius Pupų Dėdė paleidžia kalambūrą „Vilnius mūsų, o mes rusų“ kaip liūdną pranašystę).

Ilgai svajotas miestas, miestas – istorinė sostinė, miestas – mitas, pagaliau vėl Lietuvos. Istorinis prarasto miesto ilgesys „išsipildo“. Lietuvos piliečiai važiuoja čia ekskursijon, lanko Aušros vartus, kaip piligrimai keliauja į Kalvarijas. Jaunoji karta studijuoti iš Kauno keliasi į Vilnių, ji pirmą kartą pamato kultūriškai pasiilgtą miestą. Monsinjoras Vasiliauskas prisimena: „Profesorius Vladas Biržiška (universiteto rektorius – R. T.) padėkojo, kad per karą jaunimas nepabijojo atvažiuoti į Vilnių. „Įsiklausykite, – sako, – nes čia kiekviena plyta kalba.“ Vilniaus istoriniai pastatai (rūmai, bibliotekos, bažnyčios, muziejai, universitetas) leidžia miestą suvokti kaip valstybės istorijos reprezentantą; viduramžiški gatvių labirintai, pastatų architektūra suteikia progą pamatyti ir jutimiškai paliesti epochų stilius (renesansą, gotiką, baroką, klasicizmą, istorizmą). Jaunąją kartą užburia įspūdingi istoriniai pastatai, saugantys praėjusių epochų meno išpaudus. Monsinjoras Vasiliauskas sako, kad jaunimui Vilniuje rūpėjo kultūros vertybės; pirmiausia jie aplankydavo Jono Basanavičiaus ir Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kapus, žinojo, kur jie, o kur kokia kavinė ar restoranas, nežinojo.

Miesto įspūdis labiausiai aprašytas jaunosios kartos rašytojų. Paulius Jurkus esė „Jau Vilniuje ruduo“ rašo: „Už aukštos šv. Jono varpinės, kylančios į dangų kaip milžino piršto, už siaurų gatvių ir cerkvių svogūninių bokštų išsitiesusi Rotušės aikštė. <...> Ir lipdamas masyviais granito laiptais, jautiesi kyląs į Akropolį ar Panteoną ar į kitą Romos ar graikų meno šventovę“ (*Įlaisvę*, 1941, nr. 94). Antano Škėmos romano *Balta drobulė* veikėjas Garšva prisimena vienoje Vilniaus gatvių pastebėtą pastato dekorą detalę – bajorų galvas, kurios jam tampa prarastos valstybės ir prarastos istorinės sostinės ženklų; Nyka-Niliūnas dienoraštyje užrašo epizodą, kaip vėlų vakarą eina iš Užupio į Katedros aikštę ir patiria įspūdį, tarsi eitų per kultūros epochas: iš viduramžių į renesansą. Artėjant karo frontui iš rytų, poetas 1944 metų birželio 29-osios ankstų rytą klaidžioja po Vilnių ir atsisveikina su miestu:

„Katedros aikštėje jau buvo šioks toks judėjimas. Pro atdaras didžiąsias duris šmėkšojo kelios klūpančios žmogystos. Bekešo kalno atslaitės krūmuose rykavo kažkoks paukštis, kurio balsas, man rodėsi, buvo toks savas ir pažįstamas, kaip Juodabrasčiuose. Einant pro šv. Onos bažnyčią girdėjosi kažkur kažkieno atidaromų sunkių durų ar vartų gurgždesys. Iš Bernardinų šventoriaus sena moteris vilko didžiulį ryšulį įvairiaspalvių bažnytinių rūbų, vienoje rankoje laikydama kažkokį labai ilgą pagaikštį, panašų į žvakių gesintuvą.

Teprilimpa mano liežuvis prie gomurio, jei aš prarasiu tavo atminimą, Jeruzale!

Nuo Bokšto gatvės aukštumos žemyn tiesėsi viena nuostabiausių Vilniaus panoramų, kuri prieš penkerius metus mane taip pritrenkė, savo mistiniu realumu, – ištisas miškas bažnyčių, tartum rūsčiai šaukiančių *Tavo apgynimo*; į dešinę – Bernardinų kapinės ir melsvas Belmonto šilas.

Aušros vartai. Panelės švenčiausios veido nesimatė. Šv. Teresės bažnyčioje dusliai užė vargonai.“

(Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1938–1970*).

Kazį Bradūną Vilniaus bažnyčių varpų skambėjimas užburia visam laikui. Vieną pirmųjų rinkinių poetas pavadina „Vilniaus varpai“, o vėlyvosios kūrybos rinkinį – „Užei goje prie Vilniaus vieškelio“. Užei ga čia prilygsta šventyklai. Vilniaus varpų skambėjimo įspūdis leidžia jam apmesti apmatius svarbiam jo poezijoje kultūros istorijos jausmui. Vilniaus varpų skambėjimo vaizdu poetas kuria ir būties sakralumo aurą, ir ilgesio atskaitos tašką:

Mūs gyvenimas čia ir kapai –
Mes tikėjom – mus, Dieve, vedi.

Ir dabar visada man širdy

Skamba Vilniaus varpai.

(Bradūnas, I, 103)

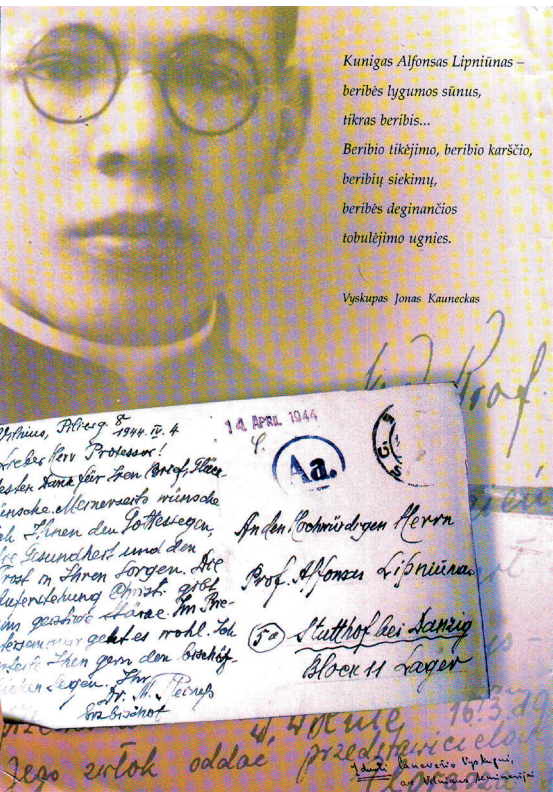
Kultūrinio gyvenimo gyvybę rodo kartų kaita, kartų bendrystė. Tarp pasauliečių ir kunigų, ypač tarp jaunimo – studentų ir kunigų seminarijos klierikų – tradiciškai buvo susiklostęs itin glaudus ryšys; ir klierikai, ir pasauliečiai lankė teatrą, koncertus Filharmonijoje. MonsinJORUI Vasiliauskui didelį išpūdį padarė Vilniaus arkivyskupo pagalbinko Mečislavo Reinio įpareigojantys žodžiai, pasakyti per savo paties šešiasdešimties metų jubiliejų: „Miršta tos idėjos, dėl kurių niekas nemiršta.“

Didelį išpūdį darė Vilniaus universiteto aplinka. Jaunas Šventųjų Jonų bažnyčios kunigas Alfonsas Lipniūnas buvo puikus pamokslininkas ir sekmadieniais į mišias su-traukdavo visą akademinį jaunimą. Studentams buvo svarbu ir pamokslą pasiklausyti, ir valstybės himną sugiedoti (tai itin sąmoninga laikysena). „Pamokslų jėga glūdėjo ne tiek jo retorinėje figūroje – jis prabilzdavo labai paprastu stiliumi – kiek jo nuoširdume. <...>. Kalbėjo apie liūdną gyvenimo realybę, paliesdavo skaudžias socialines temas (skurdą, studentų buitį, sužeistus karijus), apie tautos reikalus. Nebijojė rizikos. Jis kalbėjo daug ir drąsiai iš sakyklos trejus metus, savo mintims sugebėdavo rasti tokią formą, prie kurios saugumo organai sunkiai tegalėdavo prikibti. Jis buvo akcijos žmogus, turėjo gyvą nuolatinį kontaktą su žmonėmis. Padėjo sukurtam „Laisvės fondui“ – organizavo šalpą, maisto rinkimą, pagalbą pogrindžiui. Mokė optimizmo ir pats juo spindėjo. <...> Lipniūnas buvo reta socialinė asmenybė, kuri vaiko sielos tyrumą siejo su kovos vyro drąsa, <...> žmogišką švelnumą bei jautrumą su besąlyginiu principingumu“ (*Sietynas*, VII). Lipniūnas dalyvavo Vilniaus ateitininkų sąjungos veikloje, jo bute studentai skaitė referatus. Per pamokslus skaitydavo jaunosios kartos poetų posmus, juos interpretuodavo savo laiko dvasia. Alfonsas Nyka-Niliūnas dienoraštyje fiksuoja studentų ir kunigo bendrystę:

„Dabar kiekvieną rytą kun. Lipniūno paprašyti einame į ankstyvasias rytmetines pamaldas Aušros vartuose. Aš atsikeliu pirmas, pažadinu gretimame kambaryje gyvenantį Kozulį, ir jau abu, nusileidę laiptais, paimame žemesniuose aukštuose gyvenančius „maldininkus“: Jonę, Umbrasą, Žitkevičių (prie mūsų kartais prisijungia dar ir Balys Serevičius), ir visi patraukiame į Aušros vartus. Mūsų darbas ten – giedoti palydimąsias giesmes ir sudaryti „minią“. Giedame, kaip sakoma, iš visos širdies, su džiaugsmu. Niekas taip švariai nenuplauna dvasios kaip giesmė“ (Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1938–1970, 1940 m. gegužės 4*).

Kunigas skatino visuomenę, ypač jaunimą, okupacijai priešintis savitarpio pagalbos formomis, susitelkimu. Okupacinei valdžiai jis buvo krislas akyje; nepavykus jaunimo organizuoti į nacių SS dalinius, svarbiausius jo vedlius naciai išsiuntė į Štuthofą stovyklą – tarp jų atsidūrė kunigas Stasys Yla ir kunigas Lipniūnas, rašytojas Balys

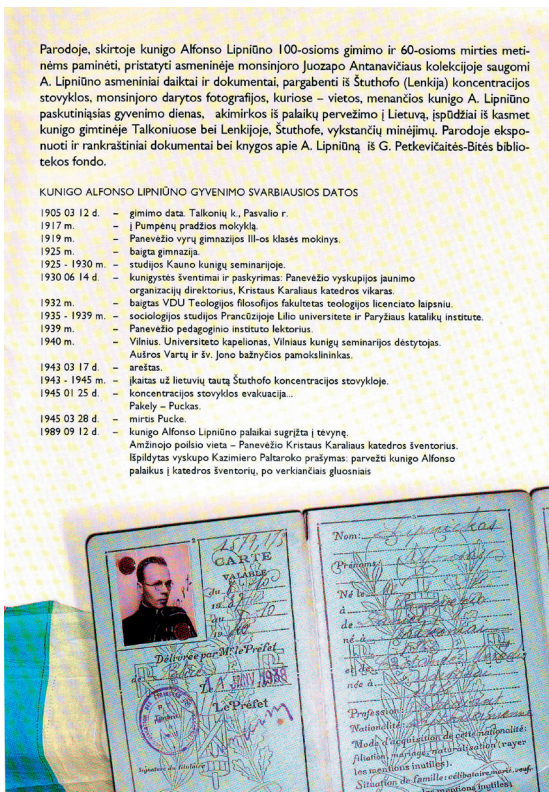
Sruoga. 1945 metų žiemos pabaigoje lagerį išblaškius ir išvarius karo keliais, kalinių kolona ėmė sirgti; Lipniūnas kalinius slaugė, užsikrėtė dėmėtąja šiltine ir pakeliui į Lietuvą mirė.

Kunigas Alfonsas Lipniūnas. Iš: Kunigui Alfonsui Lipniūnui – 100. Parodos bukletas. Nuo-
traukos iš monsinjoro Juozapo Antanavičiaus asmeninės kolekcijos. Panevėžio apskrities
Gabrielės Petkevičaitės-Bitės biblioteka, 2005.

Kiti autoritetai buvo sutikti universiteto auditorijose. Studentai klausėsi Mykolai-
čio-Putino, Sruogos, Levo Karsavino, Vosylius Sezemano paskaitų, būrėsi į Sruogos
ir Putino seminarus. Tai graži ir svarbi bendrystė. Telkimaši į kūrybingas grupes
skatino visuotinai sklandanti mintis, kaip tauta turėtų laikytis epochų griūties laiku.
Mažos tautos stiprybė – kūrybos jėga, dvasios atsparumas, sąmoningas pasirinkimas
kiekvieniu atveju. Keliamas saviugdos tikslas – susitelkti, puoselėti vidinį gyvenimą
ir šitaip brandinti asmenybę. Putino ir Sruogos seminarai universitete buvo tokio
susitelkimo pavyzdžiai.

Zaborskaitė prisimena, jog Putino laikysena rodė, kad kūryba yra esmingiausia
ir svarbiausia tautos gyvenimo išraiška, o kūrybiškumas – žmogaus egzistencijos

aukščiausia forma. Putino seminaras vyko jo bute. Putinas globojo katalikiškos pasaulėvokos studentų draugiją „Šatrija“. Jai priklausė Indriliūnas, Krivickas, Bradūnas, Nagys. Jaunajai kartai rūpėjo ne griežtos katalikybės apeigos, o asmenišką santykį su Dievu. Monsinjoras Vasiliauskas sako: „Jei jūs manęs paklausite, koks gi buvo pagrindinis jų nusiteikimas Dievo atžvilgiu, <...> geriausiai nusako šie F. Dostojevskio žodžiai: „Aš labai noriu tikėti ir man labai sunku tikėti“ (Vasiliauskas, *Sietynas*, VII). Labai svarbu atrodė žmogaus sąmoningumas ir sąmoningas santykis su Dievu. „Šatrijos“ nariai katalikybę laikė Europos kultūros pagrindu.

Sruogos seminaras vienijo liberalesnius, moderniškesnius teatro žmones ir puoselėjo dar Kauno universitete gimusią tradiciją. Jį lankė daugelis tų pačių studentų, kurie dalyvaudavo ir Putino globojamose popietėse. „Buvo stropiai sekamas anų metų labai intensyvus teatrinis gyvenimas, aptarinėjami ir recenzuojami spektakliai. Šių pokalbių ir skaitymų kulminacija būdavo Sruogos samprotavimai, pastabos ir apibendrinimai. Jis tuomet gyveno poetinio teatro idėja, apie ją kalbėdavo, jos šviesoje vertindavo teatro reiškinius – spektaklius, režisūrą, aktorius. Jis neigiamai žiūrėjo į visokias natūralizmo apraiškas scenoje“ (Zaborskaitė, 196–200). Seminare buvo svarstoma: Henriko Ibseno „Nora“, Heinricho von Kleisto „Sukultas ašotis“, Vytauto Alanto pjesė, Rudolfo Blaumanio „Indranai“. Seminarui Sruoga pateikė ir savo dramą „Kazimieras Sapiega“, ją Krivickas sukritikavo; kai paskui buvo svarstoma Krivicko pjesė, ją sukritikavo Sruoga. Jis veikia savo kultūrinės patirties lauke, kurį sudaro: XX a. modernizmo autoritetai, jų mintys, vaizdiniai, sąvokos; jis mąsto iš šios patirties. Rašytojas stovi egzistencinės filosofijos pradininkų (Kierkegaardo, Nietzsche'ės, iš dalies ir Ortegos y Gasseto) pozicijose, o jaunoji karta – jau aktualiųjų egzistencinės filosofijos autorių pozicijoje; bet mokytojas ir mokiniai susikalba.

Zaborskaitės (Zaborskaitė, *Sietynas*, VII) nuomone, šios kartos kūryba atvirai nesusijusi su konkrečia politine ir istorine tautos būtimi. Sąsaja nėra atvirai deklaruojama. Bet ji yra. Svarbu kūrybiškas buvimas tautoje, kūrybiškas išipareigojimas tautai. Šitai paliudijo daugelio tos kartos žmonių asmeninis likimas.

Literatūra

- Bradūnas Kazys, *Sutelktinė, I dalis*, Vilnius: Aidai, 2001
Nyka-Niliūnas Alfonsas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, Vilnius: Baltos lankos, 2002
Sietynas, VII, Vilnius, 1989 (Vanda Zaborskaitė, Pranutė Aukštikalnytė-Jokimaitienė, Juozas Tumelis, Kazimieras Vasiliauskas)
Zaborskaitė Vanda, *Tarp istorijos ir dabarties. Literatūra, atsiminimai, publicistika*, Vilnius: Tyto alba, 2002

TEMOS

- Kartos intelektualinis pasirengimas
- Egzistencinės filosofijos idėjos
- Egzistencinės filosofijos aktualinimas

Plataus žvilgsnio jaunoji karta mokosi iš filosofų Stasio Šalkauskio, Antano Maceinos, iš naujausių filosofinių idėjų. Interesų lauko centre atsiranda aktualioji filosofija. Zaborskaitė (*Sietynas*, VII) prisimena, kad visiems jiems įspūdį padarė 1939 metais *Židinyje* išspausdintas Juozo Girniaus straipsnis apie Martiną Heideggerį ir Karlą Jaspersą; egzistencinė filosofija tapo bendra jaunimo, studentų dvasine savastimi. Ypač į filosofiją linko Mačernis, Indriliūnas. Jaunoji karta ir krikščionybę, katalikybę interpretuoja šiame filosofinių idėjų lauke. Idėjoms plisti buvo parengta dirva, sukurtas intelektualinis autoritetų, idėjų, temų, įvaizdžių laukas; filosofai Šalkauskis, Sezemanas, Maceina, teologas Pranas Kuraitis kėlė individo egzistencijos problemas, analizavo kultūrologinius, antropologinius, sociologinius, teologinius klausimus (Europos krizė, civilizacijos tamsioji pusė, krikščionybės silpimas, katastrofos nuojauta); jų mintys turėjo platų atbalsį visuomenėje. Motiejus Miškinis parašo studiją „Dvasinis Dostojevskio pavidalas“ (išspausdina knygoje *Didžiųjų rašytojų siluetai*, 1936) ir ypač didelio atgarsio sulaukia iš jaunosios kartos. Sezemanas, susipažinęs su Heideggerio veikalu „Būtis ir laikas“ (1927) parašo studiją *Laikas, kultūra, kūnas* (išspausdinta: *Mokykla ir gyvenimas*, 1933, nr. 4, 5, 6–7, 8–9, 10, 11, 12). Ignas Skrupskelis apmąsto civilizacijos problemiškuosius aspektus, seka Nikolajum Berdiajevu: „Teisingai Berdiajevas kalbėjo – mes gyvename beprotybės pasaulyje, žmonės tikrai nepastebi, kad jie yra beprotybės vergai. Nukrikščionėjimas vedė į nežmoniškumą, o nežmoniškumas į beprotybę“ (Skrupskelis, „Tarp jubiliejų ir pavojų“, *Židynys*, 1939, nr. 1).

Ore sklandė aktuali egzistencinės filosofijos idėjų interpretacija (būtent interpretacija), šios idėjos buvo svarbios kaip visi madingi reiškiniai. Besiformuojančios egzistencinės filosofijos idėjas sistemiškiausiai perteikė filosofai Juozas Girnius, Antanas Maceina. Maceina apmąstė civilizacijos pozityviąją ir negatyviąją pusę, interpretavo Nietzsche'ės, rusų filosofų – Berdiajevo, Vladimiro Solovjovo – mintis; studentams vedė Rilke'ės seminarus. Girnius nuo ketvirtojo dešimtmečio pabaigos periodikoje pristato Heideggerio, Jasperso egzistencinės filosofijos aspektus. 1939 metais Katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavime filosofijos ir psichologijos sekcijoje

Kuraitis skaito pranešimą „Tauta ir jos filosofija“, Girnius – „Egzistencinė filosofija ir ateities filosofiniai rūpesčiai“ (*Židinys*, 1939, nr. 5–6). Pranešimo pagrindu rašytame straipsnyje Girnius pristato egzistencinės filosofijos pradininkus (Kierkegaardą ir Nietzsche'ę): „Kierkegardas ir Ničė – du vieniši mąstytojai, aistringai susirūpinę jų savotiškumo, nepalyginamai individualios asmenybės išsaugojimu. Abu jie negalėjo pakelti idealistinės visuotybės nuotaikos. Abiejų rūpestis eina į žmogų kaip jį patį. Ir abiem žmogus yra jis pats, kiek jis tiesiai nėra tik visuotybės reiškėjas, bet jis nėra tik vienas „žmogaus apskritai“ atsitikimas, o – išimtina, niekada vėl nepakartojama ir niekieno nepakeičiama egzistencija.“

Girnius atskiria klasikinės idealistinės filosofijos visuotybės ir egzistencinės filosofijos individualybės paradigmas (pirmajai rūpėjęs grynasis pažinimas, antrajai – pažinimas kaip asmeninis apsisprendimas; pirmajai – visuotinybė, o antrajai – individualybė; pirmajai – antlaikybė, antrajai – laiko filosofija). Jis pristato Heideggerio egzistencijos mąstymo taškus (žmogaus egzistencija kaip pirminė būties tiesos vieta, žmogaus laikiškumas, *gyvenimas myriop*, baimė) bei dėmesio lauką – būties atsiskleidimą: Heideggeriui pirminis daiktų pažinimo būdas esąs jų vartojimas, t. y. egzistencinis jų atsiskleidimas; o žmogiškasis būties atsiskleidimas drauge yra ir pačios būties kūrimas. Baimė žmogui leidžia suvokti, kad jis egzistuoja kaip baigtinė būtybė. Kol žmogus egzistuoja, vis dar neišsemtos visos jo būties galimybės, jam tebeprklauso „dar ne“. Todėl mirtis žmogui nėra svetima priešiška jėga, nutraukianti jo egzistenciją, o tik dar viena jo paties žmogiškosios egzistencijos galimybė. Žmogus miršta visą laiką – kol gyvena; žmogiškoji egzistencija ne laike vyksta, ji pati yra laikas. Pasak Girniaus, Heideggeriui tikroji mirties baimės prasmė – atskleisti žmogui jo tikrąją asmeninę egzistenciją.

Jaspersą Girnius pristato keliais aspektais: pateikia jo *ribinių situacijų* (meilė, mirtis, kančia) ir *aukštųjų akimirkų* bei laisvės sampratą, patirtinės tikrovės, kaip egzistencijos šifro, supratimą. Jasperso ribinių situacijų teorija parodanti žmogaus esminį istoriškumą ir laikiškumą, tai, kad visas žmogiškas buvimas yra situacinis, kad vieną situaciją palikti reiškia tuoj pereiti į kitą: „<...> aš niekada negaliu palikti situacijos apskritai, aš negaliu gyventi be skausmo ir kovos, aš neišvengiamai prisiimu kaltę, aš turiu mirti.“ Ribinės situacijos yra nepakeičiamos. Svarbus esąs Jasperso mąstymas apie mirtį (kaip ribinę situaciją) ir amžinybę; jis teigias, kad amžinybė nėra už laiko: „<...> amžini yra patys aukštieji akimirksniai, kuriuose žmogus yra jis pats.“ Kita svarbi ribinė situacija yra kančia. Ji neturi būti suprantama kaip atsitiktinis reiškinys – „ji neišvengiamai lydi visą laisvos egzistencijos reiškimąsi“. Mirtis ir kančia yra ribinės situacijos, kurios žmogų apsprendžia be jo valios, o kova ir kaltė – kuriose pats dalyvauja: „<...> kova yra visur ir visada <...>. Ir meilė negali būti kartą visam laikui

laimėta. Niekada ji nevirsta nuosavybe. Patirtiniame gyvenime niekas aukštesnio negali būti pastoviai iškovota, o viskas tenka saugoti kasdieninėje kovoje.“ Ir kaltė nuolat lydi žmogaus gyvenimą. Jasperso laisvės sampratą Girnius formuluoja taip: „< ... > laisva žmogiškoji egzistencija patirtinėje tikrovėje gali reikštis tik vis žlungančiomis apraiškomis. Nėra laisvės be patirtinės tikrovės, bet patirtinė tikrovė, kaip tokia, nėra laisvė.“ Girnius pabrėžia egzistencinės filosofijos, kaip labai gyvenimiškos filosofijos, savitumą, kalba apie jos taikymą dabarties žmogaus apsisprendimams:

„Egzistencinei filosofijai svetimi reliatyvistiniai nusiteikimai. Ji gyvena herojistine nuotaika. Žmogus turi likti ištikimas pats sau, jei ir visa vertinga žlunga ir pastoviausia yra tai, kas mažiausia ko verta. Ne pasisekimas, o pačiam sau ištikimybė, net savo sudužimui ribinėse situacijose. Ne užmerkimas akių prieš viso sudužimą ribinėse situacijose, bet šalta joms atvirybė.“

Galima numanyti, kad šitoks egzistencinės filosofijos pristatymas tampa jaunosios kartos pasaulėvokos horizontu. Egzistencinės filosofijos pagrindu Girnius tarsi moko jaunąją kartą praktinės laikysenos. Straipsnyje „Žmogiškosios kančios prasmė“ (*Židinys*, 1940, nr. 2) jis aiškina:

„Kančios svarstymai nepopuliarūs ir tačiau reikšmingi. Bėgdami nuo kančios klausimo, tariant „užsimiršdami“, mes drauge bėgame ir slepiamės nuo mūsų pačių, mūsų pačių dalios. Kančia yra žmogiškos egzistencijos uždavinys. Žmogus yra tiek vertas, kiek jis yra priaugęs ir net praaugęs kančią, kiek jis pajėgia išverti jos nepalaužtas ir likti ištikimas savo žmogiškajam aukštumui.“

Katastrofos išgyvenimuose egzistencinė filosofija pristatoma kaip stiprinanti pasiryžimą, apsisprendimą. Straipsnyje „Dabarties mąstymo herojinė nuotaika“ (*Į laisvę*, 1941, nr. 231) Girnius teigia, kad pats šis laikas (neužtikrintumas dėl ateities, gyvenimo techninimas, civilizacijos žlugimo grėsmė, katastrofos nuojauta) gaivina egzistencinį mąstymą ir ugdo herojinę nuotaiką: „[N]eužmerkiame akių prieš žmogiškosios tikrovės tamsiąsias puses, bet ir nesiskundžiame jomis. Imame gyvenimą tokį, koks jis yra: aiškiai, nesidangstydami, regime niekada nenuveikiamą mūsų baigtinybę bei niekada neperžengsimas ribas ir vis dėlto ryžtamės kietai kovoti dėl mūsų egzistencijos – gyventi, nežiūrint nieko.“ Ir priduria: „< ... > tai herojinė žmogiškajai baigtinybei atvirybė: ne bėgti šalin ir slėptis nuo mirties ir kančios ir kitų žmogiškąją baigtinybę išreiškiančių situacijų, bet jas atvirai sutikti, ryžtingai priimti ir [kartu] jų grėsmę nuveikti.“

Egzistencinę filosofiją Girnius laiko šių nusiteikimų apraiška, asmens ir mažos tautos „veikimo“ būdu – moko stiprybės totalitarinių režimų apsuptyje, į juos beveik savo atspara ir lygiuojantis. Jo nuomone, herojinė egzistencinės filosofijos nuotaika tinka esamajam laikui, išreiškia gyvenimą ir vadovauja gyvenimui (Juozas Girnius,

„Dabarties nuotaika ir ateities mintis“, *I laisvę*, 1942, nr. 267), bet mums ji dar svetima, nesame jos įsisąmoninę, tik pasidavę savo nuotaikomis. Bet nuotaika – realistinė ir herojinė: „[n]ebetikime visomis idealinėmis žmogaus, amžinos taikos bei begalinės pažangos konstrukcijomis – rojų ideologijomis, ir tačiau kietai tikime gyvenimu ir žmogumi; nebesirūpiname, kaip kovos, kančios bei mirties išvengti, bet kaip jas sutikti ir jose išsaugoti mūsų žmogiškąją didybę, tegu ir baigtinę.“

Juozas Girnius karo metais studijavo Vokietijoje ir klausėsi Heideggerio paskaitų; Lietuvoje per savo seminarą dėstė naujausias filosofines idėjas, jas aktualino, taikė gyvenamajam laikui. Straipsniuose jis mąsto, kaip ši filosofija dera mūsų laikais ir koks apskritai jos uždavinys. Jo nuomone, uždavinys – vadovauti asmens gyvenimui. Esą šis laiko momentas, karo situacija, tarsi priartina prie žmogaus egzistencinę filosofiją, daro ją akivaizdžią ir suprantamą. Nuotaikomis, emocijomis, bendru šio momento pajautimu asmuo, visuomenė gręžiasi į egzistencinę filosofiją kaip į žmogų grūdinančią filosofinę mintį. Kitaip pasakius, Girniaus publikacijos nukreiptos į reiškinio aktualumą katastrofos akivaizdoje. Girnius egzistencinės filosofijos teiginius pritaiko savo laikui – asmens laikysenai ugdyti, tautos atsparumui skatinti. Egzistencinėje filosofijoje jis akcentuoja žmogiškosios laikysenos tvirtumą, skatina nevengti pačių sunkiausių situacijų, jas išverti, jas spręsti, būti atviriems visai savo būčiai, visiems patyrimams, įsipareigoti ir būti ištikimiems sau pačiam net ir žlugimo akimirka. Šis egzistencinės filosofijos aktualinimas ir savita interpretacija savitai nušviečia vyresniosios kartos rašytojų darbus ir užaugina jaunąją kartą.

TEMOS

- Santykis su neoromantizmu
 - Santykis su egzistencinės filosofijos idėjomis. Valingo žmogaus siluetas
 - Gyvenimo programų kontūrai (žemės, namų, išėjimo – grįžimo, pažinimo tema)
 - Mąstymas vaizdu, pasakojimas. Vizijos poetika, sąvokos, simboliai.
 - Laisvosios eilės, ciklai
-

Per aptariamą laikotarpį jaunoji karta subrendo, parengė pirmuosius rinkinius (Bradūnas, Eugenijus Matuzevičius, Leonas Švedas, Mačernis, Nyka-Niliūnas; tik mažai kurie spėjo išleisti). Neoromantikų tradiciją tęsia Bradūnas ir Matuzevičius, jie laikosi ketureilio formos, mąsto iš „mažo žmogaus“ pozicijų, ryškina kamerinio pasaulio, savos gyvenamosios erdvės grožį ir vertę, grindžia eilėraščių jausmu. Kiti jaunieji labiau siekia sąsajų su minties kontekstais. Anot Kubiliaus, jaunųjų poetų pirmuosiuose kūriniuose matyti intelektualumo pastanga, „filosofinis mąstymo būdas“ (*Sietynas*, VII). Anot Zaborskaitės, jaunoji karta juto savo naujumą (*Sietynas*, VII). Jis matomas naujų idėjų klode, kuris sietinas su egzistencinės filosofijos lauku. Kitas naujumo aspektas yra pakitusi poetika.

Dar 1937–1938 metais, tik gresiant katastrofai, literatūroje atkreiptas dėmesys į valingą žmogų, pasirinkusį vienvetę savo brendimui, savęs auginimui. Susiskaldžiusi, silpną, civilizacijos sužlugdytą AŠ ima keisti save kuriantis, stiprus žmogus, ieškanti savo kelio ir gyvenimo prasmės asmenybė. Kančios mąstymas svarbus saviugdai: žmogus vertas tiek, kiek sugeba išverti dvasios kančią jos nepalaužtas ir likti ištikimas savo žmogiškajam aukštumui. Šiame kontekste atpažintume Mačernio mąstytas „aukštąsias akimirkas“ kaip filosofų minčių parafrazes.

Stipraus žmogaus laikysena matyti ir Broniaus Krivicko eseistikoje. Svarbiausiu šio meto kūriniu laikytina esė „Mes esame kalnai“. Tai programinis kartos tekstas, impulsų gavęs iš Nietzsche'ės kūrinio *Štai taip Zaratustra kalbėjo* (kalnų vaizdinys, savęs auginimo idėja, gebėjimas atlaikyti audras). Kalbėtojas telkia tuos, kurie nebijo viršūnių, kalba MES vardu. MES – ne masė, minia, o individualiai išipareigojusių, susitelkusių bendrija. Krivickas kalba apie pasirinkimą kaip pagrindinę individo egzistencinę situaciją.

„Mes esame kalnai

Mes esame kalnai. Esame aukštieji kalnai. Mūsų viršūnės kaip aštrūs bokštai baltuoja virš debesų, kurie laižo mūsų šlaitus ir glausdamiesi prie uolų šliaužia mūsų papėdėmis.

Mes esame kalnai. Mes esame nykieji kalnai. Keleivių žingsniai mūsų nepasiekia. Vasarų džiaugsmas iki mūsų neatplaukia. Žalieji miškai mirė mūsų snieguose. Sravūs upeliai sustingo į ledą, ir jų sidabrinis skambėjimas virto tyla.

Mes esame kalnai. Mes esame vienišieji kalnai. Mes negalim susisiekti savo viršūnėmis, nes mus skiria tamsios bedugnės ir šalta vienuma.

Mes esame kalnai. Dieną ties mūsų viršūnėmis kaip ugninė aureolė spindi saulė, kurios niekada netemdo debesys. Naktį žėri didelės žvaigždės kaip sunkūs brangakmeniai mūsų karūnose.

Mes esame kalnai. Mes esame tvirtieji kalnai. Mus plėšo pačios didžiausios žemės vėtros. Mūsų krūtinės stovi nuogos prieš jas, ir nėra pasaulyje daiktų, kurie pasiektų mus nuo jų uždengti.

Mes esame kalnai. Mes esame aukštieji kalnai, nykieji, vienišieji, tvirtieji kalnai.“

Minėtinas ir diplominis darbas „Jono Aleksandriškio-Aiščio idėjų pasaulis“, spausdintas *Kūrybos* žurnale, padėjęs pagrindus Aiščio lyrikos interpretacijoms. Krivickas Aiščio poeziją susieja su lietuvių lyrikos raida, Europos literatūra; taip pat aptaria pasaulėvaizdžio dominantes, poetinius motyvus (liūdesys, pažeidimas, skausmas, gyvenimo trapumas), žvelgdamas į juos egzistencinės filosofijos požiūriu.

Kritikai šią kartą pripažįsta buvus gerai pasirengusią kultūros darbui (Kubilius, Virginija Balsevičiūtė). Jaunieji poetai siekia ne tiek „nešti“ Europos moderniąją kultūrą į Lietuvą (tai entuziastingai atliko antrojo ir trečiojo dešimtmečio modernistai), o toje kultūroje būti iš esmės, ryškinti jos pagrindus (antiką ir krikščionybę), suvokti jos esmę. Kubilius teigia, kad svarbiausias šios kartos pasirengimo kultūriniam darbui rodiklis – „absorbuota europinė kultūra, jos gilus sugėrimas į save“ (*Sietynas*, VII); taip pat kultūrinis angažavimasis, sąmoninga kultūrinė laikysena. „Jie buvo pasiryžę sukurti laisvos tautos vertą europinio lygio kultūrą. Ši karta aiškiai suprato, jog be dvasinių vertybių netvirti senelių iškovotos nepriklausomybės ir tėvų sukurtos ekonominės gerovės pamatai“ (Virginijus Gasiliūnas, *Sietynas*, VII). Mąščiusieji apie šią kartą pabrėžia, kad ši karta mokėsi kalbų (Nyka-Niliūnas – prancūzų ir vokiečių, Mačernis – anglų, Nagys – vokiečių), daug skaitė, per šias kalbas priartėjo prie kitų tautų literatūros, patyrė jų įtaką (Nagys: „Mes orientavomės į Vakarų plačiąją prasmę“; Bradūnas: „Mus vienodai domino ir Rilke, ir E. Po“). Jų dienoraščiuose, laiškuose, poezijoje užfiksuotas santykis su knyga, raštu, knygoje pasakyta mintimi. Kultūra pažįstama ne tik iš namie įprastų ritualų (kaip prigimtinė kultūra), bet ir iš knygų.

Šiai kartai svarbūs didieji Europos kūrėjai ir kūriniai, atveriantys esmingiausius dviejų tūkstantmečių Europos istorijoje klausimus (*Sietynas*, VII).

Iš skaitomų didžiųjų rašytojų (Dostojevskis, Nietzsche, Oskaras Milašius, Maurice`as Maeterlincas, Charles`is Baudelaire`as) kūrybos formuojama menininkų programa. Jaunoji kūrėjų karta atidžiai seka XX a. pirmosios pusės modernizacijos žingsnius, atsiriboja nuo tradicinės išpažintinės lyrikos (noro dainuoti apie kamerinį asmenišką pasaulį ir niuansuotus jausmus). Juos traukia vaizdų tariamybė, sapnai, regėjimai, juose slypinti grožio ir baisumo, žlugimo sintezė (Nietzsche`ės, Georgo Traklio poezijos paradigma). Tai, kas vos nujaušta neoromantikų kūryboje, visa jėga iškyla jaunosios kartos kūriniuose. Ir Mačernio, ir Nykos-Niliūno (iš dalies ir Krivicko) poezijoje regėjimai siejasi, kartojasi įvairiais variantais, tampa vidinio intelektualinio gyvenimo ženklais.

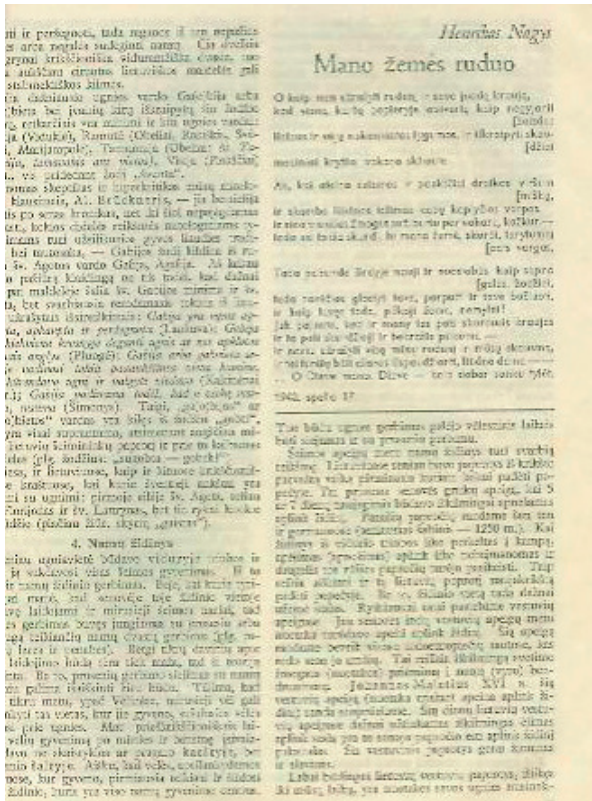
Girnius straipsnyje „Poezija ir filosofija“ (*Į laisvę*, 1942, nr. 279) sako, kad filosofija ir poezija „eina į viena: ne į atskiras būtybių pasaulio sritis (kaip atskirieji mokslai), o į pačią būties visumą <...>. Ta būties šviesa, kuria poezija peršviečia savo dainuojamąjį konkretų smilgos, žvaigždžių, pavasario ir rudens, meilės ir mirties pasaulį, laimima ne kitur, kaip filosofiniame būties ir žmogiškosios egzistencijos prasmės išsiaiškinime. Kiekviena poezija, kuri nėra šio pagrindinio apsisprendimo nušviečiama, lieka tuščias žodžių žaismas, stokojas vidinės rimties ir gelmės“. Kitaip tariant, Girnius kalba apie poezijai būtiną pasaulėžiūros matmenį, būtinybę išreikšti žmogaus egzistencijos rūpestį. Šiems dalykams programiškai įsipareigoja Mačernis, Krivickas, Nyka-Niliūnas. Kita vertus, Girnius mato poezijos ir filosofijos svarbiausią skirtumą: filosofijai svarbios sąvokos, poezijai – vaizdai. Dar vienu jaunųjų kūrybinės programos punktu tampa reikalavimas mąstyti vaizdais; būtent vaizdais, o ne abstrakčiomis sąvokomis.

Nagio eilėraštis „Vasaros naktis“ kyla iš netradicinių lietuvių poezijai regėjimų:

Sidabro tvenkiny pabudo keistos gėlės:
lėtai praviro dideli balti žiedai
ir suposi viršuj gelmės, kaip vėlų
rugpjūčio vakarą sušvitusių aukštai,
juodam danguj, pavargusių didžiulių žvaigždžių
šalti, lediniai atspindžiai.

Jos suposi visai visai lėtai... jos žaidė
Sidabro tvenkiny viršum juodos gelmės...
Per taures ritosi lašai, kaip žvaigždės,
Ir per lapus vanduo, kaip tolima giesmė.

Aš nežinau, šiandieną kas aidėjo: galbūt vanduo,
Galbūt ruggiųčio žvaigždės erdvėje.
Arba galbūt žmogus, iš lygumų atėjęs,
Nustebintas keistų žiedų tvenkinyje
Ir liūdintis, kad tuoj ateis ruduo
Ir visa mirs, galbūt jįsai stovėjo
Kur nors juodam šakų šešelyje
Ir verkė mirusios dienos

Henrikas Nagys. *Mano žemės ruduo*. Iš: *Kūryba*, nr. 1, p. 49.

Čia nerasime įprasto atpažįstamo kraštovaizdžio. Atvirksičiai, rasime puošnias, pasakiškas, keistai išdidintas detales, mažų elementų ir kosmoso jungtį, baltos ir juodos (grafikos) spalvų kontrastą, svarbų egzistencijos vaizdiniam mąstymui.

Poetai kuria eilėraščių ciklus, kuriuose formuluoja egzistencijos prasmės klausimą ir savo gyvenimo programą. Sumanymu panašūs trys kūriniai: Nagio penkių eilėraščių

MANO ŽEMĖS PAVEIKSLAI

HENRIKAS NAGYS

Užrašai

Šiu naktį sapnavau: visą širdimė per lygumas —
ir maty regis dary lengva, jausia vėradim.
ir man žygat — jaudis šaip maktis...
— ju žužiančius smogimus kilidilijai trobeliū,
tėmė: mian varpėm sudebėdė ir baltū...

Tada tu pulkėi man ranka ir jausėi teliui —
ir jopėm man ir kito mėsė širdyje.
suošim (kūm) mūdū, oscigėmū būvėmū,
tarmū mūdū mūdūmū, kilidilijai panymanū...
ir graūm, dielėis dangis priėjėmū jas,
ir dielėi žepomėmūmū žužėdėmū, —
ir bary dang žužėdėi ir puošėi kūm žemėi:
mūšėmū, pilnėmū kaimamū ir kilidilijai smogėmū...

Žiūrė: kolia žužiū ir ir pėlū. — Per tarū vėdų afėmū poyemū.

Įvairūs —

Kaip dielėi, baltū sūduos žužėdėi
plėmėdė dēbėmū sūduosūmū dangėmū —
ir ju kilidilijai sūduosūmū lygumamū.
Kaip dielėi, baltū tarūmū ir kilidilijai
baltū, žužėmū, žužėmū būrėmū, ir lengvū
sūduosūmū palydū jūm baltūmū būkėmū...

Ir šiu plėmū, jausū ir nelėmėmūmū gėmū
poykėmū dar silpūmū — kaip pėkėmū — vėjū
ir jausū kilidilijai sūduosūmū... Tada palydėmū kilidilijai ir sūduosūmū
per lygumas, ir gėmū žužėmūmū smogūmū ir dielėmū
kilidilijai sūduosūmū plėmūmū sūduosūmū
ir per palydėmūmū bary sūduosūmū
Būt sūduosūmū sūduosūmū... Ir kėmū
sūduosūmū sūduosūmū sūduosūmū vėjū sūduosūmū,
depmūmū ir šiu tarū sūduosūmū ir mūšėi sūduosūmū.

Ir šiesiogėdėi mūmū ir šiu arimūmū kilidilijai,
mūšėi, ir jausūmū sūduosūmūmū, ir arimūmū sūduosūmū
ir mūšėi sūduosūmūmū sūduosūmūmū, sūduosūmūmū gėmū.
Šuigū sūduosūmūmū ir Priedėmūmūmū sūduosūmūmū, ir sūduosūmūmū
Aš, taip! ir mūšėi, kaip per lygumas kilidilijai sūduosūmū
sūduosūmūmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū jūm ir plėmūmū,
ir sūduosūmūmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū.

Henrikas Nagys. *Mano žemės paveikslai*. Iš: *Kūryba*, nr. 4, p. 207–208.

—

Ji dēbėmū sūduosūmūmū sūduosūmū
sūduosūmūmū sūduosūmūmū, pridėmūmūmū dēbėmū sūduosūmū
kaip sūduosūmūmū jūmū, jausū jausū dēbėmūmū barymū —
kaip sūduosūmūmū jūm tarū kilidilijai sūduosūmūmū.

Ir bity dēbėmūmū poykėmū sūduosūmū —
ir poykėmūmū poykėmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū —
Bet jausū ir šiu sūduosūmūmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū
sūduosūmūmūmū ir sūduosūmūmū sūduosūmūmū — sūduosūmū, sūduosūmūmū...

O kaip sūduosūmūmū sūduosūmūmū! Tū kilidilijai sūduosūmūmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū
ir sūduosūmūmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū.
Ir sūduosūmūmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū
sūduosūmūmūmū ir sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmū sūduosūmūmū
sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū jūm sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū...
sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū ir sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū,
ir kilidilijai sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū.

Tada ir sūduosūmūmū sūduosūmūmū,
sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū,
sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū.

Bet jausū ir šiu sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū
ir sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū.

—

Sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū
sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū
ir sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū
ir sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū
sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū
kaip sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū — sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū.

Vėmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū —
ir sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū —
sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū —
sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū —
ir sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū,
bet sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū sūduosūmūmūmū —

ciklas „Mano žemės paveikslai“, Nykos-Niliūno septynių dalių „Pavasario simfonija“, Mačernio septynių dalių „Vizijos“. Nagio eilėraščių cikle „Mano žemės paveikslai“ kuriamas keliasluoksnis regėjimas iš tikrovės, pasakų, vokiečių romantikų kūrybos: „Šią naktį sapnavau: mes skridome per lygumas – / ir mūsų rogės buvo lengvo juodo medžio, / ir mūsų žirgas – juodas kaip naktis... / Per žvilgančius sniegynus klaidžiojo trobelės / tartum miškų varpeliai sidabriniai ir balti“, – Nagys, 21). Kuriamas svajonių ir klajonių šaukiamas žmogus, savo krašto lygumose matantis susigūžusias skurdžias trobeles; pamažu skurdžios buities vaizdas virsta regėjimu, tampa pasakos, svajonių vaizdu:

<...> Ir keturi
seni sparnai užsnūdusio malūno vėjo sukury
dejuodami iš lėto ima suktis ir mirgėt saulėteky...

Ir šviesiaplaukė moteris iš tolo artinas keliu –
auksinė jos galva tai suliepsnoja, tai užgęsta saulėj –
ji rankoj neša puokštę mėlynų mažų gėlių.
Staiga sustoja ji. Prisidengia akis. Ją šaukė?
Ak taip! Ji mato, kaip per lygumas klampiu keliu
žmogus ateina: vėjas taršo rūbus jam ir plaukus,
ir akyse jo atsispindi skrendantis pavasario dangus.

Klajūnai keliauja kartu su vėju per lygumas, išžiūri į gimtinės aplinką, namus (ir buitiškus, ir pasakiškus) supranta, kad vis tiek vieną kartą sugrįš namo.

Mačernio „Vizijų“ stipri lyrinio subjekto vaizduotė ir prieštaringi minties posūkiai formuoja archajinį namų vaizdą, saugantį būties esmės, žemdirbių egzistencijos prasmės. Namų vaizdas tampa pagrindine atrama nežinios, nerimo, savos egzistencijos įprasminimo klausimų varginamam individui. Iš namų būties apmąstymo kyla kalbančiojo savivoka, savos užduoties supratimas. Poetinio vyksmo pagrindas yra minties rutuliojimas vaizdu, jo prasmės plėtotė. Vaizdas tampa sąvoka (namai, žemė, gentis).

Dar kitokia programa kuriama Nykos-Niliūno eilėraščių cikle „Pavasario simfonija“. Pavasaris siejamas su žmogaus ir žemės gyvybinių galių atgimimo tema. Cikle pasitelkiami keli vaizdų klodai: dailė, literatūra, filosofija. Poetinėje vizijoje meno kūrinys (dažniausiai Sandro Botticelli'o paveikslas) tampa „matrica“, galimybe naujai interpretuoti kamerinio pasaulio siužetus. Vaizdas klojamas vienas ant kito, matomas vienas per kitą.

Kai drungno vėjo sukūrėti laukai pradėdavo virpėti
Ir upė šniokšti, lauždama ledus,
Tuomet pavasaris, balandžio Princas išdidus,
Nedrąsiai vėl statydavo ant kranto basą pėdą,
Ir žemė krūptelėdavo lyg moteris, ją gundančia ranka palietus;
Suošdavo aistringai susispaudę liepos,
O jis ten lig aušros po juodalksniais sėdėdavo,
Kartodamas aristokratiškų gėlių vardus.

Gamtos, žmogaus ir literatūrinių bei dailės personažų siluetai veikia vientisame poetiniame regėjime („Pilka lakštingala, / Dainavus kinų imperatoriui kadais, / Užlieja naktį nerimo nuodais, – / Ir sudreba jos tonų paliesta giria maištinga, / Ir mano tėvas vėl sapnuoja, kad jaunystė grįžta“) sukuria kultūrinio pasaulio, visų gyvenančiųjų būties vientisumo viziją.

Ši pasaulėvaizdžio savybė (viso ko sąsajumo matymas ir mąstymas) neabejotinai kilęs iš autentiško santykio su namais, bet, kita vertus, sustiprintas filosofinių heidegeriškos *būties* – *su* pagrindų. Nykos-Niliūno poezijos subjektas nejaučia atskirtumo nuo pasaulio daiktų, nuo artimos aplinkos, atvirksčiai, nuolat teigia, jaučia absoliutų, egzistenciškai svarbų susietumą su artimais daiktais (medžiais, namų rakandais, gyviais). Poetiškai plėtoja savo kraujo, namų „kraujo“, žemės „kraujo“ bendrumą.

Namų (tėvo, motinos, sesers, brolių) personažai yra svarbios figūros mąstyti būties mįsles. Iškeliami namų svarba, panašiai kaip ir Mačernio „Vizijose“. Išėjimo ir grįžimo motyvas (ar siužetas), atėjęs iš romantinės literatūros, Nykos-Niliūno poezijos pasaulėvaizdyje yra intelektualinių ir egzistencinių ieškojimų metafora. Ir ne tik. Cikle išėjimas, durų atvėrimas yra išėjimas iš namų į erotišką pavasario gamtą, klausymasis gamtos ir gyvybės šauksmo, kuris turi tiek daug kultūros siužetų ir formų.

Ilgai stovėjau ant palaikio upės liepto,
Apsvaigęs nešančia su savimi gamta;
Skambėjo kažkieno daina, vandens šniokštimo apsemta,
Ir šaukė balsas, nesulaukdamas, kad atsiliptų, –
Toks tyras, toks švelnus ir jaunas.
Smėly, po juodalksniais su pūvančiais lizdais
Gulėjo apneštas gelsvais žiedais
Žibuoklę įsikandęs girtas faunas.

„Pavasario simfonija“ turi dar vieną kultūrinį orientyrą – Oskaro Milašiaus literatūrinės „Simfonijos“ (pavyzdžiui, „Rugsėjo simfonija“ ir kt.).

Literatūra

Broniaus Krivicko raštai. Parengė Virginijus Gasiliūnas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 1999

Sietynas, V, VII, VIII, IX, X, 1989–1990, Vilnius

Nagys Henrikas, *Sakalų valanda*, Vilnius: Šviesa, 1996

Nyka-Niliūnas Alfonsas, *Būties erozija*, Vilnius: Vaga, 1989

TEMOS

- Savo šaknų ieškojimas (laiškai, straipsniai)
 - „Vizijų“ poetinis pasaulis: figūrų prasmės plėtra
 - Sonetai: ieškančiojo klausimai, vaidmenys ir programa
 - Literatūrinės atmosferos: Oskaras Milašius, Raineris Maria Rilke
-

Mačernio poezija glaudžiai siejasi su literatūriniu ir filosofiniu kontekstu. Mačernio knygos *Po ūkanotu nežinios dangum* (1990) įvardiniame straipsnyje Kubilius pristato poeto interesų lauką (antika, Williamas Shakespeare'as, Francesco Petrarca, anglų poezija, Milašius, egzistencijos filosofija). Jo eilėse rasime XX a. pradžios Vakarų žmogaus silpnumą, nuovargį, skepsį, žinojimą – ir budėjimą ties savimi, siekį pažinti. Mačernio savitumas, kad jis susieja ir silpno pavargusio Vakarų civilizacijos žmogaus amplua, ir save auginančią, save brandinančią asmenybę. Jis susieja mūsų kultūroje atpažįstamas Nietzsche'ės ir Rilke'ės poezijos paradigmas: tai benamystės jausmas, vienišumas ir žmonių atskirtis, siekis subrandinti save iš vienatvės ir kančios patirčių, aristokratiška laikysena, bandymas sutaikyti dionisišką ir apolonišką gyvenimo sampratą, spręsti kūrėjo amžinybės klausimą. Filosofinį kontekstą sudaro egzistencinės filosofijos idėjos ir namų filosofinis įprasminimas.

Eilėraščių ciklas „Vizijos“ – jauno kūrybiško žmogaus, suvokusio savo pašaukimą, įsipareigojimas žemdirbių genčiai, jį išauginusiai ir savo kantrių darbu parodžiusiai svarbų gyvenimo prasmės variantą. Tą pačią programą galime rasti ir laiškuose. Juose lyg literatūriniame dienoraštyje, paraleliai su „Vizijomis“, surašomi kūrybiniai planai, abejonės; matyti, kaip skaitoma literatūra formuoja pagrindinius kūrybinius rūpesčius. Akcentuojamas vaikystės namų jaukumas, pirminės patirtys. Vaikystė siejama su patiklumu, jaukia aplinka, o jaunystė – su atvirumu pasauliui, neramybe, nežinojimu, ką turėtum veikti, kuo sekti ir vadovautis, su nuolat kylančiais klausimais. Namų vaizdiniam suteikiama svarbi reikšmė (tai genties buveinė). Raktiniai vizijų žodžiai: gentis, žemė, namai.

Vizija kuriama jutiminių potyrių komponavimo principu. Pirmoje vizijoje aprašomas panirimas į vaizduotę: dabartyje subjektas klausosi vakaro tylos ir žiūri į ugnį. Išgirsti savos širdies dūžiai pažadina prisiminimą apie jaukų vakarą namuose. Prisiminimas priešingas dabarties savijautai: dabartyje – nejaukus vidurnaktis, o praeityje, senolių namuose, – nepaprastai išpūdinga ir graži naktis. Tada pasaulis

jaustas vienaip, dabar jaučiamas kitaip. Kontrastas – šios vizijos principas; jis atskiria dabarties ir praeities turinį. Dabartyje patiriamą nejaukų vidunaktį ir aną jaukią, gražią vasaros audrą namie susieja tas pats ritmas: dabartyje klausomasi, kaip daužosi širdis, o išgirstama praetyje griaudžianti perkūnija... Šis vientisas ritmas (daužosi širdis – griaudžia perkūnija) yra ne vien turinio lygmens dalykas, bet ir komponavimo, vaizdinių jungimo būdas. Šiuo požiūriu svarbi būtų ir šviesulio izotopija: dabar kūrenamo židinio ugnis, paskui – prisiminimų vaizdiniai, kylą kaip pelkių švieselė, vėliau – saulė vaikystės namuose.

„Vizijų“ ciklas rodo, kaip jaunoji karta keičia išpažintinės lyrikos modelius. Jiems svarbu ne tiesmuka išpažintis, jausmų stiprumas, atvirumas, o mintis, perteikiama vaizdų siužetu. Mąstymas vaizdais simboliais, jų prasmės turtinimas yra poetinė šios kartos programa.

Ir „Vizijose“, ir „Sonetuose“ kartojasi ta pati situacija – pabudus vidunakty namie, klausomasi pasaulio tylos ir išgyvenamos savivokos akimirkos. Šios situacijos poetinė plėtotė itin svarbi kaip filosofinės idėjos vaizdijimas.

Vidunaktį dažnai
Aš pabundu,
Kada keistai, keistai
Visuos namuos tylu,

Ir aš nebežinau,
Kas daros su manim,
Bet man kaskart sunkiau
Tokiom naktim

Išspręst gyvybės ir mirties lygtis
Su begale nežinomųjų.
Veltui aš laukiu: niekas man nepasakys,

Atėjęs iš erdvių giliųjų,
Kodėl kas nors yra? Kodėl aš pats esu
Didžiausia paslaptis visatos slėpinių?

Eilėraščio tikrovė gana konkreti, atpažįstama: vidunaktį keliamas esmingas žmogui klausimas: kas aš esu, kas yra pasaulis, kuriame esu? Namai, žmogus – visa yra šiame pasaulyje, bet kodėl yra, kaip yra, ką reiškia tasai buvimas? Atsakymo

nerandama. Sonetas – forma, išreiškianti minties slinktį. Mačernio sonetas savitas, parašytas vos prisilaikant soneto reikalavimų, bet eilėraščio struktūra griežta. Ketureiliuose nusakoma aplinka ir subjekto būseną („nebežinau, kas daros su manim“), trieiliuose suformuluojamas neramybės turinys. *Gyvenimo ir mirties lygtis su begale nežinomųjų* – toks kiekvieno žmogaus gyvenimas. Niekas negali išspręsti žmogaus gyvenimo, tik jis pats; be jo paties niekas negali nugyventi už jį gyvenimo. Gyvenimo lygties akivaizdoje žmogus yra vienišas („veltui aš laukiu: niekas man nepasakys“). Mačernio poezijoje gyvenimo esmė akivaizdžiai susiejama su paslaptimi: minimos gilios erdvės, paslaptis, visatos slėpiniai („kodėl kas nors yra? Kodėl aš pats esu / Didžiausia paslaptis visatos slėpinių“).

Mačernio eilėraščio mintį turėtume susieti su egzistencinės filosofijos idėjomis. Klausimas „Kodėl kas nors yra? kodėl aš pats esu / Didžiausia paslaptis visatos slėpinių?“ yra Heideggerio klausimo „Kodėl yra kas nors, o ne niekas?“ parafrazė. Egzistencinio nerimo klausimai žmonijos istorijoje yra daug kartų iš naujo mąstyti; Heideggeris juos perima iš Gottfriedo Leibnizo ir mąsto toliau, išryškina *būties* ir *būtybės* santykį. Jo manymu, būtis yra pagrindas, kad būtybė iš viso būna. Tačiau pati būtis neatsiskleidžia niekaip kitaip, o tik būtybėje, kitaip tariant, būtis atsiveria tik kiekvieno žmogaus konkrečiu buvimu. Mintis apie žmogaus buvimo pasaulyje mįslę Mačerniui tampa esmingiausiu vidiniu išgyvenimu. Idėja „pasisavinama“, išgyvenama kaip sava. Kalbėtojas siekia priartėti prie savo buvimo šaknų – prie būties slėpinio. Heideggeris mano, kad būties situacijoje svarbus ne galutinis atsakymas, o pats klausimo kėlimas. Filosofijos esmė, anot jo, yra klausimas. Pabudimas iš miego Mačernio eilėraštyje atitinka pabudimą iš būties užsimiršimo, iš kasdienybės, pabudimą svarbiausiam savo gyvenimo rūpesčiui. Žodžiai *išbudimas*, *pabudimas* galėtų būti vieni iš svarbiųjų Mačernio kūrybos žodžių.

Dvyliktame rudens sonete („Savo sielą, alkaną kaip žvėrį“) kalbama apie niekuo nepasotinamą sielą, gyvenimo alkį; siela lyginama su plėšriu žvėrimi. Prisipažįstama, kad alkana siela maitinama geriausiais žemės vaisiais – kalbama apibendrinimais, nusakančiais įvairiausių žmogaus patirtį. Siela alkana, nepasotinama („Bet aš negaliu niekuo pasotinti, / Tos panteros, alkanos, laukinės“), puotautoja ir atgailaujanti vienuolė, vilkinti šiurkščią ašutinę. Labiausiai išplėtotas sielos – plėšrios panteros įvaizdis. Akcentuojamos ne tik plėšrumas. Metafora „kūno narve ji nervingai vaikšto“ primena ne tik panteros nelaisvę narve, bet ir sielos nelaisvę kūno narve. Ji kaip grobio trokšta amžinybės. Siela siekia būti nemirtinga ir laisva, kad, kai išsivaduos iš kūno narvo, galėtų <...> meilės šoky suktis su dievais kartu“. Abiejuose trieiliuose kalbama apie gebėjimą prilygti dievams nemirtingumu. Suprantama ir frazė *žemės vaisiai*; jie ne augalijos, o žemiškojo gyvenimo dovanos. *Kūno narvui* priešinama laisvė, o *žemės*

vaisiams – amžinybė. Šiais vaizdiniais išsakomas nepasisotinimas žemės „maistu“, žemišku likimu – laikinumu. Eilėraštis šiek tiek primena Rilke'ės eilėraščių „Pantera“.

Pantera

Botanikos sode, Paryžiuje

Ji iš akių paleido viską – virpa
nuvarginusi žvilgsnį vien tvora.
Lyg tūkstančiai jų – virbas veja virbą,
ir už virbų pasaulio jai nėra.

Sukimas elastingais žingsniais kantrų
mažiausią ratą savo gaivale –
kaip šokis koks jėgos aplinkui centrą,
kur stovi didelė kurčia valia.

Tik tarpais vokas virš lėlytės kyla
be garso. Vaizdas ima eit į ją,
nueinant visas kūnas baugiai tyla –
ir išsisklaido širdyje.*

Rilke'ės kūrinyje fiksuojamas pagautos panteros žvilgsnis, nuovargis žvilgsnyje (ji mato tik virbus). Panteros ėjimas ratu rodo ne tik jos nelaisvę, bet ir jėgą, valią. Pantera čia – žmogaus arba žmogaus sielos įvaizdis. Žvilgsniu bandoma apglėbti pasaulį, bet tam trukdo narvo virbai. Narvas gali būti suprantamas kaip kasdienybė, o ėjimas ratu – kaip pasmerktumas ir kartu kaip valia, kaip bandymas nugalėti uždarumą. Narvas – tai ir kūno narvas žmogau sielai, ir šiapusinis pasaulis, neleidžiantis pažvelgti Anapus.

Klausimas *Kas aš esu?* kartojamas ir kituose sonetuose. Devintame rudens sonete klausiama: kas esu tekančiame laike, kas yra mano AŠ esmė? Tryliktame, penkioliktame rudens sonetuose dvejojama tarp noro žinoti ir noro užsimiršti. Dvidešimt ketvirtame žiemos sonete „Būk, gyvenime, man neteisingas“ išsakomas skausmo, kančios, pralaimėjimo, žaizdų troškimas. Lygiuojantis į Jasperso idėjas trokštama kovos (*sūkurys nuolatinės kovos*), suvokiama, jog gyvenime nieko nėra visam laikui laimėta. Eilėraščiu sakoma: gyvenime, *būk neteisingas, bet būk didelis*. Tai gyvenimo programa, atitinkanti egzistencinės filosofijos lietuviškąją receptiją katastrofų metu.

* Reiner Maria Rilke. *Poezija*, V., 1999, p.167, vertė Jonas Juškaitis.

Būk, gyvenime, man neteisingas.
Būk versmė patyrimų karčių
Ir sunkių pralaimėjimų ringas,
Iš kurio grįžčiau pilnas žaizdų, –

Bet būk didelis ir vienkartinis,
Pažymėtas didžiųjų kančių, –
Skausmo platumos – mano tėvynė:
Jas išplėsk begalybėn, meldžiu!

Sūkury nuolatinės kovos
Niekada palankiai nešypsoki
Ir nuo laimės laikyki atokiai.

Man neduoki draugų, mylimos
Švelnumu jie mane pražudys –
Mirsiu aš, mirs kovos troškulys.

(Mačernis, 99)

Karališkumo, didelio, t. y. didingo, gyvenimo idėja paliečia visą kartą. Gyvenimas suvokiamas kaip nuolatinis budėjimas prie savęs, nuolatinė kova ir nuolatinis pralaimėjimas.

Mačernio sonetuose keliama ir savęs pažinimo programa. Į klausimą *Kas aš esu?*, siūloma daug atsakymų: aš esu karalius, alchemikas, asketas, Don Kichotas, Don Chuanas, vaiduoklis, Mikelandželo Dovydas, antžmogis. Sukuriama ir siekių programa: aš noriu, noriu pats patirti. Svarbiausia, noriu patirties, didelės, skaudžios, kuri užgrūdintų. Iš formulotės *noriu pats* dvidešimt devintame žiemos sonete „Neatimki, Dieve, iš manęs klydimo teisės“ išauga pagrindinė egzistencinės filosofijos išskleista žmogaus laikysena: pačiam patirti visa, kas skirta, ir išdidžiai tai pakelti.

L i t e r a t ū r a

Mačernis Vytautas, *Po ūkanotu nežinios dangum*, Vilnius: 1990

Balsevičiūtė Virginija, *Vytautas Mačernis ir jo karta*, Vilnius: 2001

Daujotytė Viktorija, „Eilėraščių, kaip trokštąs vandens“, *Metai*, 1990, Nr. 6

Daujotytė Viktorija, *Karalių gėlė iš Žemaitijos pelkių*, Vilnius: Dailės akademijos leidykla,

2006

- Girnius Juozas, „Žmogaus prasmės žemėje poezija“, *Žemė*, 1991
- Kruševičiūtė Aldona, „Vytauto Mačernio savikūros kelias“, *Naujasis židinys*, 1997, nr. 7/8, 84–88
- Nyka-Niliūnas Alfonsas, *Temos ir variacijos*, Vilnius: 1996, 105–124
- Tūtlytė Rita, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, 116–125
- Žukas Saulius, „Bet man atrodo, esam dviese...“, *Veidai*, Vilnius, 1986

Apibendrinimas

Kaip suprantame, literatūra nėra vien tekstai, už jų matome literatūrinį gyvenimą: įvykius, renginius, spaudos reikalus; matome ir gana komplikuoatą literatūrinį lauką, kuriame svarbu ne tik tradicija, įtaka, bet ir asmeniškios bendrystės, žmogiškieji ryšiai, įsipareigojimai.

Apžvelgėme tris ryškias nacmečio laiko kartas, kurių kiekviena turi savą, tik jai būdingą kultūrinę aplinką, kalbėjimo būdus. Vyriausioji karta liko prie jai įprasto pasaulėvaizdžio, mąstė apie žmogaus vietą pasaulio sandaroj ir laiko tėkmėj. Jų meditacinė intelektualinė poezija grėslaus laiko išgyvenimus išreiškė religinės literatūros žanrinėmis variacijomis, simboline poetine kalba. Kita vertus, ir šios kartos poetai tiesiu, rūsčiu, ironišku žodžiu reagavo į Europos katastrofą ir žmogiškumo griūtį. Vidurinė karta – neoromantikai – emocingo išpažintinio arba manifestinio, niuansuotos retorikos eilėraščio autoriai. Nacmečiu jų poetinį „gyvenamąjį pasaulį“ sudaro tradicinės kultūros elementai, kraštovaizdis, šeimos arba artimų bendrysčių laukas. Jų santykis su pasauliu – jausmų, širdies kalba. Jauniausiąją kartą traukia Europos kultūrinis horizontas, juos stipriai veikia egzistencinė filosofija, nauji kalbėjimo būdai, pasakojimas, laisvosios eilės). Egzistencinė filosofija lemia kartos gyvenimiškąją laikyseną ir poetines programas.

Nacmetis – šiurpus laikas tarp dviejų sovietinių okupacijų. Apie jo realijas būtų atskira kalba. Šiuo atveju mums rūpėjo parodyti kultūrinio gyvenimo slopinimą ir jo gyvybingumą, literatūros tradicijos perimamumą ir kaitą, veržlų jaunosios kartos augimą. Kūryba – svarbiausia atspara, rodanti ir tautos gyvybę, ir žmogiškumo branduolį, kuriuos čia galėjome atpažinti.

Kalbos redaktorė *Danutė Gadeikienė*
Maketuotoja *Nijolė Bukantienė*

4,8 aut. l. Išleido Vilniaus universitetas;
Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius